

ISSN 2521-6333

*Volume 5
Number 2*

2021

Journal of Baku Engineering University

**PHILOLOGY *and*
PEDAGOGY**

Journal is published twice a year
Number -1. June, Number -2. December
An International Journal

<http://journal.beu.edu.az>

Founder

Havar Mammadov

Editor-in-chief

Akif Huseynli

Co - Editors

Kanan Bashirov

Jamil Mammadov

Editorial board

Aida Gasimova (Azerbaijan, Baku State University)

Atraba Gul (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Casarat Valehov (Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan)

Elman Guliyev (Azerbaijan, Azerbaijan State Pedagogical University)

Emin Agayev (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Islam Huseynov (Academy of the State Customs Committee)

M.Bahaddin Acat (Turkey, Kirikkale University)

Minakhanim Tekleli (Azerbaijan, Azerbaijan State Pedagogical University)

Maharram Gasimli (Azerbaijan, National Academy of Science)

Niyammaddin Hashimov (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Seyran Gayibov (Azerbaijan, Baku Engineering University)

Ruslan Abdullayev (Azerbaijan, National Academy of Science)

Tarana Hacıyeva (Azerbaijan, Baku Engineering University)

International Advisory board

Abdul Aziz Abdul Hafis El Khouli (Egupt, Cairo University)

Dogan Kaya (Turkey, Cumhuriyet University)

Gholam Reza Sabri Tabrizi (London, Edinburg Uni. King College)

Isa Habibbeyli (Azerbaijan, National Academy of Science)

Nazan Bekiroglu (Turkey, Karadeniz Technical University)

Nazim Hikmet Polat (Turkey, Gazi University)

Nizami Cafarov (Azerbaijan, Baku State University)

Sheref Boyraz (Turkey, Cumhuriyet University)

Yavuz Akpınar (Turkey, Ege University)

Celil Nagiyev (Azerbaijan, Baku State University)

Executive Editors

Shafaq Alizade

Design

Ilham Aliyev

Contact address

Journal of Baku Engineering University

AZ0102, Khirdalan city, Hasan Aliyev str. 120, Absheron, Baku, Azerbaijan

Tel: 00 994 12 - 349 99 95   **Fax:** 00 994 12 349-99-90/91

e-mail: jr-philo.ped@beu.edu.az

web: <http://journal.beu.edu.az>

facebook: *Journal Of Baku Engineering University*

Copyright © Baku Engineering University

ISSN 2521-6333

ISSN 2521-6333

Journal of Baku Engineering University

Philology and Pedagogy

Baku - AZERBAIJAN

Journal of Baku Engineering University

Philology and Pedagogy

2021. Volume 5, Number 2

CONTENTS

DİLLƏRİN LÜĞƏT TƏRKİBİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ BEYNƏLMİLƏL TERMİNLƏR <i>Esmira Ağamirzəyeva</i>	71
EDUCATIONAL POLICY IN COMPARATIVE PERSPECTIVE: THE CASE OF ESTONIA AND AZERBAIJAN <i>Gunay Hamidova</i>	77
ISSUES OF PATRIOTIC EDUCATION IN THE WORKS OF KHALIL RZA ULUTURK DURING THE SOVIET PERIOD <i>Ayisha Guliyeva</i>	88
XVI ƏSR AZƏRBAYCAN DİVAN ƏDƏBİYYATININ NÜMAYƏNDƏSİ İBRAHİM GÜLŞƏNİ BƏRDƏİ VƏ ONUN ƏRƏBCƏ YARADICILIĞI <i>Fəridə Seyidova</i>	95
ŞƏXS ADLARI İLƏ BAĞLI PAREMIOLOJİ VAHİDLƏRDƏ GERÇƏKLİYİ QAVRAMANIN ANTROPOLOJİ MODELƏRİ <i>Xankişi Bəxtiyar oğlu Məmmədov</i>	104
RUS DİLÇİLƏRİNİN TÜRK DİLLƏRİNİN TEMPORAL LEKSIKASINI MÜQAYISƏLİ TƏHLİLİ <i>Ramazanova Sevinc Fərəc qızı</i>	115
XARICI DİLLƏRİN TƏDRISİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN MOTİVASIYA NÖVLƏRİ <i>Xudayarova Günel</i>	121
ORTA DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI. KLASSİK POETİK TƏFƏKKÜR <i>Leyla Mahmudova</i>	127
FƏALİYYƏTYÖNÜMLÜ YANAŞMAYA (AKSIONEL YANAŞMA) UYGUN OLARAQ AZƏRBAYCAN UNIVERSİTETLƏRİNDƏ İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ BƏDİİ MƏTNLƏRİN TƏDRİSİ <i>Elnarə Qəmbərova</i>	132

UOT:81`373;001.4

DİLLƏRİN LÜĞƏT TƏRKİBİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ BEYNƏLMİLƏL TERMİNLƏR

ESMİRA AĞAMİRZƏYEVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

esmaaqa@gmail.com

XÜLASƏ

Məqalədə dillərin lüğət tərkibinin zənginləşməsində beynəlmiləl terminlərin rolu araşdırılmışdır. Hazırda dillər arasında qarşılıqlı əlaqələr dillərin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə təsir ilə hər bir dildə anlayış və məfhumların ifadə olunmasına şərait yaradan dil proseslərindən birinə çevrilmişdir. Bu prosesdə başqa dillərdən müxtəlif sözlərin müəyyən bir dilə keçməsi həmin dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinin ən vacib amillərindən biri olması faktlarla əsaslandırılır. Beynəlmiləl terminlərin ayrı-ayrı milli dillərin lüğət tərkibinə daxil olması və onu zənginləşdirməsi elm sahələrində işləklik qazanması, ünsiyyət prosesində fəal şəkildə istifadə olunması dillərin özünəməxsus inkişafına mənfi təsir göstərmir. Dillərə daxil olan bu proses hər bir dilin daxili inkişaf qanunları əsasında fəaliyyət göstərir. Bu da ayrı-ayrı elmi, texniki kəşfləri ifadə etməklə yanaşı dillərin ifadə imkanlarını artırmaqla yanaşı, terminoloji leksik qatın fəallaşmasına və zənginləşməsinə də səbəb olur.

Açar sözlər: lüğət tərkibi, alınma söz, beynəlmiləl sözlər, milli dillər, leksik vahid

INTERNATIONAL TERMS IN THE ENRICHMENT OF THE VOCABULARY OF LANGUAGES

ABSTRACT

The paper discusses the role of international terms in enriching the vocabulary of languages. Today, the interaction between languages is becoming one of the language processes allowing to express notions and concepts in any language, thereby enriching its lexical resource. This process is based on the fact that the translation of various words into a certain language from other ones is among the most important factors in enriching the vocabulary of that language. The inclusion of international terms in the vocabulary of individual national languages, thereby enriching it, their effective use in scientific fields, and active use in communication do not negatively affect the development of the language itself. This language process proceeds according to the internal laws of development of each individual language. Along with the explanation of particular scientific and technical discoveries, this expands the language's expressive opportunities, and activates and enriches the terminological layer of vocabulary.

Key words: vocabulary content, derived word, international words, national languages, lexical unit

ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫЕ ТЕРМИНЫ В ОБОГАЩЕНИИ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА ЯЗЫКОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль интернациональных терминов в обогащении словарного запаса языков. Сегодня взаимодействие между языками становится одним из языковых процессов, позволяющих выражать понятия и концепции на любом языке, тем самым обогащая его словарный запас. В основе этого процесса лежит то, что переложение на определенный язык различных слов из других языков является одним из важнейших факторов обогащения словарного запаса этого языка. Включение интернациональных терминов в лексику отдельных национальных языков и ее обогащение, их эффективное применение в научных сферах, активное использование в процессе общения не оказывают негативного влияния на развитие самого языка. Этот языковой процесс протекает на основе внутренних закономерностей развития каждого отдельного языка. Наряду с изложением отдельных научно-технических открытий, это расширяет выразительные возможности языка, а также активизирует и обогащает терминологический пласт лексики.

Ключевые слова: словарная структура, производное слово, интернациональные слова, национальные языки, лексическая единица

Dillər arasında qarşılıqlı əlaqələr dillərin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə təsir ilə hər bir dildə anlayış və məfhumların ifadə olunmasına şərait yaradan dil proseslərindən birinə çevrilmişdir. Buna görə də başqa dillərdən müxtəlif sözlərin müəyyən bir dilə keçməsi həmin dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinin ən vacib amillərindən biridir. Dilin müxtəlif mənbələr hesabına zənginləşməsi hər bir dildə müxtəlif layların yaranmasına səbəb olur. Bu laylar dillərin qohumluğuna və dillərdə alınma sözlərin mənbəyinə görə fərqləndirilir. Belə ki, bu sözlər eyni dil ailəsinə malik olan sözlər, qohum dillərdəki eyni qrupa və yarımqruplara aid olan sözlər, konkret bir dilə məxsus olan sözlər kimi müxtəlif qruplarda birləşdirmək olar. Qloballaşma şəraitində ingilis dilində işlənən sözləri aşağıdakı qruplara ayırmaq olar. Hind-Avropa sözləri (eyni dil ailəsinə malik olan sözlər), german sözləri, qərbi-german sözləri, milli ingilis sözləri, və s.; Qohum dillərdən isə qədim skandinaviya dilləri və holland dilləri, başqa dil sistemindən rus, yapon, yunan dilindən alınan sözlər. Bütün dillərdə bu proses fərqli şəkildə özünü əks etdirir.

Dillərin qarşılıqlı zənginləşməsi prosesi özünün ən bariz inikasını ilk növbədə beynəlxalq terminologiyada tapır. Cəmiyyətdə, ictimai həyatda, elmi texniki tərəqqidə baş verən sosial hadisələr yeni anlayışlar yaranmasına səbəb olur. Dil isə həmin anlayışların nominasiyasını baş verən hadisənin müxtəlif xarakterinə görə adlandırılır. Bu zaman dil lazımı sözləri başqa xalqdan hazır şəkildə qəbul edir və onların qrammatik qayda və qanunlarına uyğunlaşdırır, bəzən də dildən sözləri hazır şəkildə dəyişmədən qəbul edir. Digər dildən alınan sözlərin mühüm hissəsini dəyişmədən alınan terminlər təşkil edir. İngilis dilində ictimai siyasi terminlərin mühüm hissəsini alınmalar təşkil edir. Müxtəlif dillər alınma və beynəlmiləl sözlər hesabına terminlərlə zənginləşir. Məsələn, ingilis dilinin lüğət fondunun 70%-ə qədərini başqa dillərdən alınmalar və internasionalizmlər (beynəlmiləl sözlər - terminlər) təşkil edir.

Hazırda dillərin, o cümlədən ingilis dilində terminologiyanın daha çox internasional və alınma vahidlərlə daha çox zəngin olduğunu aşkara çıxarır. Bunlar dilin leksik səviyyədə zənginləşməsi yollarından biridir.

Dilə təsir edən ictimai hadisələr, o cümlədən amillər ilk növbədə leksik qatda özünü göstərir və burada daha bariz və aydın şəkildə üzə çıxır. "Terminologiyanın formalaşma və zənginləşmə mənbələrini təhlil edərkən bir tərəfdən hazır dil vahidlərinin (alınmaların) dilə daxil olmasını, digər tərəfdə "yarımfabrikatlardan" düzəldilməsini (söz köklərinə klassik önsəkilçilərin artırılması), üçüncüsü isə milli terminlərin yaradılmasını (dilə daxili sözyaratma imkanları ilə termin yaradılmasını) nəzərə almaq lazımdır (36, s. 12). Ayrı-ayrı dillərin lüğət tərkibinə daxil olan beynəlxalq terminlər bir qayda olaraq xalqların beynəlxalq sivilizasiyaya qoşulmasına imkan yaradır. Bu xalqların dünya mədəni və iqtisadi inkişaf yoluna qovuşmasına xidmət göstərir. Əslində bu prosesin həmin xalqları milli qapalıqdan bir növ xilas etməsi inkaredilməzdir. Terminlər isə özünün spesifikliyi ilə fərqlənir. S. Sadıqova yazır: "Termin elm və texnikanın, iqtisadiyyat və mədəniyyətin müxtəlif sahələrində məntiqi cəhətdən dəqiq formalaşmış spesifik anlayışları ifadə edən, adlandıran, xüsusi funksiya daşıyan, definisiyaya malik söz və ya söz birləşməsidir" (7, s.18).

Dillərin qarşılıqlı şəkildə bir-birinə təsiri cəmiyyətin inkişafının bütün mərhələlərində yenilikçilikləri ilə seçilən xalqların dillərinin nisbətən zəif inkişaf etmiş dillərə təsiri, təsirə məruz qalan dillərin leksik tərkibində alınmaların meydana çıxmasına və beləliklə müxtəlif dillərdə ortaq leksik vahidlərin formalaşmasına səbəb olur (4, s. 36). İctimai-siyasi, elm və texnikanın müxtəlif şəkildə inkişafı ilə bağlıdır. Belə ki, dillərin qarşılıqlı və ya birtərəfli təsiri ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə fərqli xarakter daşmışdır. Milli sərhəd tanımayan elmi kəşflərlə bağlı yaranan

terminlərin inkişafı sayəsində yaranmış beynəlmiləl fond müxtəlif dillərdə çoxluq təşkil edir. Belə qarşılıqlı təsirlər bu terminləri milli çərçivədən çıxarır, bir sıra dillərdə inkişaf edərək geniş işləklilik qazanır. Beynəlxalq səciyyəvi alınmalar isə qohum olan və olmayan bir neçə dildə işlənərək siyasətə, elmə, texnikaya aid spesefik anlayışları ifadə edərək beynəlmiləl fond yaradır. Məsələn, "klirinq", "klirens", "kollagen", "planşet", "pilot", "pilates", "rodster", "rotasiya" və s.

Beynəlxalq əlaqələrin formalaşmasını və inkişafını sürətləndirir, xalqlar arasında, sırf əməkdaşlığı reallaşdırmaqla dil əlaqələrini də artırır. Məmməd Qasimov yazırdı: "Sırf dilçilik nöqtəyi nəzərdən internasional terminlərin işləndikləri bütün dillərdə eyni mənəni ifadə etməsi, eyni səs tərkibinə, hətta eyni yazılış formasına malik olması zəruridir. Bu, elmi-texniki terminologiyanın ayrı-ayrı sahələrinin beynəlxalq miqyasda unifikasiya edilməsi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir" [43, 5-9].

Terminlərin formalaşmasında ayrı-ayrı ölkələrdə baş vermiş, dünya xalqlarının bir çoxunun taleyində müəyyən rol oynamış beynəlxalq hadisələr əks sədanın yaranmasına gətirib çıxaran və dünyanın ayrı-ayrı regionlarında müəyyən dillər üçün ortaq keyfiyyət, yaxud mənə daşıyan beynəlmiləl sözlərin müəyyən tarixi zəmində təşəkkül tapdığı nəticəsinə gəlmək mümkündür (5,s.404). Dünyada baş verən proseslər, elmin sürətli inkişafı ilə bağlı olaraq yaranan yeni anlayışların adlandırılması beynəlxalq səciyyəvi terminlərin yaranmasına səbəb olur. Belə terminlər təbii olaraq müxtəlif dilləri zənginləşdirir. "...heç bir dil hər hansı başqa dilə zor gücü ilə öz vahidlərini qəbul etdirə bilməz. Bir dildən başqa dilə söz və terminlərin yayılması tarixi şəraitlə, xalqlar arasında elmi, texniki və mədəni əlaqələrin möhkəmlənməsi ilə mümkün ola bilər" (2, s.63). Ona görə də beynəlmiləl terminlərin dünyanın ayrı-ayrı dillərin lüğət tərkibinə daxil olması və onu zənginləşdirməsi elm sahələrində işləklilik qazanması, ünsiyyət prosesində fəal şəkildə istifadə olunması dillərin özünəməxsus inkişafına mənfi təsir göstərmir. Dillərə daxil olan bu proses hər bir dilin daxili inkişaf qanunları əsasında fəaliyyət göstərir. Bu da ayrı-ayrı elmi, texniki kəşfləri ifadə etməklə yanaşı dillərin ifadə imkanlarını artırmaqla yanaşı, terminoloji leksik qatın fəallaşmasına və zənginləşməsinə də səbəb olur.

Beynəlxalq terminlər daxil olduqları dilin leksik sistemində digər sözlərə aid xüsusiyyətlərə malik ola bilər. Məsələn, dezavuirasiya (fransız desavurasiya- et-mək, danmaq) - beynəlxalq (diplomatik) münasibətlərdə dövlətin səlahiyyətli orqanı tərəfindən öz (dövlət) ərazisində başqa bir dövlətin diplomatının və ya digər səlahiyyətli rəsmisinin atdığı müəyyən addımla öz səlahiyyətlərini aşdığı və ya öz mandatına uyğun olmadığını bildirən rəsmi irad. D. və onu doğuran səbəb dövlətlərarası münasibətlərə xələl yetirə bilər. Bir qayda olaraq D.-ya məruz qalmış diplomat və digər səlahiyyətli rəsmi şəxs geri (öz dövlətinə) çağırılır. Dezinformasiya müəyyən məqsədləri güdürək geniş ictimaiyyəti və ya rəqib tərəfi çaşdırmaq, onlarda müəyyən təəssürat oyatmaq, fikirlərini səhv istiqamətə yönəltmək naminə yalan məlumat, həqiqət pərdəsi altında yayılır. D. bir qayda olaraq ya düşmən dövlətlər, xalqlar arasında yayılır və yaxud anti-demokratik rejimli dövlətlərdə hakim dairələr tərəfindən hakimiyyət resurslarının əldə saxlanması naminə vətəndaşların arasında yayılır. D. əsasən kütləvi informasiya vasitələri (KİV) ilə eyni zamanda kütləvi ictimai tədbirlərdə, fərdi görüşlərdə yayıla bilər. Bəzi hallarda məqsədyönlü D. müəyyən hüquqi məsuliyyətə səbəb olur D. qurbanına çevrilməməsi üçün, eyni hadisəni fərqli mənbələrdən araşdırmaq labüddür; Dezinqeprasiya (fransız des - inkar və latın integer - bütöv) - ingeprasiya prinsipinin antonimi; ümumi varlığın məqsədyönlü və ya kor-təbii hadisələri nəticəsində özünün tərkib hissələrinə bölünüb parçalanması prosesi. Ən yeni tarixdə keçmiş (eks) SSRİ və Yuqoslaviya adlı dövlətlər - D.-ya məruz qalaraq süqut etmişlər; Dezorqanizasiya (rus analoqu дезорганизация, ingilis analoqu disorganization) - ümumi varlığın məqsədyönlü

və ya təbii hadisələr nəticəsində, özünün tərkib hissələrinə bölünməsi və ya ümumiyyətlə ləğv edilməsi; birliyin, təşkilatçılığın pozulması; qayda-qanunun pozulması; süqut. Hakimiyyətin D.-si - son nəticədə cəmiyyət və dövlət üçün olduqca təhlükəli fəsadlar törədə bilər. "D." anlayışını "dezinteqrasiya" anlayışından fərqləndirmək labüddür: əgər dezinteqrasiya (siyasi) subyektlərin aralanmasıdırsa; "D." anlayışına, subyektlərin aralanmasından savayı, idarəçilik qaydasının pozulması, sabitliyin pozulması, özbaşınalığın geniş vüsət alması və s. anlayışları da daxildir, yəni "D." anlayışı daha geniş məfhumdur. (1, s.34)

Onu da qeyd edək ki, bəzi hallarda beynəlmiləl terminləri dildə mövcud olan milli sinonimlər də əvəz edir. Məsələn, Azərbaycan dilinə "kvorum" termini geniş dilində işlədilsə də, milli "yetərsay" terminin işlənməsinə daha çox üstünlük verilir. Həmçinin alman dilində "reklame" internasional termini müvafiq anlayış ifadə edən "werbung" milli sinonimi tərəfindən sıxışdırılır və bu termin daha çox işləklilik qazanmışdır.

Bu baxımdan ayrı-ayrı dünya dillərinin lüğət tərkibində beynəlxalq terminlər işlənir. Məsələn, "eksterritoriallıq" (latın or-...dan, ...dən şəkilçisi və territorialis-ərazidə, əraziyə aid olan) - beynəlxalq hüquqda dövlətin xarici dövlət və hökumət başçılarına, xarici dövlət və beynəlxalq təşkilatların diplomatik nümayəndəliyinə (onların üzvlərinə) və digər vəzifəli şəxslərə təqdim (həvalə) etdiyi xüsusi hüquq və imtiyazlar. Onlara (xarici dövlət nümayəndələrinə), verilən eksterritoriallıq şəxsi və yaşayış obyektinin toxunulmazlığı, əmlakın rüsumsuz (vergisiz) sərhəddən daşınmasını, öz dövlətinin hökuməti ilə-rabitə vasitələrindən birbaşa istifadə etməsini, yerli (gəldiyi dövlətin) qanunlarına tabe olmamasını - ancaq öz dövlətinin qanunlarına tabe olmasını və s. nəzərdə tutur. E. eyni zamanda dövlətin icazəsi olduqda xarici dövlətin nəqliyyat (hava, dəniz, dəmir və şosse yolu) vasitələrinə də yayıla bilər. E.-a aid olan məsələlər həm beynəlxalq qanunlarla, həm də dövlətlərarası müqavilələrlə nizamlana bilər. Əgər immunitet yalnız toxunulmazlıq hüquqlarını nəzərdə tutursa; E. həm də, əlavə hüquq və imtiyazları nəzərdə tutur. Yaxud da "ekstremizm" (rus экстремизм; fransız extreemisme, latın ekstremizm, ekstremus-isənar, son hədd, sərhəd sözündən) - siyasətdə, ideologiyada, mübarizədə ifrat baxışlara, tədbirlərə olan meyli. Mübahisəli məsələlərin, problemlərin demokratiyaya, humanizmə kompromissə zidd olaraq həll etməsinə cəhd. Plüralizmi inkar edərək — boykot, tətill, blokada, eləcə də zorakılıq, terror və s. tədbirləri vasitəsilə öz mövqeyinin başçalarına qəbul etdirilməsi cəhdi. İqtisadi, sosial, milli siyasətin yürüdülməsində buraxılan qüsurlar və nöqsanlar, problemlərin vaxtında və dürüst həll edilməməsi, islahatların gecikdirilməsi (qeyrieffektiv idarəçilik), siyasi sistemin və institutların müxtəlif növ deformasiyaya uğraması, sosial-iqtisadi, hüquq ədalətsizliyi, ağır yaşayış şəraiti, insanların yanlış mövqeyi (baxışları) təsiri altına düşməsi və s (1,s.45) Milli dillərin lüğət tərkibinə beynəlxalq terminlər hazır vahidlər kimi götürülür. Məsələn, Azərbaycan dilində demobilizasiya latın dilində de-ayrılma, uzaqlaşdırma və mütəhərrik mənasını ifadə edir. Bu termin milli dillərin hər birində aşağıdakı mənalarda işlənir: 1. səlahiyyətli dövlət hakimiyyəti orqanları (dövlət başçıları) tərəfindən artıq silahlı qüvvələrin saxlanılmasına ehtiyacın olmadığı müəyyənləşdirildikdə, müvafiq qərar ilə, sərəncam ilə ordunun şəxsi heyətinin sayının azaldılması; həqiqi hərbi xidmət keçmiş əsgərlərin ordudan tərxis edilməsi (ehtiyata buraxılması); dövlətin, cəmiyyətin (xalqın), iqtisadiyyatın və hətta ordunun müvafiq şəraitdə hərbi vəziyyətdən - adi (sülh) vəziyyətə keçirilməsi; 2. (məcazi mənada) aktivliyin, sayıqlığın azaldılması (itirilməsi).

Demokratiya termini yunan dilindən götürülmüşdür demos- xalq və kratos - hakimiyyət - xalq hakimiyyəti mənasını ifadə edir. Xalq hakimiyyətin yeganə mənbəyi kimi qəbul edən, azadlıq və bərabər hüquqluluq prinsiplərini qəbul edən, insan hüquqlarını yüksək tutan dövlət hüquqi rejimidir, dövlət əhəmiyyətli qərarların çoxluğun iradəsinə əsasən qəbul edilən və eyni zamanda, azlıqların hüquq və maraqlarını nəzərə alan, haqq-ədalət ideyalarının təntənəsidir. Dövlətin Ali hakimiyyət orqanlarının xalq tərəfindən seçilməsi, xalqa tabe olması, xalq qarşısında hesabatlı olması və bunların qanunlarla bərkidilməsi və təminatı demokratiyanın mütləq şərtidir. Demokratiyanın əsas funksiyası, cəmiyyətdə müxtəlif baxışlar, fikirlər arasında konsensusun təməlinin araşdırılıb üzə çıxarmaq və onu həyata keçirməkdir. Demokratiya vətəndaşın hüquq, azadlıq və maraqlarının müdafiəsinin qarantıdır. (1,s.31)Təbii ki, bu terminlərin alınma prosesində milli dillərdə də onun mənası və terminə verilən tələblər nəzərə alınmalıdır. Ən başlıca tələb kimi bunlar nəzərdə tutulur:

- termin dəqiq olmalı, nəzərdə tutulan anlayışın əsas mahiyyətini ifadə etməlidir;
- termin qısa və aydın olmalıdır;
- termin müəyyən sistemləşdirici rol oynamalıdır.

Beynəlxalq terminlərə verilən tələblər bütün hallarda elmin texnikanın inkişafını özündə əks etdirən bütün elm sahələrində nəzərə alınmalıdır. Belə ki, çoxmənalılıqdan, sinonimlikdən və omonimlikdən məhrum olmağı zəruri sayılsa da, terminlər bu xüsusiyyətlərdən kənar qala bilmir.

Sahə terminlərinin transformasiyası zamanı müxtəlif elm, sənət, peşə, fəaliyyət sahələrinə aid beynəlxalq leksik vahid öz semantikasında dəyişiklik edərək başqa elm sahələrində də işləyə bilər. Məsələn, latın dilindən Azərbaycan dilinə daxil olan "notifikasiya" termini iqtisadiyyatda vekselin sahibi tərəfindən borc məbləğinin ödənilməməsi, veksəl öhdəliyinin icra edilməməsi barəsində indossanta – vekseli təqdim edən şəxsə göndərilən rəsmi xəbərdarlıq və ya təqdim edilən xəbərdarlıq məktubudur. Siyasətdə isə nota vermə; beynəlxalq hüquqda bir dövlətin hər hansı beynəlxalq problemlə bağlı öz mövqeyini başqa bir dövlətə nota vasitəsilə bildirməsi(8, s.183) , faktura müəyyən materiala xas olan, yaxud onun emalı nəticəsində alınan səthin xarakteri, özəlliyi, fizikada hesab faktura tərtib edilən zaman sərf olunan elektrik enerjisi sərfiyyatının abonentin müvafiq istehlakçı qrupuna məxsus olmasından asılı olaraq müəyyən edilmiş tariflə hesablanması, bu zaman abonentə aid sayğacın əmsalı mənalərini bildirir (8, s. 93) Göründüyü kimi beynəlxalq terminlər terminoloji konversiya kimi özünü göstərən terminləşmə prosesi zamanı bəzən hazır termin dilin lüğət tərkibindən tamamilə yeni məzmun kəsb edir. Terminlərin omonimliyi arzuolunmaz hal sayılsa da, beynəlxalq terminlərdə də bu hal müşahidə olunur. Bu proses müxtəlif elm sahələrinin leksikasının qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlıdır. Yəni dilin lüğət tərkibi, o cümlədən digər sahə terminoloji sistemi arasında əlaqənin və qarşılıqlı münasibətin nəticəsi kimi ortaya çıxır. Burada sahələrarası münasibətlərin üstünlüyü özünü daha çox büruzə verir. Məsələn, morfologiya həm dilçilikdə, həm də biologiyada müxtəlif mənələrdə işlənir. Beynəlxalq terminlərin omonimliyi özünü iki şəkildə göstərir: leksik və leksik-qrammatik omonimlik.

Milli dillərdə işlənən beynəlmiləl terminlərin əksəriyyəti qədim klassik dillərin yunan və latın dillərinin leksik vahidləri əsasında yaranmışdır. Hazırda isə beynəlmiləl terminlərin yaranmasında yalnız yunan və latın dillərinin deyil, ingilis, ispan, alman, fransız sözləri də üstünlük təşkil edir. Beləliklə, dünyanın inkişaf etmiş bütün dillərində beynəlmiləl terminoloji

vahidlər dilin lüğət tərkibinin, ümumi leksik tərkibinin mühüm hissəsini təşkil edir. Bu isə dillərin inkişafına səbəb olan müəyyən tarixi zərurətə əsaslanır. Çünki ayrı-ayrı beynəlmiləl səviyyəli sözlərin əksəriyyəti müxtəlif elmi, texniki, mədəni sahələrə aid terminlərdir. Bu vəziyyəti müasir Azərbaycan, ingilis, rus, alman, çin dillərinin müxtəlif sahə terminologiyasının tərkibində də müşahidə etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Atakişiyev Bəxtiyar. Beynəlxalq münasibətlər lüğəti, Bakı, 209, 138 s.
2. Cəfərov M.Z. Dilimiz və terminologiyamız.// Terminologiya məsələləri. Bakı: Elm, 1984, 63 s.
3. Qasimov M.Ş. Azərbaycan dilinin terminologiyasının əsasları. Bakı: Elm,1973, 86 s.
4. Qasimov M.Ş. Dərslərdə terminlər// Terminologiya məsələləri. Bakı: Elm, 1984, s. 5-9
5. Qasimov K.B. Xarici dillərin tədrisi metodikası və dilçilik. // Metodika və dilçilik. Bakı: Elm, 1971, s. 12-23
6. Qasimov İ.Z. Müasir Azərbaycan dilində hərbi terminlərin yaranma yolları. Bakı: "Nurlan", 2000, 216 s.
7. Sadıqova Sayalı. Azərbaycan dilinin terminologiyası, Bakı, Elm, 2011, 378s.
8. Yeni sözlər, yeni mənalar lüğəti, Bakı, Elm və təhsil, 2016, 269 s.

UOT: 371

EDUCATIONAL POLICY IN COMPARATIVE PERSPECTIVE: THE CASE OF ESTONIA AND AZERBAIJAN

Gunay HAMIDOVA

Baku Engineering University
Baku/Azerbaijan
guquliyeva1@beu.edu.az

ABSTRACT

Since the dissolution of the Soviet Union with numeral recreations real changes have happened in education of post-soviet nations. Huge scaled structural and institutional reforms were pursued by legal procedures. The contemporary history of Estonia is an intense contextual analysis of how a nation can succeed by putting resources into a high-competence based educational framework intended to support a high innovation economy. Azerbaijan also being a post-soviet state has experienced changes in secondary education system; however the outcomes and results differ from Estonia.

The main purpose of the article is to compare and asses the changes in secondary educational system reforms in Estonia and Azerbaijan during 1991-2014. The essence of comparison of education policies according to cases of Azerbaijan and Estonia is that, this two countries share mutual history for nearly half a century and grew differently after reestablishment of independence. This work estimates the similarities and differences in educational policies of both countries, their implementation process as well as outcomes.

Key words: educational policy; education in comparison; educational reforms; Estonia; Azerbaijan

MÜQAYISƏLİ PERSPEKTİVDƏ TƏHSİL SIYASƏTİ: ESTONIYA VƏ AZƏRBAYCAN NÜMUNƏSİ

XÜLASƏ

Sovet İttifaqının ləğvindən sonra bir sıra yenidənqurmalarla yanaşı, post soviet xalqlarının tarixində əsaslı dəyişikliklər baş verdi. Böyük miqyaslı struktur və təşkilati islahatlar qanunvericilik prosedurları ilə tamamlanmışdır. Estoniyanın müasir tarixi innovativ iqtisadiyyatı dəstəkləmək məqsədi ilə yüksək bacarıqlara əsaslanan təhsil bazasına resurslar cəlb etməklə bir millətin necə müvəffəq ola biləcəyini göstərən kontekstualanalizin bariz nümunəsidir.

Məqalənin əsas məqsədi 1991-2014-cü illərdə Estoniya və Azərbaycanada orta təhsildə aparılan islahatları müqayisə etmək və qiymətləndirməkdir. Bu iki ölkənin müqayisəli perspektivdən qiymətləndirilməsinin mahiyyəti onların yarım əsrlik ümumtəhsil tarixinə malik olmaları və müstəqillik illərində müxtəlif istiqamətdə inkişaflarından ibarətdir. Son olaraq, tədqiqat işi hər iki ölkənin təhsil siyasi kursunu, onların həyata keçirilməsini və nəticələrini dəyərləndirir.

Açar sözlər: təhsil siyasəti; müqayisəli təhsil; təhsil islahatları; Azərbaycan və Estoniya

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В СРАВНИТЕЛЬНОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ:

СЛУЧАЙ ЭСТОНИИ И АЗЕРБАЙДЖАНА

РЕЗЮМЕ

После распада Советского Союза произошли реальные изменения в системе образования бывших постсоветских республик. Юридические процедуры проводились с огромными масштабными структурными и институциональными реформами. Современная история Эстонии является интенсивным контекстуальным анализом того, как нация может добиться успеха, вкладывая ресурсы в образовательную систему, предназначенные для поддержки высокой инновационной экономики. Азербайджан, также являющийся постсоветским государством, пережил изменения в системе среднего образования; однако результаты отличаются от Эстонии.

Основная цель статьи - сравнить и оценить изменения в реформах системы образования в Эстонии и Азербайджане в период 1991-2014 годов. Суть сравнения образовательной политики по делам Азербайджана и Эстонии состоит в том, что в двух странах была одна образовательная система, но после восстановления независимости развивались по-разному. В этой работе оцениваются сходства и различия в образовательной политике обеих стран, процессе их реализации и результатах.

Ключевые слова: образовательная политика; образование в сравнении; образовательные реформы; Эстония; Азербайджан

INTRODUCTION

Education was and remains to be among one of the main priorities of the governments' policies, because (1) education provides value to society and (2) it increases productivity and economic growth. These two reasons formulate two certain theories or approaches to education [16].

The first approach is functionalism, which underlines main functions of education such as (1) provide social value; (2) create more informed society; (3) establish equal opportunities for all regardless of circumstances. Furthermore, education also plays major role to produce good citizens for society. Saul Padover [15] considers that without education there is no longer existence of the democracy, thus democracy functions with wise and honest people. Moreover, education should be equal. A French sociologist Pierre Bourdieu states that, if education continues being unequal for individuals to achieve it, inequality in society will be going to enlarge [4].

The second approach is so called as human capital theory. This concept claims that through education states build human capital, which results as increase in an economic growth. Adam Smith and John Stuart Mill also believed that there is a link between education and economic growth [5]. According to marginal productivity theory payment of the employees depends on additional productivity to the work. In this meaning governments' spending on education encourages economic growth. It is also stressed that education performs not only as investment, but also as consumption good, where learning process is itself fun and people also can choose which kind of schools or institutions of higher education they want to attend. With the rise and advancement of human capital as a scientific base, a few scholars expansively tried to reveal how the human capital could add to socio-political improvement and stability of a society [2; 13; 18]

As a matter of the fact educational policy stands for practice of decisions and debates done in this field. Within more than 20 years of the dissolution of the soviet system of education there is urgency and important need to research on educational policies of post soviet countries. Concerning the quote by Harbinson and Myers "Education is a seed of development", we can particularly emphasise the importance of education in transition countries. Above of the facts mentioned already, the post soviet countries crossed long way on transition from totalitarian regime to democratic republics. Each state determined its priorities and developed in the different ways, however the prior goals were quiet similar such as adaptation the planned economy to the market economy, democratization of the state, improvement and development of the legislature, making society and politics more open and etc. These all factors stated above had impacts on almost all policies and educational policy was not an exemption.

After collapse of the Soviet Union Estonia became a leader in economic growth among all post-soviet countries as well as left behind neighbourhood Baltic states Lithuania and Latvia. In the short period Estonia had handled to establish enhanced communication infrastructures and by 2002 the state was grounded for testing new technology by companies such as Ericsson and Nokia in the market. The country's IT and telecommunication developments were the quickest growing among all post-soviet countries. According to these factors, it will be valuable to analyse two cases Estonia and Azerbaijan after the collapse of the Soviet Union from comparative perspective, while this two countries share mutual history for nearly half a century and grew differently after reestablishment of independence.

Estonian educational policy from different standpoints

Education has been a focal need of the Baltic nations since recovering autonomy. As a little nation with constrained normal assets, Estonia sees its human capital as a critical resource for being the member of the European Union and to contend in the worldwide economy [12] highlighted several successful changes in Estonian education since independence as: Estonia built strong legal structure of education by adopting following acts in the field of pre-school education, basic and secondary education, vocational education, higher education, private education, adult education and so forth; formation and modernization of the curricular for basic and secondary schools; creation of the national assessment system in accordance with renovation of the national examination in order to improve quality of education and build accountability for all; establishment of accessibility of IT and computerization of schools; renovation of vocational schools on the basis of building strong links between skill development and knowledge attainment; reforms in higher education in terms of development research abilities and making them internationally competitive; together with progress on universities also Estonia tried to improve colleges due to demand of labour market; significant initiatives on presenting new projects on education such as Open Estonia Foundation, Educational Forum. These all successful attempts were due to real encouragement and will to change and innovation.

Adaptability and openness are the attributes and pervasive standards of Estonia's financial arrangement. Estonia is an e-nation with a positive business atmosphere and expense favourable circumstances that are additionally open to development. This success is done on the support and believe in human capital. Enhancing the country's state funded schools is one of the most astounding needs of Estonia's government, state, and nearby governments [10]. Among the goals picking up consideration as of late is the need to create school pioneers who are equipped for practicing more carefulness over guideline and building up an institutional society those backings compelling instructing practices. To catalyse changes in understudy realizing, numerous states have instituted new administration gauges for principals and changed criteria for pioneer preparing projects. Areas, as well, have started to pay more notice to their own human asset pipelines by setting up projects to prepare yearning principals and to build up the aptitudes of mid-profession principals [7].

The educational policy of Estonia since 1991 has built on liberal economic and political developments. The central issues in educational policy are privatization of schools and increase community responsibility for schools and create cost efficiency in education. The reforms were held by Initiatives and changes made during independence Learning Estonia, Tiger Leap Programme and Education Forum brought new approaches to the Estonian educational system. In 1999-2000 *Learning Estonia* educational strategy came into existence, prepared by the Ministry of Education of Estonia and Education Forum Task Force. The draft was discussed for two years and was adopted in 2001. In 2001 other documents such as development strategy Knowledge Based Estonia, the Action Plan for the Development of Vocational Education, the Higher Education Reform Strategy and National Development Strategy on Youth Work were developed by the government as well. As mentioned above Estonia came across with several challenges, they are followings: (1) change in old-dated and ideological curricular of the Soviet times; (2) integration modern teacher trainings; (3) existence of separate schools for Russian migrants or Russian speaking people in Estonia; (4) development and improvement of IT and (5) adaptation to the changes.

Estonia, a little nation whose economy was not flourishing in the 1990s, was resolved to move to a high-ability, high-wage economy and put resources into school-based data innovation as a component of a much bigger monetary improvement technique in light of a forceful utilization of data innovation. In the way of being a real member of the European Union and building strong economy and stable democratic society, the centre in educational reforms belonged to innovative and critical thinking [9]. Possibly the biggest mistake executed during the years of transition from totalitarianism to democracy is a blind rejection of the past. It is fact that, the Estonian understanding of principles, content and organization of general education for all educators was, and still is, affected by a Soviet legacy. That is why, it should be critically analysed rather than denied at all [6].

Debates and research on educational policy in Azerbaijan

After Azerbaijan regained its independence in 1991, several researches have done in a field of education. The literature in 1990s shows that, the research has done in this period was essentially on historical evaluation of Azerbaijani education. For instance, the UNESCO's country report on Azerbaijani education during years of 1991-2001 gives interesting data and knowledge on the problems and priorities of educational policy in Azerbaijan in 1990s [25].

Since the crash of the Soviet Union in 1991, Azerbaijan has launched several education reforms targeted to change Soviet education ideologies with Western style education focused on democracy and free market economy. As it was stated by the Ministry of Education the major goal of the reforms was "to reorganize the field with the demands of the emerging needs of market economy and future civil progress of the country". These purposes have been distinctly confirmed in the Education Law 1992 (amended in 2009), which underlined the main foundations of education in independent Azerbaijan.

The implementation process of educational policies at the beginning was delayed by the political fluctuation due to the Nagorno-Karabakh conflict (1988-1994), which has extremely deprived the government's capacity to tackle expanded changes during 1990s. The course of education reforms was later decelerated by sudden economic crisis, hyperinflation and budget deficit in the early 1990s. According to UNESCO's statistics share of education in budget in 1990s was 7.5%, declining to 3.8% in 2000, and 2.8% in 2010 [27]. During the time of independence the quality of education declined significantly increasing certain concerns on general education and equity issues. Reasonably, the most evident indicator of education degradation has been reflected by the 2006 Program for International Student Assessment (PISA) study, which appointed Azerbaijan as one of the lowest rated countries in reading and science. In math, however Azerbaijan showed much better scores [19].

Above mentioned concerns on degradation of education quality, the initiatives has incomparably expedited since 2000s. In experience, it imposed the transition of "the post-soviet education reform box" – a package of internationally accepted education policies illustrating "modernization" of education system in the fields of management, curriculum as well as instructions and education process.

The part of training as a specialists or instrument of social change and social advancement is generally perceived today. Social change may occur – when people need change when the current social framework or system of social organizations neglects to meet the current human needs and when new materials propose better methods for addressing human needs [14].

Education can start social changes by realizing an adjustment in viewpoint and state of mind of man. It can achieve an adjustment in the example of social connections and consequently it may bring about social changes. Training has been mostly instrumental in setting up the path for the improvement of science and innovation. Education has realized exceptional changes in every part of men's life. Francis J. Brown comments that training is a procedure which achieves changes in the conduct of society. It is a procedure which empowers each person to successfully take part in the exercises of society and to gain constructive commitment to the ground of society. Especially, it is well defined for countries in transition, where civic education should be one of the priorities [11].

The sustainable development of the state economy and well-being depends on advancement and application of technology as well as professionalism of personnel. Therefore, in order to strengthen and eternalize its independence as well as provide welfare of citizens the main orientation of the state policy should be to respond modern standards of education and create vocational technical educational system [17].

Development is a system of habits and traditions which are created and developed through the education. They are indications of conceivable development. They are to be transformed into method for improvement, of conveying power forward, not revealed or developed for their own particular purpose. Therefore, there are certain strategies to follow: (1) prioritize general education for policy setting; (2) more noteworthy regard for the linkages in the middle of learning and work market results; (3) centring open speculation on fundamental instruction combined with more family unit financing for advanced education; (4) expand thoughtfulness regarding the entrance of young ladies, ethnic minorities and other distraught categories; (5) more noteworthy family unit contribution in settling on decisions about educating; more self-sufficiency for schools through measures, for example, decentralization, school decision and expense sharing [1].

Similar feathers of Estonian and Azerbaijani educational policy

Estonia and Azerbaijan faced with similar challenges and problems in education during the independence. First of all, these similarities were due to mutual educational history with certain characteristics such as unified curriculum, the same ideological content, centralised system working with top-down principles, non-existence of critical thinking and freedom of self-determination. Therefore, there were similar problems in the early years of independence: (1) eliminate communist ideology, Russian impact and totalitarian comprehension of the training (open up instruction framework for verbal confrontations and exchanges); (2) rearrange and propose new educational module; present new teaching methods with a specific goal to reconsider and enhance the nature of training; (3) educator trainings at college level and for improve the limit of instructor as per adjustment to changes in curricular; (4) overhaul course books or revise new reading material; incorporate community instruction to the national curricular; (5) progress and enhance nature of instruction; present new examination framework and assessment of schools [9]. Meanwhile, transition from planned economy to market economy, totalitarian rule of order to democratic republic created several challenges for post-soviet countries, Estonia and Azerbaijan passed the transition way.

Adaptation to new changes lingered the process of implementation. There were chaos and fluctuation in the fulfilment of the reforms, while the first attempts and initiatives were not such successful. It caused by the problem during the years of transition to force the implementation

without any examination of the real situation in the field, which rooted from the lack of research done on education. Teachers' adaptation to changes went slowly as well because of blind acceptance and absence of critical approach towards reforms. However, Estonia accomplished several projects in the formulation of open environment in the schools and freedom to undergone curricular changes in schools[20; 21].

The positive aspect characterised for both countries was to try to modernise teaching methods and bring innovations to schools. The overlapping feathers for curriculum changes was innovative teaching methods and to create interactive classroom environment. However, the curriculum in Estonia as well as in Azerbaijan still remains more focused on mathematics and national sciences, where liberal arts education which is crucial part of the curricular of developed countries is neglected.

Differences of educational reforms

Initiatives and discussion on educational reforms in Estonia started in late 1980s, when in 1987 Estonian Teachers Conference held whose main purpose was decentralisation of school curricular into central, national and local. Furthermore, the new curricular should be mainly focused on learners not the subject. However, in Azerbaijan the beginning of 1990s was characterised with Nagorno-Karabakh conflict and economic decline, which hindered the reforms.

Legal framework of Estonian educational system is more developed and comprehensive, which includes the following documents: the Law on Education; the Law on Basic and Secondary Schools (September, 1993), the Law on Adult Education (November, 1993), the Law on Universities (January, 1995), the Law on Organisation of Research and Development Activity (March, 1997), the Law on Vocational Education Institutions (June, 1998), Law on Private Schools (June, 1998), the Law on Applied Higher Education Institutions (June, 1998), the Law on Pre-School Childcare Institutions (March, 1999). Azerbaijan has the Law on Education firstly evolved in 1992 and amended in 2010 [26]. This document is more concise and do not cover all necessary issues for example concrete curriculum requirements for secondary schools. Study of mathematics and natural sciences in secondary schools in Estonia unlike in Azerbaijan is focused on more basics and intermediate level of knowledge, in addition students can choose among elective courses more concrete courses related to their interest and future career.

As a matter of fact, the education of IT developments and computer sciences in Estonia is among one of the developed countries, which is immensely and especially different from Azerbaijan. The motivation behind the IT instruction is for the learners to become a person who is all that much organised toward advancement and who knows how to use contemporary technologies in a target arranged way, who adjusts to the rapidly changing imaginative living, learning and workplace. Upper secondary schools in Estonia offer classes as "technology and society", "mechatronics and robotics", "3D Modelling" as well as "Basics of programming". Azerbaijan secondary school curriculum only adds information sciences as one year program in secondary schools[3].

Estonian national curriculum for secondary schools underlines certain criteria, which do not especially mentioned in Azerbaijani curricular reform held in 2007. It sets general goals, which are divided into three parts – (1) general attitudinal goals (creation respect and love towards the most important concepts such as home, family, life etc.); (2) affective goals (love their homeland

and understand connection to it through traditions and cultural habits); (3) functional skills (for instance getting and using information). Moreover, it also underlines general principles for building basic teaching standards such as equality of everyone, democracy, freedom of opinions, humanism and etc. These principles also emphasize the fact that all responsibilities for studies falls on pupils and freedom of their choice. It means that no-one forces pupils to fulfil curricular requirements and teacher is here in order to explain certain subjects, instruct pupils and educate them to be right person and citizen for their country. National curricular also aims to build connections between subjects and to link them to future career goals and certain professions. Teaching process, which identifies competences for pupils and teachers as well and again emphasises the primary purpose of curricular to make education process more open and create environment of freedom of opinions and thoughts [8]. National curricular for basic and secondary schools in Estonia also lists certain competences for pupils which should be implemented at certain stages: (1) at the first stage pupils realize for themselves that people, their opinions and their dreams are different; (2) at the second stage after realization of the differences of people pupils learn to respect each other's opinions and thoughts; (3) at the third stage pupils start to see events and situations from the angle of other people's thinking; (4) and finally at the fourth stage pupils formulate for themselves critical thinking and analysing problems and situations from several point of view. In other words, the primary object of the national curriculum in Estonia is not only to teach a student mathematics, languages and sciences, it is to prepare students to the real life[21].

Indeed, Estonian curriculum for secondary schools differs from secondary school program in Azerbaijan in the curricular topics such as environment and sustainable development, lifelong learning and career planning, personal, social and health education, civic initiative and entrepreneurship. Moreover, Estonian secondary school program includes selective courses, which are not characterised for Azerbaijani curriculum. Students in secondary schools in Estonia can make selections among optional courses like "oratory and debate", "logics", "psychology", "everyday law", "the globalised world", "introduction to philosophy" as well as religion education as elective subject with offered courses such as "people and religion", "religious landscape in Estonia" and etc. Azerbaijan secondary schools only have "individual and society" course as obligatory,

Estonian schools became more autonomous in developing school curriculum. Schools are free to pick own techniques and methods as per the subjects and courses said remarked in the national curricular. The national curricular considered comprises of free study areas, which give flexibility to the system and encourages to advance the needs of the students, requests of the labour market and regional features. Besides, there are not any strict conditions to extend the substance of the program. On the other hand, the general curricular and necessary classes ought to be similar all through the state, instructive establishments are free to organise the courses and substance. In contrast in Azerbaijan the single model system of education remains unchangeable and textbooks and syllabus are the same for all schools within country. Furthermore, on the way to be a member of the EU Estonia needed focus on improvement European language skills among students. Consequently, the legal documents of the EU needed to be interpreted and meetings held in the European level needed to be translated. As a result, graduates from secondary school in Estonia should know at least one foreign language in B1 or B2 level. Foreign language examination is included into national examinations and obligatory for students. Students have two options either to take the national examination in the English language held

by Foundation Innove., or to attend in internationally recognized French, German or Russian language examination at least at level B1. The graduate who successfully gives the exam will be provided a certificate of language proficiency in the certain language (level B1 or B2)[22].

Generally, examination system for secondary education in Estonia and Azerbaijan differ from each other. In Estonia there are graduation exams¹ for secondary schools, which provide a certificate as a knowledge indicator of students. This document allows students to enter universities, in other words, there is no additional examination for higher educational institutions. In Azerbaijan the situation is different, while there are graduation exam as well as national entrance exams for universities as in times of the Soviet Union².

Conclusion

The international comparison surveys of International Energy Agency (IEA) and Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) display fluctuated results for post-soviet countries, however Estonia is a special case with its substantial good results [28]. According to Program for International Student Assessment (PISA) surveys Estonia remains only one to have the highest scores in math and sciences among Eastern European countries. Among all Europe Estonia shows “strong-average” results.

The quality of education according to the Global Competitiveness Index (GCI 2012): Estonia and the top 5 countries in the world

	Measures of supporting efficiency				Measures supporting innovations	
	Conformity of education to the economy	Level of mathematics and science teaching	Level of schools and management	Availability of the Internet in schools	Availability of high quality training services	Training and development of workers
1	Switzerland	Singapore	United Kingdom	Iceland	Switzerland	Switzerland
2	Finland	Finland	Belgium	Estonia	The Netherlands	Finland
3	Singapore	Belgium	Switzerland	Finland	Austria	Singapore
4	Qatar	Lebanon	Spain	The Netherlands	Germany	Luxembourg
5	Belgium	Switzerland	Canada	Singapore	Belgium	Japan
Estonia among 144 countries	49.	19.	48.	2.	39.	46.

Source: Estonian Human Development Report 2012-2013

World Economic Forum measures the accordance of education with the needs of economy regarding to such factors as the quality of science and economics in schools, access to the Internet of the schools, training opportunities related to relevant career building. Estonia demonstrates above average results in this measurement as well. According to development of Internet

² However, in the Soviet Union exams were written, now entrance exams are with multiple choices solving

technologies at schools Estonia initiated the program called Tiger Leap as a result all schools in Estonia were provided with computers and Internet access. This initiative was followed by improvement teachers' computer skills and software knowledge.

During 1990s the main reforms done in education were transformation of alphabet from Cyrillic to Latin, eliminate the Soviet ideology, release new books, new initiatives and projects on teacher trainings in accordance with international organisations, the new centralised entrance exam for higher education, discussions on Education Project platform, assistance to poor in access to general education. One of the major goals of the government was elimination of poverty, which was directly related to education. Moreover, the new tendency in education was to continue education after graduation of the secondary school, while the interest to higher education increased and in contrast the quality of vocational education declined. With help of the World Bank and IDA Azerbaijan held Education Reform Project, which was esteemed as 5.5 million US dollars. The fundamental objectives of venture were to enhance nature of general training, present new showing techniques, change instructor trainings, improve the proficiency of administration of assets, give value in instruction, grow decentralization limit and fabricate school systems.

Implementation process was characterised with relevant challenges and successful outcomes. The new curriculum changes alter relations among students and teachers as well as teachers and parents to the positive direction. Other successful aspect of the curricular changes was that it benefited for schools to advance students' abilities and knowledge. The most impressive fact from the research on the reforms done in 1990s and early 2000s was that educators highlight that active engagement of the children in the classroom and create proper environment for learning and critical decision making change the way of education. It acknowledges an appropriate transition in educators' understanding about the system of education and might be classified as one of the most essential outcomes of the fulfilment of the reforms at schools.

For instance, according to the survey held by Centre for Innovations in Education, teachers resolutely recognized that the fulfilment process of new reforms in curriculum caused to increase of interest and inspiration of learners towards to study (79.7%), improvement of comprehension of educated materials (65.4%), consider themselves better in classrooms (80.5%), enhance the ability to attend in discussions and classroom activities (78.6%) and displaying better results (67.5%) [19].

Considering all the factors mentioned above, we see evaluation in both states' education. The reforms and attempts towards development yielded successful results. However, as we looked through research materials in the field, papers, and national and international reports there are some noticeable facts that should be emphasized. First of all, Estonia directed its reforms towards European standards both in legal and practical way. Azerbaijan may take Estonian legal framework as a good example and implement it. Secondly, IT improvements also were distinctive factor between Azerbaijan and Estonia. Moreover, the principal characteristic of Estonian secondary schools is that these schools are initial steps to the higher education. This means that secondary schools in Estonia specialize students and prepares them for their future career through selective classes. This practice would add advantages to Azerbaijan educational system. Finally, practice of Estonian schools with foreign languages is highly effective. This causes Estonians to become bilingual citizens. All in all, taking into consideration the fact that,

Azerbaijani government prioritizes educational policy, Estonia would be a good example for Azerbaijan to follow.

LITERATURE

1. Ahmadov, H. (2014). *The Strategy of Education Development in Azerbaijan*. LAP LAMBERT Academic Publishing.
2. Alexander, K. (1996). *The Value of an Education*. MA: Simon & Schuster.
3. A. Toots, M. Plakk and T. Idnurm. (2004). *Tiger in focus: Executive summary. A longitudinal survey on ICT in Estonian schools 2000-2004*.
4. Bouraieu, P. (original 1979, translated eighth edit 1996). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Printed in the United States of America: Copyright © 1984 by the President and Fellows of Harvard College.
5. Charles L. Cochran, Eloise F. Malone, (2005). *Public Policy. Perspectives and Coices*. Colorado: Lynne Rienner Publications, Inc.
6. Jack Holbrook, Miia. Rannikmae. (2009). The Meaning of Scientific Literacy. *International Journal of Environmental and Science Education*, 275-288.
7. Edgar Krull, Karmen Trasberg. (2006). *Changes in Estonian General Education from the Collapse of the Soviet Union to EU entry*. Tallinn: Tartu University Press.
8. E. Krull, (2007). Promoting teacher education curricula by using methods of historical research: Estonian case. *TRAMES, Vol 11(61/56)*, 69-85.
9. E. Krull, R. Mikser. (2010). Reflection of cross-curricular ideas in the Estonian curricula of general education. An historical study. *TRAMES, Journal of Humanities and Social Sciences, 14(64/59), 1*, 34-53.
10. K Kori, M. Pedaste, Aleijen, M. Maeots. (2014). Supporting reflection in technology-enhanced learning. *Educational Research Review*, 45-55.
11. I. Silova, E. Kazimzadeh. (2003). Civic Education Developments in Azerbaijan: Theacher Reflections and Thoughts. *Human Rights Education in Asian Schools Vol 7*, 18-23.
12. Kristina Lindemann, Ellu. Saar. (2011). Ethnic inequalities in education: second generation Russians. *Ethnic and Racial Studies*, p. 32.
13. Lazerson, W. Grubb Maruin. (2004). *The Education Gospel: The Economic Power of Schooling*. MA: Harvard University Press .
14. Nadiya Ivanenko, Colin Brock. (2015). *Education in Eastern Europe and Eurasia (Education Around the World)*. London: Bloomsbury Publishing Plc.
15. PadoverK. Saul, (1952). *Jefferson: A Great American's Life and ideas*. New York: Mentor.
16. R. Archambault, (. (1965). *Philosophical Analysis and Education*. London: Routledge.
17. Sadiqov, V. (1999, April 1). Azərbaycan Təhsilinin Dünya Təhsil Sisteminə İntegrasiyası Vacibdir [Importance of Integration of Azerbaijan Education System to Global Education]. *Azerbaijan*, pp. 11-16.
18. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Anchor Books.
19. Y. Karimova, E. Kazimzadeh, I.Silova (2014). *Azerbaijan: The Role of Teachers in Curriculum Reform*. Education in Eastern Europe and Eurasia.
20. The Development of Education: National Report of Estonia developed by Ministry of Education <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/524092014009/consolide>
21. National Curriculum for upper secondary schools <http://www.ibe.unesco.org/International/ICE/natrap/Estonia.pdf>
22. Innove foundation: <http://www.innove.ee/en/final-examinations/secondary-school> and <https://www.hm.ee/en/state-examination>
23. Estonian Ministry of Foreign Affairs (2009) Estonian Way into the European Union, Tallinn http://vm.ee/sites/default/files/content-editors/web-static/052/Estonias_way_into_the_EU.pdf
24. Ministry of Education and Research (2014) The Estonian Lifelong Learning Strategy 2020, Estonia, Tallinn https://www.hm.ee/sites/default/files/estonian_lifelong_strategy.pdf

25. Ministry of Education of Azerbaijan Republic (1999) Education for all, country report, Baku
<http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002200/220018eo.pdf>
26. Law of the Republic of Azerbaijan on Education
<http://edu.gov.az/view.php?lang=az&menu=72&id=302>
27. Ministry of Education (2008) National Report on the Development of Education, Azerbaijan Republic, Baku
http://www.ibe.unesco.org/National_Reports/ICE_2008/azerbaijan_NR08.pdf
28. OECD (2001) Reviews of National Policies for Education: Estonia http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/education/reviews-of-national-policies-for-education-estonia-2001_9789264189966-en#page1

UOT: 37(094)

ISSUES OF PATRIOTIC EDUCATION IN THE WORKS OF KHALIL RZA ULUTURK DURING THE SOVIET PERIOD

AYISHA GULIYEVA

Baku Engineering University

aise.guliyeva@hotmail.com

ABSTRACT

Our country, which has been historically tested, has been attacked by foreign invaders for many years due to its rich natural resources, location at the junction of major trade routes and many other economic and cultural advantages. Our homeland, which emerged unscathed from all these struggles thanks to the heroism of the brave sons of the fatherland, has passed its last test by being condemned to the invasion of the Russian aggressors, who lived in captivity for 70 years. Our people worked diligently to get rid of this bondage, and by gaining moral strength from patriotic personalities such as K. R. Uluturk, they were liberated.

During the Soviet era, the concept of "homeland" was characterized, among other things, in terms of communist ideology. It was evaluated through the prism of the unity of the peoples of the USSR. The national and moral values of the peoples melted away under the notion of the "Soviet people". The notion of "patriotism" also lost its universal nature and was analyzed through the prism of communist ideology. In the early years of the Soviet Union, they tried to dress him in "Soviet patriotism," claiming that "Soviet patriotism" had won the world in the following years. K.R. Uluturk could not accept all this, he tried to glorify the universal essence of patriotism in his works, and therefore he was repeatedly persecuted and criticized. These did not break his resolve, the poet was able to glorify the universal essence of patriotism.

Keywords: Khalil Rza Uluturk, patriotism, freedom

SOVET DÖVRÜNDƏ XƏLİL RZA ULUTÜRKÜN YARADICILIĞINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBİYƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

XÜLASƏ

Tarixən sınaqlara məruz qalmış ölkəmiz zəngin təbii sərvətlərinə, əsas ticarət yollarının qovşağında yerləşməsinə və bir çox digər iqtisadi və mədəni üstünlüklərinə görə uzun illərdir yadelli işğalçılarının hücumlarına məruz qalmışdır. Bütün bu mübarizələrdən igid vətən övladlarının qəhrəmanlığı sayəsində sağ-salamat çıxan vətənimiz 70 il əsarətində yaşadığı rus işğalçılarının işğalına məhkum edilərək son sınağını yaşamışdır. Xalqımız bu əsarətdən qurtulmaq üçün əzmlə çalışmış, X. R. Ulutürk kimi vətənpərvər şəxsiyyətlərdən mənəvi güc alaraq azadlığa qovuşmuşdur.

Sovet dövründə "vətən" anlayışı digər məsələlərlə yanaşı, kommunist ideologiyası baxımından da səciyyələnirdi. O SSRİ xalqlarının birliyi prizmasından qiymətləndirilirdi. Xalqların milli-mənəvi dəyərləri "sovet xalqı" anlayışı altında əriyib gedirdi. "Vətənpərvərlik" anlayışı da öz ümumbəşəri mahiyyətini itirmiş və kommunist ideologiyası prizmasından təhlil edilmişdir. Sovet İttifaqının ilk illərində ona "sovet vətənpərvərlik" donu geyindirməyə çalışırdılar ki, guya sonrakı illərdə "sovet vətənpərvərliyi" bütün dünyaya qalib gəlir. X.R. Ulutürk bütün bunları qəbul edə bilməyib, əsərlərində vətənpərvərliyin ümumbəşəri mahiyyətini tərənnüm etməyə çalışıb və buna görə də dəfələrlə təqib və tənqidlərə məruz qalıb. Bunlar onun əzmini qırmadı, şair vətənpərvərliyin ümumbəşəri mahiyyətini tərənnüm edə bildi.

Açar sözlər: Xəlil Rza Ulutürk, vətənpərvərlik, azadlıq

ТЕМЫ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ХАЛИЛА РЗА УЛУТЮРКА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

РЕЗЮМЕ

Наша страна, прошедшая исторические испытания, на протяжении многих лет подвергалась нападением иноземных захватчиков из-за своих богатых природных ресурсов, расположения на стыке крупных торговых путей и многих других экономических и культурных преимуществ. Наша Родина, вышедшая невредимой из

всех этих сражений благодаря героизму храбрых сынов Отечества, выдержала свое последнее испытание, будучи обреченной на нашествие русских захватчиков, проживших в неволе 70 лет. Наш народ усердно работал над избавлением от этой кабалы, и, черпая нравственные силы у таких патриотически настроенных личностей, как К. Р. Улутюрк, освободился.

В советское время понятие «Родина» характеризовалось, в том числе, и с точки зрения коммунистической идеологии. Его оценивали через призму единства народов СССР. Национальные и нравственные ценности народов растворялись под понятием «советский народ». Понятие «патриотизм» также потеряло свой универсальный характер и стало анализироваться через призму коммунистической идеологии. В первые годы Советского Союза его пытались облачить в «советский патриотизм», утверждая, что «советский патриотизм» завоевал мир в последующие годы. Всего этого Улутюрк принять не мог, он пытался воспеть вселенскую сущность патриотизма в своих произведениях, в связи с чем неоднократно подвергался гонениям и критике. Это не сломило его решимости, поэт сумел воспеть общечеловеческую сущность патриотизма.

Ключевые слова: Халил Рза Улутюрк, патриотизм, свобода

The great Azerbaijani poet, immortal independence fighter Khalil Rza Uluturk left a very valuable patriotic legacy for future generations with his stubborn and unique struggle in the difficult life. The immortal artist deserves to be remembered in the most respectful way with his contributions to the creative world. In many of his poems, written in the simple vernacular, the poet, who is well acquainted with our folklore, addressed the representatives of the simplest strata of the people, as if directly, and confidently invited everyone to the struggle for freedom.

Even during the harshest days of the Soviet regime, Khalil Rza openly and fearlessly declared his revolt, and did not hesitate, albeit in the slightest.

Like other poets of the time, the 1950, the beginning of K. Rza's career as a communist poet, were mostly devoted to the description of the natural landscape, and the description of the nature of our native land was the main motive of the poems. In the yeast of these poems, patriotic motifs have earned a worthy place.

Parental love is one of the most frequently used creative themes of K. Rza, who tirelessly struggles with the difficulties he faces and believes in the power of his pen in this struggle. The poet, who had a very valuable attitude to the love of his parents, was deeply moved by the loss of his parents, and found his consolation in writing about his suffering. From this point of view, one of the most influential poems of K. R. Uluturk is "In your garden". This poem, written after the death of his father, vividly reflects the poet's love for his father, the traces of his childhood memories that he remembers as he looks at every corner of his native garden, and the feelings of longing for his parents in his inner world.

One of the most sacred beings in life is the mother. A mother who is always ready to give her life for her child is the most proud being on earth. From oral folk literature to the works of poets and writers, many examples of creativity speak of endless love for the mother, glorify the sanctity and greatness of the mother. In the poem "Mother's Letter", which is one of the poems written in the 1950, K. R. Uluturk speaks of a deep love born and considers him the greatest teacher in his life.

Along with poems dedicated to the feelings of love for parents, K. R. Uluturk also wrote poems about the love of children, and considered the love of children to be very pure and sacred. The poem "Longing for Children" written by the poet in 1958 is very valuable in this regard. Thus, the poet expresses in a meaningful way how he is waiting for the path of his unborn child, how great the love of children is, and how this world will be enlightened by this love.

The poet appreciates the study of Azerbaijani ideas, the language of the people, the spiritual world as the basis of patriotism, and calls on the younger generation to learn such values.

Fostering patriotism in the younger generation is very important for the overall development of the state. Family upbringing continues in educational institutions. Speaking about the mysterious beauties of the homeland, the heroism of the heroes of the homeland, these feelings reduction can be achieved. Introducing the historical past, heroes, commanders and politicians of our people to the younger generation is one of the most important steps taken in patriotic education. In this regard, the work of K. R. Uluturk should be especially noted. Throughout his career, the poet wrote works dedicated to many geniuses, and in these works he sang them with dignity.

Since the 1960, a change in the content of K. R. Uluturk's work has become clear. Protesting against the restrictions imposed by the Soviet government on our people through his writings, like other poets and writers, made Kh.

One of the greatest injustices suffered by our people during the Soviet era in Azerbaijan was the repressions carried out from 1920 to 1950. This policy, directed against the supreme leaders and intellectuals of our people, provided for the arrest and shooting of those suspected of conducting anti-Soviet propaganda. One of the victims of this repression was the playwright Huseyn Javid, one of the founders of the Romantic movement in twentieth-century Azerbaijani poetry. Hussein Javid, accused of nationalism for not being a supporter of socialism, was sentenced to eight years in prison and deported, resulting in his death. Many of our poets and writers have written valuable works in memory of Hussein Javid, who will never be erased from the memory of our people. K.R. Uluturk also paid special attention to the memory of Huseyn Javid in his works, emphasizing the inflexibility of the poet despite his unjust exile, and praised his life and work.

One of K. R. Uluturk's poems, which will be considered an example in the upbringing of the young generation, was "Don't be shaken!", Written in 1960 is a poem. The poet speaks about the difficulties of life, the way of life is full of struggles, and advises young people never to show weakness in this struggle, to always be brave.

The Azerbaijani state has a very ancient history. For many years, our people have created and developed their culture, historical monuments and architecture. Historical monuments of different cultures built in the territory of our country form the basis of Azerbaijani architecture. Among these monuments, which cover several periods, one of the architectural examples that attracts attention with its grandeur is the tomb of Momina Khatun, which is considered one of the valuable examples of the Azerbaijani school of architecture of the XII century. This historical monument is located in Nakhchivan, as part of the Atabeyler Architectural Complex.

The Motherland, which is sacred to us above all, has a special place in our hearts. Every citizen living in this land must be able to fulfill his civic duty properly and set a goal to protect his life on the way to the homeland. The Motherland, which combines the heroic past of our history with a proud future, is a native place that every citizen will be proud of. The most important task of each of us is to fulfill our civic duty to the Motherland, which is remembered by our ancestors, and to preserve its inviolability. How we cope with this task is one of the important issues. In his poem "Quarters" written in 1960.

The period when K. R. Uluturk's work coincided with the Soviet rule is considered to be the greatest period of his creativity. Thus, the poet embarked on a heroic path by fighting against

this bondage. The poet, who in his early years was a supporter of the communist ideology that promised promising days, remained in this position for a short time. The works written in these years cover more specific topics, are dedicated to patriotism, longing for freedom, and poems of this kind formed the basis of the poet's work.

One of the mental qualities that determines the attitude and behavior of a person is his character. Character is a set of psychological features of a person, which are formed and developed in the process of personal activity, appear in special conditions and manifest in relation to those conditions. While the positive qualities accumulated in a person's character are considered to be of high moral quality, the negative qualities are evaluated negatively. Poets and writers from time to time pay attention to issues related to the moral qualities of the individual in their works. In this regard, the name of K. R. Uluturk should be especially mentioned. The poem "Heroism" written by the poet in 1970 also artistically praises high moral qualities and condemns negative ones.

Here, Rza describes the philosophical essence of Nasimi's poem "I can fit two worlds" and characterizes man as the most precious jewel of nature. It shows what human cognition is capable of, and it plays an important role in the formation of the scientific worldview in schoolchildren.

The 1970 are considered a new stage in the work of K. R. Uluturk. Along with the ideological and political aspect, an important period of the poets 'and writers' creativity in terms of literary development coincides with these years. Seeing the injustices of the Soviet regime, new tasks appeared in front of the works of prominent representatives of our literature. It was the sacred duty of every citizen to take a closer part in the people's struggle and to defend the homeland with dignity. Along with foreign invaders, a sharp and critical attitude towards traitors from within us is the main goal of K. R. Uluturk's works written during these years.

The attitude of each individual to all spheres of social life to which he belongs is his national identity. Feelings of love for the homeland, trying to protect it are feelings of national self. Thanks to the national self-consciousness, each person has a deep understanding of the historical development of the material and spiritual wealth of the people to whom they belong, their ethnic characteristics. "The beginning of the modern national democratic movement in the 1980 was an impetus for a return to the ideology of Turkism. This ideology was at the forefront of the creative style of Khalil Rza Uluturk" [6, p. 41] In his poem "My Favorite Artist" written in 1974, X. Rza figuratively speaks about the importance of the concept of self in the human personality.

In the works of K. R. Ulutürk, the theme of patriotism found its artistic expression in the pages of the 1980 with new shades of content. Compared to previous years, the poet began to openly criticize and expose the political contradictions of the current government, the injustices committed against our people, not indirectly. Thus, in the works written during these years, the political position of K. Rza was reflected in the artistic form, which plays an important role in the education of political culture of schoolchildren.

The ideas of national self-awareness, which formed the main line of K. R. Uluturk's work, are more prominent in the works written by the poet during the Soviet period, especially in the 1980. As expressed in "Homeland Begins with Me", the poet first begins the struggle for national self-consciousness within himself, and the heat of this fiery struggle seems to spread like a wave. The brave poet takes a fearless position in expressing his thoughts, taking strength from his struggle for freedom and taking the next step in a more courageous way.

One of the tasks facing the science of pedagogy is to ensure the proper development of the individual from a moral point of view, to perfectly organize training and education to protect him from negative characteristics. For a person to have a high position as a person, it is not enough to stay away from negative qualities in order to achieve happiness. When it comes to true happiness, it is necessary to fight negativity. Because the real heroism is not to remain silent in the face of injustice by showing courage at a time when negative forces and humiliation are widespread. When looking at the work of K.R. Uluturk, it is clear that the poet had a very negative attitude towards those who were alien to the motherland and evil people.

K. R. Uluturk's work can be considered as an example of poetry where national and human ideas come together. The poet, who is deeply acquainted with Azerbaijani literature, from time to time benefited from the examples of literature and paid special attention to the national spirit in his poems.

Arrested in 1990, the poet was sent to the Lefortovo prison in Moscow. However, it did not take long for government officials, who thought they could break the poet's resolve to fight, to conclude that the move was inappropriate. Because it was not only useful to condemn the heart beating with such a longing for freedom to the cold walls, on the contrary, this oppression and injustice strengthened the poet and caused him to advance more unshakably in the struggle he was entitled to. "Continues 37 ..." was the first creative response to this injustice. This work, which includes the ideology of freedom and political conflicts, and is considered an unforgettable example of creativity, is considered very valuable both from a poetic point of view and from the point of view of patriotic education. The poet's unceasing rebellious thoughts in the spiritual world, his uncompromising stance against the political injustices of the time, and the moral strength and faith that the poet used to remain unshakable in this position are perfectly expressed in this work.

Content of the poem "Continues 37 ..." is based on a chronological sequence. Thus, first of all, as a reminder, the ruthless policy of repression pursued by the Soviet government against the intellectuals of our people in the 1930 was mentioned, and the importance of never forgetting these injustices was emphasized. The call to fight for the freedom of the homeland is reflected in other poems written at that time, such as "Long live the Popular Front", "I want authority".

The possibility of K. Rza being sentenced to 10 years in prison saddened all Uluturk fans, especially the poet's wife. However, no possibility could prevent Uluturk's work. Thus, during his life in prison, on the one hand, the poet fought against the ruthless Soviet regime, on the other hand, he was engaged in scientific and creative work, translated works of such artistic geniuses as AS Pushkin, M. J. Lermontov, A. Blok. The poet not only wrote about the events he witnessed, but also prepared manuscripts that reflect extensive information about historical events, the past of our country and the occupations it was subjected to. These manuscripts, preserved in the form of documents in the archives of K. R. Uluturk, are of great spiritual and historical importance and are considered to be important sources in the upbringing of the young generation.

The cold life in the dungeon, the days of suffering away from the family, on the one hand, had a negative effect on the poet's spiritual world, but on the other hand, it seemed to strengthen him. Thus, the poet, who persevered in the difficulties of his destiny, does not feel remorse and writes it with the following verses with the power of creativity.

K. Rza, who lived a life full of difficulties, did not lose hope among the cold walls, and believed with deep hope that one day he would be released. The poems written by the poet in prison were mostly based on this motive. In these 2000-page articles, the poet expressed his deep love for our homeland in the most sublime way. These works, which are an artistic expression of the ideology of independence, are considered a valuable treasure in terms of patriotic education of young people.

The suffering of prison life could not negatively affect the spiritual world of H.R. Ulutürk. Proudly recalling his life, the poet not only regretted his struggle, but, as clearly expressed in his poems, did not change his position for a moment, and openly stated that he would always be a herald of freedom. Poems such as "No, I could not stay", "Happiness in prison", "I will not give up my life", "I am worried" are works written in this context.

Despite his imprisonment, the poet was not indifferent to the political events that took place, and reacted very harshly to the desire of the Soviet government, which was on the verge of collapse, to tarnish our prominent personalities until the last moment. In an article published in the Pravda newspaper at that time, K.R. Uluturk refuted the opinions written against the Great Leader Heydar Aliyev, and proved the emptiness and meaninglessness of the slanders made by the facts, noting the important work done by H. Aliyev. These articles in the diaries prove how sensitive the poet is in his attitude to every personality of our people, how uncompromising he is in the face of all injustices.

During his stay in Lefortovo prison, K. Rza was repeatedly interrogated by investigators, and at different times his speeches at rallies were shown to the poet via video. The poet, who did not avoid questions during the interrogation, not only denied the fact that the speeches at the rallies belonged to him, but also watched those moments, as if going back to that time and defending his right to speak without hesitation.

The heart, longing for freedom, longed for the homeland on the one hand, and longed for the family on the other. The poet did not forget to write those verses that will give strength to his family. had comforted his family with his poetry.

Lefortovo's diaries, which reflect many historical events, also cover issues related to the personal life of K. R. Uluturk. Thus, the material and moral difficulties of prison life, as well as the repeated interrogations of the poet by Soviet government officials are recorded in the diaries in detail.

In addition to having a rich artistic image, Lefortovo's diaries, which gave a clear idea of the difficult moments of K. R. Uluturk's life, are of great importance both politically, poetically and spiritually.

When K. R. Uluturk said patriotism, he meant it in unity with the feeling of nationality. According to the poet, a person who does not love his people and is not proud of his nation cannot be considered a patriot.

K. R. Uluturk brought new ideas to the history of our literature, created new works enriched in form and content. The poet's work is the peak of morality in the patriotic education of the young generation. The pearls of this creativity have been successfully taught in secondary schools since our country gained independence.

The most important feature that distinguished K.R. Uluturk from his contemporaries was his open-mindedness. Thus, since the occupation of our homeland by the Soviet government for

almost 70 years, many of our poets and writers have indirectly tried to protest against the negative policy pursued against our native language, religion and nation in their works. However, K. R. Uluturk took a firm position and expressed his views openly, not indirectly.

Deeply committed to his ideals and principles, K. Rza did not hesitate, even the slightest, in his struggle, and always continued on his way with confidence. The poet, who has faced great difficulties in his 60-year life, is considered an example for schoolchildren in terms of being a patriotic person.

The great Azerbaijani poet, immortal independence fighter K.R. Uluturk left a very valuable patriotic legacy for future generations with his stubborn and unique struggle in the difficult way of life. The immortal artist deserves to be remembered in the most respectful way with his contributions to the creative world.

All this proves once again that the life and work of K. R. Uluturk are full of examples of patriotism. Such examples are the most valuable educational tool for today and tomorrow. One of the main requirements of today is the widespread use of them in the teaching and educational work of the school. It is everyone's duty to keep Uluturk, a symbol of zeal and courage, alive in their hearts.

REFERENCES:

1. Karimova H. Khalil Rza Uluturk's philosophical meetings. Baku: Youth, 2002, 97p.
2. Garayev Y. The pulse of time and poetry. - Literary horizons. -B., Youth, 1985, 288p.
3. Brotherhood Wreath. - B., Maarif, 1982, 326p.
4. Rza K. Spring is coming. - B., Ushaqganjnashr, 1957, 63p.
5. Rza K. Epic of love. - B., Ushaqganjnashr, 1961, 61p.
6. Reza X. My sun. - B., Azerneshr, 1963, 42p.

UOT: 82:81-26;82:81`38

XVI ƏSR AZƏRBAYCAN DİVAN ƏDƏBİYYATININ NÜMAYƏNDƏSİ İBRAHİM GÜLŞƏNİ BƏRDƏİ VƏ ONUN ƏRƏBCƏ YARADICILIĞI

FƏRİDƏ SEYİDOVA

Bakı Mühəndislik Universiteti

feliyeva@beu.edu.az

XÜLASƏ

Şərq mədəniyyətinin ayrılmaz bir parçası olan təsəvvüf Divan ədəbiyyatının da zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır. Çoxsaylı nümayəndələri arasından minlərlə ədib, şair, mütəfəkkir yetişmiş bu axının XVI əsrdə Türk mədəniyyətinə qazandırdığı şəxsiyyətlərdən biri də Gülşəniyyə sufi məktəbinin banisi olan İbrahim Gülşəni Bərdəidir (826/830 - 940). İbrahim Gülşəninin türk, fars və ərəb dillərində divanları və 10-dan artıq başqa əsəri vardır. Ədibin təsbit edilmiş əsərləri arasında ərəbcə divanı da vardır ki, iki əlyazma nüsxə əsasında müqayisəli tədqiqata cəlb etmişik. Mənbələrdə on min beytlik olaraq qeyd edilən divan iki qəsidə, 56 qəzəl və 171 rübaidən ibarətdir. Məqalədə, həmçinin, divanın məzmunu, möhtəviyyəti və üslubunu ələ almağa çalışmışıq.

Açar sözlər: İbrahim Gülşəni, sufi, divan, qəzəl, qəsidə, rübai

**REPRESENTATIVE OF THE AZERBAIJANIAN DIWAN LITERATURE OF THE XVI CENTURY
IBRAHIM GULSHANI BARDAI AND HIS ARABIC WORKS**

ABSTRACT

Tasawwuf which is an integral part of the Eastern civilization played an important role in enriching of the Diwan literature. One of the figures in this movement imparted to Turkic culture in the sixteenth century is Ibrahim Gulshani (826/830 - 940) - the founder of one of the popular sufi orders Gulshaniyyah. Ibrahim Gulshani has diwans in Turkish, Persian and Arabic languages and more than 10 other works. The diwan, mentioned in the sources as consisting of ten thousand verses, consists of two verses, 56 ghazals and 171 rubais. We also tried to capture the content, content and literary style of Diwan.

Keywords: Ibrahim Gulshani, Sufi, divan, ghazal, kasidah, rubai

**ПРЕДСТАВИТЕЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДИВАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XVI ВЕКА ИБРАГИМ
ГУЛЬШАНИ БАРДАЙИ И ЕГО АРАБСКОЕ ТВОРЧЕСТВО**

РЕЗЮМЕ

Тасаввуф, являющийся неотъемлемой частью восточной цивилизации, сыграл важную роль в обогащении литературы Дивана. Одной из фигур в этом движении, привнесённом в тюркскую культуру в шестнадцатом веке, является Ибрагим Гульшани (826/830 - 940) - основатель одного из популярных суфийских орденов Гульшанийях. У Ибрагима Гульшани есть диваны на турецком, персидском и арабском языках и более 10 других работ. Диван, упоминаемый в источниках как состоящий из десяти тысяч стихов, состоит из двух касида, 56 газелей и 171 рубаи. Мы также постарались уловить содержание и литературный стиль Дивана.

Ключевые слова: Ибрагим Гульшани, суфий, диван, газель, касида, рубаи

Giriş

Bildiyimiz kimi, Azərbaycanda müstəqillik qazanıldıqdan sonra sovet senzuralarından qurtularaq tariximizə, mədəniyyətimizə obyektiv yanaşma cəhdləri çoxalmışdır. O cümlədən olmaqla, ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılığının düzgün qiymətləndirilməsi qarşıda duran əsas məsələlərdəndir. Nəzərə alsaq ki, keçən əsrdə ədəbiyyatımızdan bəhs edərkən sufi və türk sözlərini işlətmək kimi bir ixtiyarımız olmadığı halda indi bu ifadələr dilimizdə çox rahatlıqla

səslənir, müstəqil şəkildə tədqiq obyektinə çevrilir, bu sahədə xeyli irəliləyiş olduğunu söyləmək mümkündür. VIII əsrdə yaranaraq getdikcə sistemləşməyə və müəssisələşməyə başlayan sufizm onlarla ideoloji məktəbin yetişməsinə rəvac verərək, buna mütənasib surətdə təsəvvüfi ədəbiyyatın meydana gəlməsinə şərait yaratdı. Çoxsaylı nümayəndələri arasından minlərlə ədib, şair, mütəfəkkir çıxmış bu axının XVI əsrdə Şərq mədəniyyətinə qazandırdığı şəxsiyyətlərdən biri də Gülşəniyyə sufi yolunun banisi olan İbrahim Gülşəni (h. 826/830 - 940) idi.

Ədibin həyatı

Ədib, qaynaqların məlumatına əsasən, Diyarbəkir (Amid), yaxud Bərdədə doğulmuş, ömrünün bir hissəsini Təbrizdə Ağqoyunluların hakimiyyəti dövründə, qalan 30 ilini isə Misirdə Qahirədə keçirmişdir. İbrahim Gülşəninin Diyarbəkirdə yoxsa Azərbaycanın Bərdə şəhərində doğulması haqqında qaynaqlarda iki fikir mövcuddur. Bəziləri onu əl-Amidi, bəziləri isə əl-Bərdəi nisbəsi ilə qeyd edirlər. Nəzərə alsaq ki, Orta əsrlərdə elm əhli getdikləri, yaxud yaşadıkları bir çox şəhərin adını özlərinə nisbə götürmüşlər, bundan çıxış edərək İbrahim Gülşəninin Diyarbəkirdə doğulsa belə Qarabağda Dədə Ömər Rövşəni ilə görüşməsi nəticəsində əl-Azərbaycani, yaxud əl-Bərdəi nisbəsi ilə anılmış ola biləcəyi mümkündür. Bundan əlavə, nisbəsindən asılı olmadan İbrahim Gülşəni azərbaycanlı hesab etməliyik, çünki dövlətçilik tariximizdə Ağqoyunluları Azərbaycan dövləti olaraq qəbul edirik, Gülşəni də ömrünün çox hissəsini Uzun Həsənin himayəsində Təbrizdə keçirmişdir. Muhyi və "Ləməzat" müəllifi Hulvi Gülşəninin soyunu Məhəmməd peyğəmbərə deyil, Oğuz ataya bağlayırlar. Faruk Sümer bunu Ağqoyunlular dövründə milli şüurun formalaşmasına (xüsusən Uzun Həsəndə) və bunun din adamları üzərində də təsirli olduğuna bağlayır. [19, s.94] Məmlüklər dövründə Təbrizdən Misirə hicrət edən şair oradakı üç azərbaycanlı şeyxdən biri (Şeyx Dəmirtaş, Şeyx Şahin) olur. Məmlük sultanı Qansuh Quri onu Misirə dəvət edir, Qahirədə Qübbətül-Mustafa Müəyyədiyyə cəməsinə yerləşir. Daha sonra Sultan Yavuz Qahirəyə gəldikdə şeyxi ziyarət edir və şair ondan Müəyyədiyyə yaxınlığındakı boş ərazini mədrəsə tikmək üçün istəyir. Hicri 926-31-ci illərdə tikilərək tamamlanır və Gülşəni ömrünün sonuna kimi təxminən 10 il orada yaşayıb xalqı irşad edir, tələbə yetişdirir. Hicri 940 (1534)-cü ildə Qahirədə öz xanəqahında taun xəstəliyindən vəfat edərək orada dəfn olunmuşdur.[19, s.94; 21, s.82] Türbəsi Qahirədəki Osmanlı memarlıq nümunələrinin restavrasiyası layihəsində yer almaqdadır və təmirə bağlanmışdır.

Ədibin yaradıcılığı

Ədib klassik Şərq ədəbiyyatı ənənələrinə sadıq qalaraq hər üç dildə əsər yazmış, məsnəvi, qəsidə, qəzəl, rübai janrlarına müraciət etmişdir. Türk və fars dillərində divan bağlamaq çox yaygın olsa da, ərəbcə divan olduqca çətin və məsuliyyətli iş sayılırdı. Çünki qrammatik-leksik xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq ərəb dili daha çox nəsrə yararır, necə ki Orta əsrlərdə elmin dili hesab olunmuşdur. Klassik ədəbiyyat araşdırmalarında əksərən türk-fars qarşılıqlı ədəbi əlaqələrinə yer verilir, ərəb ədəbiyyatı ilə türk ədəbiyyatı arasında birbaşa qarşılıqlı təsirin daha zəif olduğu düşüncəsi hakimdir.[27, s.446] Halbuki, diqqətlə incələndikdə bu əlaqənin zənn edildiyi qədər zəif olmadığını müşahidə etmək mümkündür. Sərhədlərin deyil, mədəniyyətin söz sahibi olduğu Şərqdə hər üç dili bilən ədiblər adətən daha ağır mövzulara həsr olunmuş əsərlərini, fəlsəfi risalələrini ərəbcə yazmağa üstünlük verir, nəzm əsərlərini farsca ya türkcə qələmə alırdılar. Ancaq az da olsa ərəb dilində divan bağlamış türk ədəbiyyatı nümayəndələrinə rast gəlmək mümkündür.

İbrahim Gülşəninin türk, fars və ərəb dillərində divanları və 10-dan artıq başqa əsəri vardır. Şairin türkcə əsərləri Türkiyədə və Azərbaycanda tədqiqə cəlb edilmişsə də, farsca və ərəbcə

yaradıcılığı uzun müddətdir insafli bir tədqiqatçının əməyi sayəsində oxucusuna qovuşacağı günü gözləməkdədir. Türkiyədə Gülşəninin həyatı və ümumi yaradıcılığı ilə bağlı məlumatlar yaxud müstəqil tədqiqatlar, daha öncəki əsrlərdə qarşımıza çıxsada orta əsrlərdən sonra XIX-XX əsrlərdə şairin həyatı, fikirləri, təriqəti barədə və əsərlərinin tədqiqi ilə bağlı müstəqil əsərlər yazılmağa başlanılmışdır. Bunlara misal olaraq, Xocazadə Əhməd Hilminin “İbrahim Gülşəni” [12] adlı əsəri, qardaş ölkədə şairlə bağlı ən geniş tədqiqat aparmış Təhsin Yazıçının doktorluq dissertasiyası və Muhyinin mənaqibini nəşrə hazırlaması, bir sıra məqalələri şairin həyat və yaradıcılığına işıq tutmuşdur. Daha sonra Himmet Konur Gülşəninin həyatı, təsəvvüfi və ədəbi fəaliyyəti haqqında kitab çap etdirmişdir. [19] Bilavasitə türkcə “Divan”ı və digər məsnəvilərlə bağlı isə Mehmet Akayın, Mehmet Şahinalan, Neriman Şimşək, İbrahim Fəzlan və başqalarının çalışmaları vardır. Farsca “Divan”ı və “Məsnəviyi-Mənəvi”si ilə əlaqədar sadəcə Mehmed Ləli Fəneyi əfəndinin əsərin bir hissəsini şərh etdiyi məlumdur. Azərbaycanda Gülşəni ilə bağlı ilkin və daha sonra geniş araşdırmalar professor Azadə Musabəylinin söyləri nəticəsində üzə çıxmışdır. Alim, şairin həyatını yaxından araşdırdığı kimi, türkcə “Divan”ını və məsnəvilərini də nəşrə hazırlamışdır. [21]

Şairin ərəbcə yaradıcılığı

Qeyd etdiyimiz kimi, ədibin ərəb dilində elm aləminə məlum yeganə əsəri divanıdır. Ərəb dilində təsəvvüfi divan yazmaq onu göstərir ki, Gülşəni dilin özünə və eləcə də əruzun incəliklərinə dərinləndən vaqif olmuşdur. Həmçinin, mənəvi təkamüldə yüksəlişi şeirlərinin fəsahtinə təsir etmişdir. Baxmayaraq ki, şairdən bəhs edən ilkin mənəvi Əbdülvəhhab Şarani (1493-1565) “Tabaqatül-kübra” əsərində onun hədsiz mücahidələri olduğunu, əshabı Əbul-Əbbas Əl-Harisi ilə dəfələrlə onunla görüşdüyünü, lakin savadsız və nitqi qısıq, fikrini dilə gətirməkdə çətinlik çəkdiyini yazır. [31, s.495] Həmçinin onun əsasən rahatlığı pozan mücahidələrdən xoşlandığını yazır və əcəm məşayixindən olduğunu qeyd edir. Türkiyədə Gülşəni yaradıcılığının əsas tədqiqatçılarından olan Himmet Konur Şaraninin İbrahim Gülşəni haqqında dediyi ifadəni “ədibin ərəbcəni yaxşı bilməməsi şəklində deyil, öyrənilən bir əcnəbi dilin danışıq dili ilə uyğun olmadığı” şəklində yozmağın daha doğru olacağını bildirsə də, [19,s.172] fikrimizcə, “Tabaqatül-kübra” müəllifinin bu ifadəni işlətməsinə səbəb olaraq divana türk üslubunun hakim olmasını göstərmək olar. Çünki on min misralıq təsəvvüfi məzmunlu divan bağlaya bilən birinin dilinə “yontulmamış” epiteti uyğun görünür:

صمتي بيان جمع في الفرق اسمع افهم

ذا البكم صار نطقاً من صمت ناطقات

Sükutum fərq içində *cəmin* bəyanıdır, onu dinşəsən,

Natiqlərin sükutundan danışmağa başlayan lalı anlarsan.[6, s. 5b]

Mənəvi fətişizminə yol verməməkdən yana olmaqla bərabər, qaynaqlarda yer alan məlumatların sadəcə doğru izaha ehtiyacı olduğu düşüncəsindəyik. Bu baxımdan müzakirə obyektinə olan “ifadə”ni, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ərəb əsilli şairlərin divan şeirləri ilə müqayisədə Gülşəninin ərəbcə şeirlərində türk nəfəsinin sezilməsi, türk şeirinə xas bədii ifadə və təsvir vasitələrinin yer alması ilə əlaqələndirmək lazım gələ bilər. Buna ən bəsit örnək olaraq “saqi” sözünü göstərə bilərik. Belə ki türk və fars dillərində yaranmış təsəvvüfi şeirdə bu ifadə çox işlək olduğu halda ərəb dilində yaranmış şeirdə bu xitaba o qədər də rast gəlinmir. Gülşəni “saqi”ni ərəbcə divanında istifadə etmişdir:

ساقى شراب وصل ناول بيجر ذات
في الصحو سكرى انظر من ذاك في الصفات

Saqi, vüsal şərabımı Varlıq dənizində doldur,

Ayıq ikən (səhv halında) sərxoş nəzərilə (səkr halı ilə) onun sifətlərinə bax.[6, s. 2a]

Ərəbcə divanın əlyazma nüsxələri

Məqələmizə mövzu olan İbrahim Gülşəninin ərəbcə divanının iki əlyazma nüsxəsi mövcuddur: Bunlardan biri prof.Azadə Musabəylinin səyləri nəticəsində ilk dəfə olaraq AMEA Əlyazmalar İnstitutunda B-778 şifrlı əlyazmada Rövşəninin divanı ilə birlikdə üzə çıxarılmış nisbətən natamam nüsxədir. İkinci, bizə məlum olan nüsxə Təhsin Yazıçının bu divanın yeganə nüsxəsi olaraq qeyd etdiyi Ankara Universiteti Dil, Tarix, Coğrafiya fakültəsi kitabxanasında saxlanılan kitabçı Cevat Purdan satın alınmış nüsxə -Üniversite A421 şifrlı daha sağlam əlyazma. Eyni zamanda, 2006-cı ildə Türkiyəli ərəbşünas alim Abdullah Kızılcık Ankara nüsxəsini 50 səhifəlik təqdim yazısı ilə Dəməşqdə nəşr etdirmişdir. Bu çap variantını da tədqiqata cəlb etmişik.

Ərəbcə divanın strukturu: qəsidələr

Divan klassik üslubda qəsidə, qəzəl, rübailər olaraq ardıcıl yerləşmişdir. Divanda iki qəsidə yer alır. Qəsidələr yalnız A nüsxəsində mövcuddur.

Ədibin divanında yer alan birinci qəsidə (ساقى شراب وصل ناول بيجر ذات) mətləli qəsidədir. 1152 beytdir. 34 vərəqdə, 1b-36a yarpaqları arasında yerləşmişdir. Qəsidə hər yarpaqda iki sütun şəklində, hər sətirdə iki misra-bir beyt olmaqla yazılmışdır. Nəsx xəttiledir. 1b yarpağı bəsmələdən sonra 13 sətir, qalan səhifələr 17 sətir və 36a nömrəli son səhifə bir sətirdə bir misradan ibarətdir. Beyt sayı sonuncu tək misranı saymasaq ümumilikdə 1152-dir. 12b, 31b və 35b yarpaqlarından sonra vərəq düşümü müşahidə olunur. 17a və 17b tam hərəkələnib və mürəkkəbin rəngi də açıq olduğu üçün sonradan yapışdırıldığı ehtimal oluna bilər. Nazik ucluqla bir az da səliqəsiz yazılıb. Qəsidənin qalan qismi ara-ara hərəkələnib, əsasən kəlimə sonları. Qəsidələrin hər ikisi tayyədir, vəznləri müxtəlif olsa da.

Gülşəni bütün divan boyunca çox məharətlə rəmzi dil istifadə edir. Təsədüfi deyildir ki, divanı Ankara nüsxəsi əsasında yayınlamış Abdullah Kızılcık onu rəmzlər şairi adlandırır və İbnül-Farizlə bənzərliyinin məhz bu olduğunu göstərir.[18, s.39-40]

İlk qəsidəsində fikrini rəmzi dillə çatdırdığını özü də söyləyir.

جل الكلام عنا من فهم ذي بيان
مرموزنا مستر من اشهر اللغات

Bizim sözüümüz bəyana sığmadı,

Rəmzlərimiz ən məşhur dillərdən belə gizli qalmışdır.[6, s.5a]

Şair qəsidəsinə öz şəxsində zahir və batından ibarət insanın necə qərribə varlıq olduğunu zikr etməklə başlayır. Ucu qeybə dirənən bir sirr ilə yaradılmış, nəfxyi-müqəddəsə üfürülmüş insanın təcəlli anında səkr-səhv, cəm-fərq, fəna-bəqa, məhv-isbat hallarına toxunur. Bu divan barədə vurğulamalı olduğumuz əsas nüans budur ki, çox orijinal təşbehlər, metaforalar, ümumilikdə bədii ifadə vasitələri ilə qarşılaşırıq. Daha sonra yenə öz şəxsində əhli-həvanın xüsusiyyətlərindən danışıq. Əhli-həva, əhli-kəşf, əhli-vüdd, yəni sufinin hallarından danışıq.

Daha sonra ibadətlər haqqında hissə başlayır. Əhli-məqamın müxtəlif hallarda təsviri, təbiri. Hal, məqam, münkirə müraciət, kəşf, təcəlli, xəlil-cəlil kimi mövzularda çox gözəl üslubda müzakirə aparır. Daha sonra münkirin əlamətlərini sadalayır. Hal əhlinin vəsflərini zikr edir, avamla xavassın küfründən danışır. Daha sonra süjet xətti daha barizləşir. Qəsidənin sonuna doğru şair özünü, sözünü mədh edir, nəticələr çıxarır. 35b-dən sonra vərəq düşüb və ardınca növbəti səhifədən digər qəsidə başlayır. Düşən vərəq sayının çox olmadığını düşünürük.

Divanın üslubu axıcıdır, bədii ifadə və təsvir vasitələri ilə zəngindir, qəsidələrin həcmünün böyüklüyünə baxmayaraq qafiyə sıxıntısı çəkməmiş, bəzi qafiyələri təkrarlasa da məzmunun fərqli olmasına diqqət etmişdir. Adətən, uzun qəsidələrdə şairlər 30-40 beytdən bir təkrar qafiyələri işlədə bilirmişlər və ümumiyyətcə qəsidələrin çox uzun olmamasına diqqət yetirilmiş, çünki uzandıqca həm qafiyə tapmaq məsələsi ortaya çıxarmış, həm də çox gözəl başlayan qəsidənin sonluğu öz təsir gücünü itirmiş. Divanın bir mürşid tərəfindən müridlərinə yol göstərmək məqsədilə yazıldığı nəsihətamiz üslubundan da bəlli olur. Beytlərinə “ey talib” kimi xitablarla başlaması bunu deməyə əsas verir.

Birinci qəsidəyə nəzər salaq:

“Saqi şərabu-vaslin nəvil bihicri-zat” mətləli qəsidə bu beytlərlə başlayır:

ساقی شراب وصل ناول بهجر ذات
في الصحو سكرى انظر من ذاك في الصفات

Saqi vəsl şərabını Zatin hicri ilə dəyişdir, Zatin hicrinə dövr et

Səhv içində səkr var, bundan onun sifətlərinə bax.[6, s.1b]

Qəsidə həzəc bəhrində (məfailun məfailun failun) yazılmışdır. Saqiyyə müraciətlə başlayan qəsidənin sonu bizə qeyri-müəyyən qalır, çünki son səhifəsi əlyazma kitabının içindən düşmüş və sadəcə son misrası qalmışdır.

فافهم بلا مقال أقوال مبكمات

Susqunların demək istədiklərini sözsüz anla[6, s.35b]

Divanda yer alan ikinci qəsidə “Təbəddəl fi həvakə kövnə-zat” mətləli qəsidə olub əruzun həzəc bəhrindədir (Məfailun Məfailun Fəulun). 36a – 46b səhifələri arasında yerləşir, hər səhifədə 17 beyt (34 misra), 36a-da 15 beyt (30 misra), 46b-də 12 beyt (24 misra) ümumilikdə 734 misra, 367 beytdir. Başlıq olaraq “İkinci qəsidə” (القصيدة الثانية) ilə başlayır, başlanğıcı və sonu mövcuddur. Xoşbəxtlikdən bu qəsidə yerləşən hissədə vərəq düşümünü yoxdur.

Şair qəsidəyə bu beytlə başlayır:

تبدل في هواك كون ذات/ بدا من وجهك وجهي صفات

Zatin varlığı həvanla, həvəsinlə yer dəyişdirdi,

Sənin sifətindən Allahın vəchi və sifətləri ayan oldu.[6, s.36a]

Və bu beytlə yekunlaşdırır:

خليلى من فوادى في المحبة/ جليل القدر من وصف الصفات

Məhəbbət aləmində qəlb dostum

Bütün vəsflərdən yüksəkdə duran Cəlildir.[6, s.46b]

Birinci qəsidəni müəyyən qədər hissələrə bölmək olurdu, lakin bu lirik qəsidə vahid bir mövzu ətrafında dövr edir: Qurani-Kərimin təfsiri, onun anlaşılması, ecazı, dərki, izahına dair. Burada şairin üslubu daha ötkəm təsir bağışlayır, çünki əmr formalı misralar çoxluq təşkil edir. Ölmədən öncə ölmək, nəfs, vəhy elmi, zat-sifətlər, elməl-yəqin kimi məsələlərə fikir bildirir. Lat, Mənat, Uzza bütələrini, digər dinləri, islamı müzakirə hədəfinə çevirərək poetik dillə öz fikirlərini çatdırır. Hal və qal, Allahın isimləri, sifətlərindən bəhs edir, hübb, məhəbbət mövzularını ələ alır, çoxlu nəsihətlər verir.

Ümumiyyətlə, Gülşəninin bütün dillərdəki yaradıcılığına nəzər saldıqda aydın olur ki, professor Azadə Musabəylinin dili ilə desək, şairin bir könlü bir də Allahı var.[21, s. 281] Bütün yaradıcılıq buna xidmət edir.

Qəzəllər

Klassik Şərq ədəbiyyatının çox sevilən janrlarından biri olan qəzəl öncə ərəb ədəbiyyatında qəsidələrin içində bir bölüm olaraq mövcud idi. Əməvilər dövründən etibarən müstəqil janr olmuşdur. Oradan Fars ədəbiyyatına və Türk ədəbiyyatına daxil olmuşdur. Beyt sayı əsasən 5-15 olan, aa,ba,ca qafiyələnmə sisteminə malik olan bu janrdakı lirik mövzular – eşq, məhəbbət, duyğular çox gözəl ifadə edilə bilirdi. Qəzəlin ilk beyti mətə, son beyti məqtə, ən gözəl beyti isə şah beyt adlanır.

XIII əsrdən populyarlığını itirən qəsidə janrının yerini qəzəl tutmağa başlamış və xalq arasında yaygınlaşmışdı. XV əsr Azərbaycan ədəbiyyatında da yaygın istifadə olunan bu janra Gülşəni də müraciət etmişdir. Hər üç dildə qəzəl yazmış şairin məqaləmizə mövzu olan ərəb divanında da ərəbcə qəzəlləri yer almışdır. İki nüsxədə toplam 56 qəzəl vardır. Bunlardan ikisi yarımçıqdır. 54 tam iki yarım qəzəl vardır. Bakı nüsxəsində qəzəllər qırmızı çərçivə içərisində və qırmızı mürəkkəblə yazılmış başlıqlarla ayrılmışdır. Ancaq Ankara nüsxəsində düz mətn şəklində yazılmış, bir sətir ara ilə yeni qəzələ keçilmişdir. Lakin bəzi qəzəllər bir səhifədə bitib digər səhifədə təzə qəzəl başlayanda boşluq olmadığı üçün anlamaq olmur. A nüsxəsində başlıqların ayrılmaması Kızılıca bəzi məqamlarda iki qəzəli bir qəzəl kimi təqdim etməyinə səbəb olmuşdur. A/63b-64a səhifələrində yerləşən 39-cu qəzəlin 64b-dən başlayan qismini yeni qəzəl kimi dərc edib. Bakı nüsxəsinə əsasən, onun öncəki qəzəlin davamı olduğunu anlayırıq. (B/12a). Eləcə də 44 və 45-ci qəzəlləri birləşdirib bir qəzəl kimi verib. Belə hallarda B nüsxəsi köməyimizə yetdi.

B nüsxəsindəki başlıqlara gəlincə, xüsusi adlar şəklində deyil, “Bu da onun təcəlliyyatından-dır”, “Bu da onun hallarından bəhs edir”, “Bu da onun müqəddəs nurlarındandır” şəklindədir. B nüsxəsindəki bütün qəzəllər belə sərlövhə ilə başlayır, təəssüf ki, ikisini əlyazmanın vəziyyətinə görə oxumaq mümkün olmadı. Qəzəllər A nüsxəsində 46b-70b səhifələrində, B nüsxəsində isə 1a-19a səhifələrində yer almışdır. Qəzəllər müzare, rəməl, həzəc, mütəqarib, münsərih bəhrlərindədir. Ən uzun qəzəli 34, ən qısa 6 beytdir. Qəsidələrdə olduğu kimi, qəzəllərdə də təsəvvüfi, irşadi məsələlər ön plandadır. Əksəriyyəti müraciət forması ilə başlayır – saqiya, aşıqlərə, münkirə.

“*Yə muqləti minəl-ayni nurul-hica və zihni*” mətləli 8 beytlik birinci qəzəl

يا مُقْلَتِي مِنَ الْعَيْنِ نَوْرَ الْحَجَى وَ ذَهْنِي / مَا الْبَدْرُ غَيْرَ وَجْهِكَ حَتَّى تَرَاهُ عَيْنِي
ذَوْقِي مِنَ الْمَحَبَّةِ شَوْقَ الْجَمَالِ مِنْكَ / يَا بَيْتِي أَرَاهُ ذَا الْوَجْهِ عَيْنِ أَيْنِي

Ey gözüümün bəbəyi, aqlimin, zəhnimin nuru,

Sənin vəchindən qeyri bədr (dolunay) görməmişdir gözlərim.

Məhəbbət zövqüm sənün camalının şövqündən ibarətdir,

Kaş o vəchini eyn gözüylə bir görə idim.[6, s.46b-47a]

beytləri ilə başlayır və məhəbbəti inkar edən münkirə səslənərək bu zövqü anlamağa çağırır onu şair. Bu kiçik qəzəldə bütün həyat fəlsəfəsini açıqlayan şair 56 qəzəlin hər birində bu fəlsəfənin rüknlərini izaha cəhd etməkdədir.

Rübailər

Klassik Şərq ədəbiyyatında istər “Divan” sistemi daxilində, istərsə də müstəqil əsər olaraq rübailərdən mürəkkəb çoxsaylı nümunələr mövcuddur. Qəzəl və qəsidədən sonra ən məşhur nəzm şəkli sayılan rübai ərəb dilində “dördlü, dördlük” mənalarına gəlir. Dörd misradan ibarət olub həzəc bəhrində söylənilir. Fars ədəbiyyatında ilk dəfə Rudəki ilə yarandığı nəql edilən rübai *dubeyt* adlandırılmışdır.[24]Bu janr fikri qısa və lakonik ifadə etməyə imkan verdiyi, təsəvvüf həyəcanını dörd misralıq bir nəzm qəlibi içərisində təsvirə yaradığı və musiqi-şeyr rəbitəsi də güclü olduğu üçün təsəvvüfi çevrədə rəğbət görmüşdür. Təsəvvüfi rübainin fars ədəbiyyatında ilk müəllifi olaraq Əbu Səid Əbül-Xeyr (v: 1049) anılır. Rudəki (v: 941), Əbu Səid Əbül-Xeyr (v: 1049), Ömər Xəyyam (v: 1132), Mövlanə Cəlaləddin Rumi (v: 1132), sultanul-aşiqin İbnül-Fariz (v: 1235), Ruhi Bağdadi (v: 1605/1606) üç dildə bu janrın ən gözəl örnəklərini yaratmışlar.

Qeyd etdiyimiz kimi, iki nüsxənin müqayisəsi nəticəsində ümumilikdə 171 rübai təsbit edildi. Bakı nüsxəsində əlyazma kitabının 19a yarpağından başlanan rübailər “Və ləhu rübaiyyat” başlığı altında qəsidə və qəzəllərdən ayrılmış və 31b yarpağına qədər davam etmişdir. Həmçinin qırmızı mürəkkəblə çəkilməmiş çərçivə içərisinə alınaraq daha səliqəli olmuşdur. Ankara nüsxəsində isə, xüsusi başlıq ayrılmamış, 70b yarpağında qəzəllərin ardınca birbaşa rübailərə keçilmiş və 84b yarpağında başa çatmışdır. Bu səhifələnmə əlyazma kitabının səhifələrinə əsasəndir. Ankara nüsxəsində 159 tam və bir rübainin ilk beyti vardır. 71b yarpağından sonra vərəq düşümü mövcuddur. Vərəq düşmə hadisəsi pəvərəq uzlaşmazlığı nəticəsində müəyyənləşdirilmişdir. 11 ədəd rübai olan iki yarpaq düşmüşdür, bu əksik rübailər Bakı nüsxəsindən tamamlanır. Bakı nüsxəsində isə, 167 tam rübai təsbit edildi. Lakin hər iki nüsxə yarımçıq bitir. Bakı nüsxəsində olmayan 3 tam bir yarım rübai Ankara nüsxəsindən tamamlanır. Və yekun olaraq 171 tam rübai və bir beyt ortaya çıxır.

“Divan”ın iki əlyazma nüsxə əsasında tərtib edilən mətnində ilk rübai budur:

بِالْفَصْلِ لَنَا وَصَلْ حَبِيبَ بِنَا
ذَا الْفَصْلِ بِنَا وَصَلْ هَنِيَّ بِنَا
فِي الْبُعْدِ لَنَا قَرَبٌ وَصَالٌ عَجْبَا
يَا لَيْتَ لَنَا قَرَبٌ بَعِيدٌ بِنَا

Ölümdəki ayrılıqda (fəsl) bizim üçün həbibin, sevgilinin vüsalı (vəsl) vardır,

Aləmi-fənadada bu ayrılıq (fəsl) bizim üçün xoş bir vüsaldır (vəsl).

Bu'dda (yardan uzaqda) bizim üçün vüsal qürbü (yaxınlığı) vardır,

Kaş ki, bu'dda (yardan uzaqda) ikən qürbü (Yarın yaxınlığını) dadaydıq.[13, s.19a; 6, s.70b]

Son rübai isə yarımçıq olub sadəcə iki misrası vardır:

الشرع كمال بطل النقص به
حكم ازلي ابدًا فاض به
(A-421,)

Şəriət nöqsanı aradan qaldıran kamillikdir,

Əzəli hökm əbədiyyən onunla feyzlənmişdir. [6, s.84b]

Qeyd etdiyimiz kimi, İbrahim Gülşəninin dili olduqca istilahidir. Təbi məşhur, eyni zamanda Gülşəninin də təsirləndiyi bəzi sufilər, məsələn Mövlanə Cəlaləddin Rumi (v: 1273), Yunus Əmrə (v: 1320 [?]) fikirlərini rəmzi də olsa, danışıq dilinə daha yaxın təhkiyə tərzində ifadəyə üstünlük vermişlər. Lakin İbrahim Gülşəninin şeirlərində təsəvvüfi terminlər bol istifadə edilməklə rəmzilik yaradılmışdır. Təlimi mahiyyətdə olduğu üçün müridlərə yol göstərmək niyyətilə üslubunu formalaşdırdığı güman oluna bilər.

Məlumdur ki, təsəvvüf yoluna talib olan salikin təsəvvüfi kamilləşmə prosesi hallar və məqamlarda yüksəlişi hesabına başa gəlir. Odur ki, hal və məqam təsəvvüfi sistemin iki əsas anlayışıdır. Hal ilə məqam bir-birindən fərqlidir. Belə ki, hal vəhbidir, Allah tərəfindən qula lütf olunmuş varidatdır. Qulun çalışması ilə əldə edilməz və dəyişkəndir, sabit, qalıcı deyildir. Məqam isə qulun riyazətlə, nəfsi tərbiyə ilə, təkrar edə-edə qazandığı vərdiş halına gətirdiyi ədəb və əxlaqdır. [28, s.154] Şairimiz rübailərində təsəvvüfi hal və məqamlardan çoxuna (fəsl, hicr - vəsl, vüsal; qürb-bud; cəm-fərq; fəna-bəqa; vəhdət-kəsrət; sahv-səkr; xof-rəca; eşq, məhəbbət; vəcd, şövq) toxunmuş, sufiliyin əsas prinsiplərini (fəqr, şühud, vücut, şath) özünəməxsus rəmzi üslubu, daha bəlağətli ifadə etsək, özünəməxsus quş dili ilə fikrini oxucuya çatdırmışdır, bəzən təlqin tərzində, bəzən də sual qoyaraq onu izah şəklində.

Rübailərdə işlənmiş əsas mövzular fəsl-vəsl, qürb-bü" d, səkr və sahv kimi təsəvvüfi hallar və məqamlar, təcəlli, şühud, eyn, məkan, zaman kimi klassik təsəvvüfi motivlərdir.

Nəticə

Şərq mədəniyyətinin dillərə əzbər olmuş nümayəndələri ilə yanaşı, bu böyük mədəniyyətin arxa səhnələrində küllüq çalmış çox zəhmətkeş simaları da vardır. Milli irsimizin tədqiqinə yönələn tədqiqatlarda kölgədə qalmış belə şəxsiyyətlərin üzə çıxarılmasında fayda vardır. Həm ölkəmizdə, həm də dünyada ilk dəfə geniş tədqiqata cəlb edilən bu əlyazma əsər Bərdədən Qahirəyə uzanan bir düşüncə sisteminin ortaya çıxarılması və Azərbaycan ədəbiyyatının zənginləşdirilməsində özünəməxsus rol oynayacaqdır.

QAYNAQLAR VƏ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Ağabali M. M. F. *Hümayi-Ərş*, Bakı, Nurlar, 2015, 496 s.
2. Ankaravi İ. R. *Osmanlı tasavvuf düşüncəsi*, Haz: Mehmet Demirci, İstanbul, Vefa, 2008, 482 s.
3. Bilgin A. *Osmanlı şiirində ölmədən önce ölme temi*, Kubbealtı Akademi Mecmuası, 2007, sayı 142, yıl 36/2, s.42-53.
4. Cami M. *Nefəhatil-üns min hadaratil-kuds*, Tercüme: Lamii Çelebi, sadeleşiren: Abdülkadir Akçiçek, İstanbul, Huzur, 2011, 1136 s.
5. Cebecioğlu E. *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*, İstanbul, Anka, 2005, 741 s.
6. *Divanu-Həzrəti Şeyx İbrahim Gülşəni*. Ankara Universiteti Dil, Tarix, Coğrafiya fakültəsi kitabxanası, A421 şifrlı yazma.
7. El-Hakim S. *İbnül-Arabi sözlüğü*, Tərc: Ekrem Demirli, İstanbul, Kabcacı, 2004, 748 s.
8. Gülşəni M. *Menakıb-ı İbrahim Gülşəni*, Haz: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul, Türkiye Yazma eserler Kurumu Başkanlığı yayınları, 2014, 414 s.
9. Gülşəni M. *Menakıb-ı İbrahim Gülşəni*, Haz: Tahsin Yazıcı, Ankar, TTK yay., 1982, 499 s.
10. Həksever A. C. *Varoluşsal kendindən geçmə ve yansımaları: İmam-ı Rabbaninin şathiyə anlayışı örneği*, Çorum İlahiyat fak. dergisi, 2004/1, s.109
11. Hucviri. *Kəşfül-Məhcub*, Haz: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah, 1996, 608 s.

12. Hocasade A. *İbrahim Gülşəni*, İstanbul, 1322.
  13. İbrahim Gülşəni. *Divan*, AMEA Əlyazmalar İnstitutu, B-778/I şifrlı əlyazma.
  14. İpekten H. *Eski Türk edebiyatı nazım şekilləri ve aruz*, İstanbul, Dergah, 2013, 368 s.
  15. İzmirli Betül. *Şair bir sufi ya da aşıkların sultanı İbnül-Fariz*, Sufi araştırmaları, 2013, sayı 7, s.20-34.
  16. Kara M. *Dərişin həyatı, sufinin kəlamı*, İstanbul, Dergah yay., 2005, 668 s.
  17. Kaşani A. *Tasavvuf sözlüğü*, Tərcümə: Ekrem Demirli, İstanbul, İz, 2015 (4.baskı), 639 s.
  18. Kızılıcak A. *Divanu-İbrahim Gülşəni*, Dəməşq, 2006, 400 s.
  19. Konur H. *İbrahim Gülşəni*, Həyatı, əsərləri, tarikatı. İstanbul, İnsan yay., 2000, 272 s.
  20. Kurnaz C., Tatçı M. *Türk edebiyatında şathiyə*, Ankara, Akçağ, 2001, 346 s.
  21. Musabəyli A. *Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəi və türkcə "Divan"ı*, Bakı, Elm və təhsil, 2012, 2 cild, 1215 s.
  22. Musayeva A. *Əlyazma kitabı və XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı: problemlər, araşdırmalar (tekstoloji-filoloji tədqiqat)*, Bakı, Nurlan, 2002, 340 s.
  23. Öztekin A. *İbn Arabinin "Ayan-ı Sabite"si ilə Jungun "arketipləri" üzərinə bir dəğərləndirmə*, Ankara Ü.İlahiyat fakültesi dergisi, 2011, 52: 1, s.293-303.
  24. Öztürk M. *Rubai*, DİA, 2008, cilt: 35, sayfa: 176-177.
  25. Rıhtım M. *Seyid Yəhya Bakuvi və onun Şəfa əl-Əsrar adlı əsəri*. Bakı, Elm, 2010, 407 s.
  26. Seyyid M. R. *İstilahat-ı insan-ı kamil*, Haz: İhsan Kara, İstanbul, İnsan, 2008, 1286 s.
  27. Yekta S. *Tasavvuf edebiyatına ait temel bir mətin və Türk edebiyatına yansımaları*, İ.Ü. Türk Dili və Edebiyatı Dergisi, XXX, İstanbul, 2003, s.445-468.
  28. Sühreverdi Ş. *Avarifül-Mearif (Tasavvufun həqiqətləri)*, Haz: Abdülvehhab Öztürk, İstanbul, Saadet, 2010, 712 s.
  29. Yıldırım K. *İbnül Arabinin költürümüzdəki yeri və önemi*, PAÜ. Eğitim Fak. Dergisi, 1998, sayı 4, s.30-35.
  30. Yılmaz H. K. *Ana hatları ilə tasavvuf və tarikatlar*, İstanbul, Ensar, 2014, 367 s.
  31. Бертельс Е.Э. *Суфизм и суфийская литература*, Москва, Наука, 1965, 244 с.
- (کتاب الیکبرونی). الطبقات الکبری. الشعرانی. <http://www.al-mostafa.com/> .32

UOT:398 6

ŞƏXS ADLARI İLƏ BAĞLI PAREMIOLOJİ VAHİDLƏRDƏ GERÇƏKLIYI QAVRAMANIN ANTROPOLOJİ MODELƏRİ

XANKİŞİ BƏXTİYAR oğlu MƏMMƏDOV

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Bakı / Azərbaycan

kankishimamedov_53@mail.ru

XÜLASƏ

Məlumdur ki, atalar sözləri və məsəllər milli və ümumbəşəri mədəniyyətin tarixini, eləcə də vətənə, xalqa, dilə və ünsiyyət mədəniyyətinə olan sevgini əks etdirir. Bu sevgidə xalqımızın tarixini, eləcə də Azərbaycan dilinin tərkib hissəsini təşkil edən şəxs adlarının öz yeri var. Odur ki, atalar sözlərimizdə və məsəllərimizdə şəxs adlarının hansı əhəmiyyətə malik olmasını tədqiq etmək maraqlıdır. Praktiki olaraq az tədqiq olunmuş bu mövzu ilə bağlı yüzə yaxın paremioloji vahid haqqında apardığımız tədqiqatlardan belə məlum olur ki, atalar sözləri və məsəllərdə ən çox kişi adlarına rast gəlinir. Belə ki, Abbas, Koroğlu, Əli adına altı, Əhməd adına beş, Vəli adına dörd, bir çox başqa adlara isə üç, iki və ya bir dəfə rast gəlinmişdir. Qadın adlarından Fati adına üç və bir çox adlara bir dəfə rast gəlinir. Məqalədə bəzi vahidlərin müəllif tərəfindən ruscadan tərcümə edilmiş azərbaycan variantları da verilmişdir.

Açar sözlər: Folklor, paremioloji vahid, atalar sözləri, məsəl, kişi adları, qadın adları.

ANTHROPOLOGICAL MODELS OF PERCEPTION IN PAREMIOLOGICAL UNITS RELATED TO PERSONAL NAMES

ABSRTACT

It is known that proverbs and parables reflect the history of national and universal culture, as well as love for the motherland, people, language and culture of communication. In this love, the names of people who form the history of our people, as well as an integral part of the Azerbaijani language, have their place. Therefore, it is interesting to study the significance of personal names in our proverbs and parables. Our research on about a hundred paremiological units on this little-studied subject shows that the most common male names are found in proverbs and parables. Thus, Abbas, Koroglu, six named after Ali, five named after Ahmad, four named after Veli, and many other names were found three, two or once. Of the female names, Fati three and many other names are found once. The article is given Azerbaijani versions of some units translated from Russian by the author.

Key words: Folklore, paremioloji unit, proverbs, parables, male names, female names.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ВОСПРИЯТИЯ В ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ, СВЯЗАННЫХ С ЛИЧНЫМИ ИМЕНАМИ

РЕЗЮМЕ

Как известно, пословицы и притчи отражают историю национальной и общечеловеческой культуры, а также любовь к Родине, народу, языку и культуре общения. В этой любви есть свое место в именах людей, которые составляют историю нашего народа, а также являются неотъемлемой частью азербайджанского языка, поэтому интересно изучить значение личных имен в наших пословицах и притчах. Наши исследования показывает, что распространенными в пословицах и притчах являются мужские имена. Шесть имен, названных в честь Аббаса, Кероглу, Али, пять названы в честь Ахмада, четыре названы в честь Вели, и многие другие имена были найдены три, два или один раз. В честь женских имен Фати найдены три пословицы, в честь других имен – один раз. В статье также приведены азербайджанские версии некоторых единиц, переведенных автором с русского языка.

Ключевые слова: фольклор, паремииологические единицы, пословицы, притчи, мужские имена, женские имена.

Məlumdur ki, atalar sözləri və məsəllər milli və ümumbəşəri mədəniyyətin tarixini, eləcə də vətənə, xalqa, dilə və ünsiyyət mədəniyyətinə olan sevgini əks etdirir. Bu sevgidə xalqımızın

tarixini, eləcə də Azərbaycan dilinin tərkib hissəsini təşkil edən şəxs adlarının öz yeri var. Odu ki, atalar sözlərimizdə və məsəllərimizdə şəxs adlarının hansı əhəmiyyətə malik olmasını tədqiq etmək maraqlıdır. Praktiki olaraq az tədqiq olunmuş bu mövzu ilə bağlı yaxın paremioloji vahidlər haqqında apardığımız tədqiqatlardan belə məlum olur ki, atalar sözləri və məsəllərdə ən çox kişi adlarına rast gəlinir (1), (2). Belə ki, dünyada ən çox türk dünyasının orta q xalq qəhrəmanlarından olub, xalqımızın igidlik, mübarizlik simvolunu daşıyan Koroğlu adına on; dünyada daha çox işlədilən kişi - Əli adına doqquz; diqqətli, dəyişkən, şanslı, yaradıcı, müasir, səlahiyyətli, temperamental, səxavətli, ciddi, dost, aktiv və sair mənaları daşıyan Abbas adına yeddi; Əhməd adına beş, Allahın adlarından olub, ərəbcə "dost", "himayəçi" mənasını verən Vəli və Xıdır Nəbi adına - (Xıdır - Hıdır), Kıdır, Xızır olaraq da deyilir, ərəb mənşəlidir. Türk, islam və yaxın şərq inanclarında adı çəkilən bir peyğəmbərdir; Xadra (Hadra) "yaşıl" sözü ilə əlaqədardır; **Nəbi** isə ərəb sözü olub, arada vasitə olmadan xəbəri Allah tərəfindən çatdıran, xəbəri alan və onu Allah tərəfindən xəbər verən deməkdir) dörd; Murtuzəli, Fatı, Qəmbər, Süleyman və Şahbudağ adına üç, İsa, Kəraməddin, Ağanəzər, Molla Nəsrəddin və Ramazan adlarının hərəsinə iki dəfə rast gəlinmişdir. Bir çox adlara isə bir dəfə rast gəldik: Birinci peyğəmbərin adını daşıyan Adəm (rus dilində də bu ad olduğu kimi, yəni Adam kimi işlənir - Хозяин в дому - что Адам в раю//Hər kəsə öz koması cənnətdir), sonuncu peyğəmbərin adını daşıyan Hatəm, "Kıdır" və "Xızır" olaraq da deyilən, türk, islam və yaxın şərq inanclarında adı çəkilən peyğəmbərdən biri olan ərəb mənşəli Xıdır və s. Yeri gəlmişkən, **Adəm** və **Həvvə** barədə Bilqamus dastanında (3) oxuyuruq: Törədi bəşəriyyət Adəm ilə Həvvadan, Yayıldı yer üzünə, doğub törədi insan. Müqayisə üçün qeyd edək ki, iki yüzə yaxın rus atalar sözlərinin tədqiqi zamanı ən çox nominativ zəncir təşkil edən İvan adına (İvan - Vanya - Vanka - İvaşka - İvan İvanoviç, İvanoviç) - altmış, Foma adına - on beş, Yeremey adına - on üç, Makar adına - doqquz dəfə rast gəldik. Azərbaycan dilində qadınlardan Fatı adına üç, Leyli, Gümüş, Balaxanım, Gülyetər, Xədicə, Mədinə, Məsmə, Nurcahan, Sənəm adlarına bir dəfə rast gəldiyi halda, ruslarda ən çox Varvara adına rast gəldik - on iki, Mariya adına - yeddi, Malanya adına - altı, Marina və Katerina adlarına isə dörd Adın qoydun dəyirmançı, çağır gəlsin dən Koroğlu;

- Fərsiz oğul atasının gözünü çıxartdı ki, adına Koroğlu desinlər, amma kor kişinin oğlu dedilər;
- Hər at oğurlayan keçəl Həməzə, hər at minən Koroğlu olmaz;
- Hər atasının gözünü çıxardana Koroğlu deməzlər;
- Hər daşın dibində bir Koroğlu var;
- Hər qoluna bəlgə dolayan Koroğlu olmaz;
- Koroğlu deyib: Qırx il oğurluq etdim, bir dənə haram tikə yemədim;
- Ölər Koroğlu, getməz bu yurddan;
- Tərəkəmə özünü Koroğlu bilər, eşşəyini Qırat;
- Koroğlu Koroğludu, onu da Giziroğlu suya basdı.

Əli adı ilə bağlı doqquz atalar sözü:

- Deyəsən, Əli bəy üzəngisindədi;
- Əli tutmaq Əlidən qalıb;
- Əli papağını/börkünü Vəlinin başına qoyur, Vəli papağını/börkünü Əlinin başına;
- Əlidən də olduq, Vəlidən də//Əli aşından da olduq/olar, Vəli aşından da;
- Əlisi dəli, Vəlisi dəli, qırılmışın hamısı dəli;

- Əliyə Adam gərək Ömərə də ağlasın, Əliyə də;
- Nə Əlidəndi, nə Vəlidəndi;
- Onun tamamı Həzrət Əlinin qılıncınan itidir;
- Var əli – Kərəm Əli, yox əli vərəm Əli.

Abbas adı ilə bağlı yeddi atalar sözü:

- Abbas Abbasdan, Abbas da kor Abbasdan;
- Şah Abbas, nökr Abbas, sirrlər dənizinin qəvvəsi;
- Şah Abbasa yaradı, Keçəl Abbasa yaramadı;
- Şah Abbasın anası kimi nə zarıyırsan;
- Şah Abbasın oğluyam! Gəl min boynuma;
- Şah Abbasın tənbəlidir;
- Yolçudur Abbas, heç kəsə baxmaz.

Əhməd adı ilə bağlı beş atalar sözü:

- Əhməd-Əhməd, bəs sənə nə zəhmət;
- Əhmədin bələli başı, külü qoy, torpağı daşı;
- İlanı Seyid Əhməd əli ilə tutur;
- Ovçu Əhmədin dağarcığıdı, sən də dığrlat/xırtat/dığıldat;
- Seyid Əhməd əliynən ilan tutur, onu da yalan tutur.

Xıdır Nəbi və Vəli adı ilə bağlı dörd atalar sözü:

- Ağıllısı Xıdır Nəbi dəyirmanda qatıq üyüdür;
- Dərin suya girib, Xıdır Nəbini çağırma;
- Dərin suya niyə girirsən ki, Xıdır Nəbini çağırasan;
- Niyə dərin suya girirəm ki, Xıdır Nəbiyə deyəm çıxart məni;
- Əli papağını/börkünü Vəlinin başına qoyur, Vəli papağını/börkünü Əlinin başına;
- Əlidən də olduq, Vəlidən də//Əli aşından da olduq, Vəli aşından da;
- Əlisi dəli, Vəlisi dəli, qırılmışın hamısı dəli;
- Nə Əlidəndi, nə Vəlidəndi.

Murtuzəli, Fatı, Qəmbər, Süleyman və Şahbudağ adı ilə bağlı üç atalar sözü:

- Aləmin malı mülkü, Qəmbərin yırtıq kürkü;
- Aralıq atı, kor Fatı;
- Boz at da öldü, Murtuzəli bəy də;
- Bundan Fatıya dirlik/tuman olmaz;
- Dindirmə Fatıyı, çəkif tökr kutuyu;
- Evində yatır, yuxuda həzrəti-Süleymanı görür;
- Gecənin ərizəsini Həzrəti-Süleyman da oxumayıb/yaza bilməz;

- Hax haxdan kəsəndə, Murtuzəli hər ikisindən kəsər;
- Xana yaradı, bəyə yaradı, keçəl Qənbərə yaramadı;
- İstəmirəm heyvasını, narını, qoy desinlər: - Şahbudağın bağı var;
- Mərd mərdi kəsər, Murtuzəli hər ikisini;
- Nadiri taxtda görüb, Süleymanı qundaqda;
- Özgənin malı-mülkü, bizim də Qənbərimiz;
- Şahbudağın bağı var, bağının baratı var;
- Şahbudağın bağı var, Baratın dəyirmanı.

Ağanəzər (Varlanıb qudurmuş adamlara aiddir, Nazar adına rus dilində də rast gəlinir), **Daşdəmir**, **Xıdır İlyas**, **İsa**, **Kəraməddin**, **Məhəmməd**, **Molla Nəsrəddin**, **Molla Pənah**, **Murad**, **Nağı** və **Ramazan** adı ilə bağlı iki atalar sözü:

- Adın nədir - Daşdəmir, yumşalısən, yumşalı;
- Adın oldu Daşdəmir, od-ocağa isin gir;
- Ağanəzərəm, belə gəzərəm, bir vuranda qırxın əzərəm (varlanıb qudurmuş adamlara aiddir);
- Dağ Məhəmmədə tərəf gəlməsə, Məhəmməd dağa tərəf getməlidir;
- Dini Məhəmməd dinidi, günü itin günüdür;
- Həmişə Şaban, bir kərrə də Ramazan;
- Hər gecəni qədir bil, hər gəzəni Xızır;
- Hər oxuyan Molla Pənah olmaz;
- Hər oxuyan Pənah, hər qatırçı Murad olmaz;
- Hərə bir barmaq batırar hənasına dəllək Muradın;
- İsa üçün Musayı qınama;
- İsa öz yerində, Musa öz yerində;
- Qılboğaz Nağı;
- Qoyun olmayan yerdə keçiyə Kəraməddin ağa deyərlər;
- Molla Nəsrəddin o qədər ölü oldu ki, bir qazan plovu yeyə bilmədi?
- Molla Nəsrəddinə dedilər, örkənini ver, dedi, üstə darı səpmişəm;
- Nağı ağıl deyir, Tağı nağıl;
- Nə dərin suya gir, nə də Xıdır İlyası çağır;
- Nə işin var dərin yerdə, çağırasan Həzrət İlyas;
- Oğlun oldu adın qoy Ağanəzər, xeyri olmasa nə zərər;
- Oruc tutmayanın oğluna Ramazan adı qoyarlar;
- Saqqalda kərəm olsaydı, keçiyə Kəraməddin ağa deyərdilər.

Bir atalar sözüne rast gəldiyimiz adlar: Abdulla, Ağacan, Ağaqulu, Alı, Aslan, Baxşalı, Balaxanım, Bayramağa, Bayraməli, Bəhlul, Bərxudar, Bəşir, Camal, Dadaş, Dədə Qorqud, Əbdülkərim, Əbdürrəhman Çələbi, Əhmədali, Əlmurad, Əsli, Gülsənəm, Güldəstə, Gülyetər, Gümüş, Haqverdi, Həbillah, Həsən, Həsi, Hüseyn, Hüsü, Ömər, Xaçoban, Xankişi, Xavərcan, Xeyrulla, Xədicə, Xıdır, Xızır, Kazım, Kərəm, Məmmədali, Qasıməli, Qeysər, Qərəbet, Qəzər,

Qulam, Qara-Məhməd, Leyli, Məcnun, Mahmud, Mədinə, Məsmə, Məlik, Məmməd, Məmməd Cəfər, Mirağa, Miri, Mirzə, Musa, Mustafa, Nikolay, Nurcahan, Ovçu Pirim, Rəşid, Rza, Barat, Sevdimalı, Səmənd, Sənəm, Şahmərdan, Şakir, Şükür, Şakkulu, Tağı, Zeyni, Zülfəli.

- Abdulla bəndə, Gülsənəm kəndə;
- Ağa durub, Ağacan durub;
- Adəmdən Xatəmə;
- Adın nədir? - Rəşid! Birin de, birin eşit!;
- Adını qoydu Haqverdi, özü haqqı vermədi;
- Arını bilməyən itin adını Gümüş qoyar;
- Arpa çörəyi, turş ayran, adın nədir? - Xavərca;
- Arvad var, at Balaxanım, arvad var, dabanı çatdax, arvad var, balağı batdax;
- Baxşalının güləyən öküzü;
- Bayraməlisiz toy olmaz;
- Bəşirə didilər: - A Bəşir, gəl atı sula, Didi: - Dodaxlarım yaradı. Didilər: - Büyür xaşıl yimağa. Didi: - Hanı məəm böyük qaşığım?;
- Bu dərd ilə pul qazan, apar ver Nurcahan yesin, Nurcahan da bir Nurcahan ola;
- Camuş nə bilir Camal ağa kimdi?;
- Dayı/dədə görmüyən elə bilir ki, Şakkulu/Şahqulu da bir dayı/dədədi;
- Dəli Qəzərəm, belə gəzərəm;
- Dəvə Xançobanda olar;
- Dincliyimi Şahmərdan kəsib;
- Elə bil Aslan bəyin irigətirənidir;
- Evin yıxılsın Müşküllü Məmməd, ayının böyüyünü burada qoyub, gedib meşədə axtarır;
- Əğillimiz Xıdır ağa, barmağını saldı bardağa;
- Əsli olmasaydı, Kərəm çöllərə/dağlara düşməzdi;
- Əyri Səmənd, düz Səmənd, Samannıxda süz Səmənd;
- Əzəldən nəydi gül camalı, sonrası oldu dəli Bayramalı;
- Gəl, amma Qulamsız gəl;
- Gəlinə ayıran, ayrana doyuran deməz o Dədə Qorqud;
- Dəli didi, Həbillah da inandı;
- Hər quşatan, ovçu Pirim olmaz;
- Hərlədiyən Gülyetərdi;
- Həsən də qəlyan çəkir, Hüseyn də qəlyan çəkir. Tənbəki çox olanda nənəm də əqlyan çəkir;
- Hüsüdü, Həsidi, uşaxların dədəsidi;
- Xeyirsöyləməzdən xeyir olsaydı, adını Xeyrulla qoyardılar;
- Keçəli Zülfəli çağırarlar;
- Keçi deyər: - Adım Əbdülkərimdir;
- Keçinin dərisi xəstənin, qəzili Güldəstənin;

- Kənddə kişi yox idi, xoruzun adını qoydular Qara-Məhməd;
- Kərbəlayi Kazım/ya Museyi-Kazım, sənə demək nə lazım;
- Kor Alıya üzgüçü deyiblər (yəni tərifləyiblər);
- Adın nədi, Qərəbet, işin nədi, gəlib get;
- Qızıl görəndə Qeysər də yoldan çıxar;
- Qoy desinlər Qasıməlinin çustu var, kim nə bilir altı yoxdur, üstü var;
- Qoyunun olmadığı yerdə keçiyə Əbdürrəhman Çələbi deyərlər;
- Lat-lüt imam Rza;
- Leyli bazarıdır, Məcnun can satır;
- Lobyalı aş, keçəl Dadaş, get gəlirəm yavaş-yavaş;
- Mədinə ilə Məsmə, düşübdür bəhsə-bəhsə;
- Mənim adım Miri ola, unum dəyirmanı iri ola?
- Mıs-mıs deyincə/eliyinjən, birdəfəlik Mustafa de//Mıs-mıs deyincə, Mustafa de qurtarsın;
- Nağı ağıl deyir, Tağı nağıl;
- O işin üstündə Sevdimalını sel apardı ha;
- O, Nikolayı taxtda görübdür;
- Olar - fəbiyyəl-murad, olmaz - keçəl Əlmurad;
- Ölməz-itməz Xədicə, görər nəvə-nəticə;
- Ölmüşdü Xankişi, tapançanı vermişdi, qoburu da verə;
- Ölüm haqdan, kəfən Məmməd Cəfər bəydən;
- Ruzimiz düşüb kor Məliyın əlinə;
- Sənəm, Çağırdım: - Sənəm, Sənəm! Səs gəldi: - Mənəm, mənəm! Soruşdum: - Bağda kim var? Dedi: - Çox darıxma, bir sənsən, bir də mənəm;
- Şakirə baxmış, Şükürə min şükür;
- Şələni götürən Məmmədəli, gücə düşən Əhmədəli;
- Tanrı verib Zeyniyə, dişləri yox çeynəyə;
- Toydan sonra mağara, xoş gəldin Bayramağa;
- Tumanı cırıx Bərxudar, istəyir bizi qorxuda;
- Ustamızın adı Xızır, əlimizdən gələn budur;
- Vermədi Məbud, neyləsin Mahmud?
- Ya dəli, ya divanə, Bəhlul danəndə, Bəhlul divanə;
- Ya keçəl Həsən, ya Həsən keçəl, nə fərqi;
- Yaz gələr, qış gedər Ağaqlu, dəyirmanı boş gələr, Ağaqlu, dul arvada xoş gələr Ağaqlu;
- Yazan da Mirzə, pozan da Mirzə (Əslində burada Mirzə katib deməkdir. İndiki referent vəzifəsini icra edən adama keçmişdə "mirzə" deyirdilər. Verilən əmrlər mirzənin əli ilə yazılıb, həm də pozulub/ləğv edilib. Mənası budur ki, qanunu verən də, ləğv edən də eyni adamdır).

Şəki folklorunda Mustafa adına yumoristk mahnıya da rast gəldik:

Qardı, yağışdı, Mustafa bəy? Kürkün höyüşdü, Mustafa bəy? Öppax öppaxdı Mustafa bəy, Dişdəmax nədi Mustafa bəy?.

Ümumiyyətlə adlar əksini tapmış folklor nümunələri yetərincədir. Mirağa adına bir bayatıya diqqət edək:

Ay Mirağa, Mirağa, Nöyüt tökün çırağa. Saçım sünbülə dönüb,
Barmaqlarım darağa.

Şəxs adları ilə bağlı bəzi deyimlərin yaranma səbəbi məlum olsa da, bir çoxu hələ də öz tədqiqatçısını gözləyir. Bu sahədə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Faiq Şükürbəylinin tədqiqatlarını qeyd etməmək olmaz. Faiq Şükürbəyli "**Ölmüşdü Xankişi tapançanı vermişdi, qoburu da verə**" məsələsinin yaranması haqqında yazır ki, Qaryagin (1959-cu ilədək adı Qaryagin olan indiki Füzuli rayonunun ilk adı **Qarabulaq** olub. 1826-1828-ci illərdə baş vermiş Rus-İran müharibəsində iştirak etmiş rus generalı Qaryaginın adıyla bağlıdır) rayonunda (indiki Füzuli rayonu) həmişə özünü tərifləyən Xankişi adlı bir polis işçisi varmış. O vaxt polisə milis deyirmişlər. Rəis həmişə onu bəməzləyirmiş ki, bəs o, qaçaq-quldura, oğru-əyriyə qarşı fəal mübarizə apara bilmir. Xankişi bu dəfə də rəisin yanından qanıqara çıxır və fikirli-fikirli evinə sarı gedir. O, qaranlıq döngənin birindən keşərkən bir quldurla qarşılaşır. Quldur Xankişidən üstündəki pul-paranı, qiymətli şeyləri verməyi tələb edir. Xankişi onun dediklərinə əməl edərək olan-qalan şeylərini quldura verir. Quldur onun tapançasını da əlindən alıb qaçır. Xankişi korpeşman geriye - şöbəyə qayıdıb vəziyyəti rəisə söyləyir. Rəisin gözü Xankişinin belindən asılmış tapançanın qoburuna sataşır. Rəis maraqla soruşur:

- Bəs deyirsən, tapançanı aparıblar, qobur ki, belindədir?

Xankişi özünü çəkərək şəstlə deyir: - Bəyəm Xankişi ölmüşdü ki, tapançanı vermişdi, qoburu da əldən verə. Bu hadisə bütün rayona yayılır. Hamı Xankişini təbəssümlə qarşılayır, hətta ona belə bir şəbədə də qoşurlar:

- Yemisən turş alçanı,

Qarnın çalır kamanşanı,

Xankişi, götür tapançanı,

Qoyma qobudan qaçanı.

"**Şah Abbasın anası kimi nə zarıyırsan?**" məsələsinin yaranma səbəbi də maraqlıdır. Bu barədə tarixçi-etnoqraf alim Faiq Şükürbəyli qeyd edir ki, Şah Abbasın anası yataqda elə hey zarıyır. Hər gün bir nökar onu yüyürə qoyub yelləyirmiş. Arvad da nə vaxt kefinə yerləşsə, onda sakit olarmış. Yazıq nökarlar səhərə kimi onu yelləməkdən cana doyublarmış. Şah Abbas anasının üstünə loğman gətirir. Loğman arvadın orasın-burasın yoxlayandan sonra deyir ki, bu arvadın canı hələ suludu. O, buz baltası kimi sağlamdı. Onun heç bir xəstəliyi yoxdu. Loğman Şah Abbası xəlvətə çəkib deyir: - Anan ər kürrüyü eləyir. Şah Abbas bir söz demir. Axşam düşəndə anası bir də başlayır zığıldamağa: - Ay oram ağrıyır, ovmaq gərəkdir. Ay buram ağrıyır, basdırmaq gərəkdir. Şah Abbas özünü saxlaya bilmir: - Ay ana, bu kürrüyünü burax, əbəs yerə zarıma. Sənin o vaxtın deyil axı! Arvad da arif adamı olmuş, oğlunun hansı simə vurduğunu başa düşür və bir də zığıldamır. İndi də bir adam yersiz yerə vay-şivən qoparanda deyirlər: Şah Abbasın anası kimi nə zarıyırsan? Şəxs adı ilə bağlı az-az işlədilər, ammayaranma

səbəbi maraqlı olan bir el deyimi də var: "**Gəl, amma Qulamsız gəl**". Deyir bir mahalda Fərzalı adlı bir molla varmış. Hüzn yeri olanda bircə sifarişlə yas yerinə gələr, el adəti ilə ölünü urvata mindirərmiş. O, böyük hörmət-izzət sahibiymiş. Ancaq onun yeganə nöqsanı oymuş ki, hara gedir getsin, nəvəsi Qulamı da özü ilə apararmış. Qulam da nə Qulam, hər oturanda 15-20 adamın xörəyini yeyər, doydum deməzmiş. Bir gün qonşu obaların birində ölü düşür. Ölü yiyəsi kasıb bir kişi imiş. Var-yox bircə qoyunu varmış. O, belə qərara gəlir ki, qoyunu kəsib anasına ehsan versin. Molla məsələsinə gələndə qanı bərk qaralır. Çünki həmin mahalda Fərzalıdan başqa kamil molla yoxmuş. Kişi fikirləşir ki, əgər Fərzalını çağırırsa Qulam da gələcək. Qoyunu təkə Qulam yeyəcək. Bəs neyləsin? Mollasız da ki, keçinmək mümkün deyil. Bir qədər fikirləşdikdən sonra o, molla Fərzalıya belə bir sifariş göndərir: - Molla, ölmüşəm məni yerdən götür. Başını orda islat, burda qırx. Təcili gəl, amma Qulamsız gəl!

"**O işin üstündə Sevdimalını sel apardı ha**"deyiminin yaranma səbəbi də yadda qalandır. Deyir ki, bir mahalda Sevdimalı deyilən bir adam varmış. Bu adam bazara gedəndə sürgün olarmış, dəyirmanı gedəndə qırğın. Hansı yığnaqda olarmışsa, motal atar, aranı qatarmış. Bu şeytan-şuğul kişi qardaşı qardaşla qanlı edən, qonşunu qonşu ilə kinli edən nadürüstün biri imiş. Harda görsəydi ki, bir şirin məclis var, tez özünü yetirib aradan gül axıdarmış. Günlərin bir günü mahal əhli cana yığılıb Sevdimalını tutub dağ çayından axı- dırlar. Gur axan dağ çayı Sevdimalını daşlara çırpıb cəhənnəmə vasil eləyir. İndi də biri şeytan-şuğulluq, araqarışdı-ranlıq eləyəndə o dəqiqə xəbərdarlıq edirlər: "O işin üstündə Sevdimalını sel apardı ha!..."

" Yuxarıda işlənən "aradan gül axıdarmış" ifadəsi "fərdi-üslubi kontekstualılıqla müşayət olunan zərbi məsələlərə ən yaxşı nümunə olan "Gül axıtmağın olmasaydı" zərbi-məsəlindən götürülüb. Bu məsəli geniş şəkildə oxucuların diqqətinə çatdırmağı lazım bildik: Deyir, şeytanla binayi-qədimdən dostluq eləyən bir bəni-adam günlərin bir günü yaman şək-k-şübhəyə düşür, başlayır ehtiyatlanmağa. Çünki oğluna toy eləmək məqamı yaxınlaşmış. İndi qorxur ki, toyun lap o şirin yerindəcə dostu şeytan araya şuluq sala, çəkdiyi xərc-xuracat heç-puç ola. Odur ki, durub gəlir şeytanın yanına, dil-ağız eləyir, şərt kəsir ki, sən kəsdi-yimiz o halal duz-çörək, məbadə oğlumun toyunda araya fitnə-fəsad salasan, qoy toyumuz səliqə-sahmanla ötüşsün, sonradan mən də qoşularam sənə, kimin toyunda nə qədər istəsən şuluq salarıq. Şeytan deyir, bay, bu nə sözdür, neçə illərdi ki, sənlə dostluq eləyirik, nə qədər evlər yıxmışıq, köüllər qırmışıq, dostu dosta, əri arvada düşmən eləmişik, bəs elə şeymi olar?! Nə isə şərti kəsib ayrılırlar. Vaxt-vədə tamam olur, mağar qurulur, toy başlayır. Çalan kim, oyna-yan, oxuyan, yeyib-içən kim. Şeytan da bir küncdə dayanıb mağmın-mağmın bu mənərəni seyr eləyirmiş. Amma hikkəsindən dişi bağırısağını kəsir, bir iş görməkdən ötrü sino gedirmiş. Görür yox balam, əgər işlər belə getsə bu məclis şad-xürrəm başa çatacaq. Onda gərək baş götürüb bu məmləkətdən gedə, adını dəyişə. Odur ki, üsulluca sürüşüb mağardan çıxır. Bir qədər aralıdan axı keçən su arxının qırağından gülü dərib buraxır suya. Mağardan çıxıb deyə-gülə arxın kənarında gəzişən cavanlardan birinin gözü suda axan həmin gülə sataşır. İstəyir əyilib gülü götürsün, bir başqası onu itələyib gülü özü götürür. O deyir, gül mənimdir, bu deyir, gülü əvvəl mən görmüşəm. Ara qızıdır, məzhəb itir, dava-dalaş toy mağarına yayılır. Neçə cavanın ömrü qırılır, neçəsinin başı-gözü yanılır. Toy sovlur, adamlar yarımçıq dağılıb gedirlər. Aradan bir gün ötür, şeytan gəlir dostunun yanına, qayıdır ki, hə, dost, necədir, oğlunun toyunda özümü aparmağım xoşuna gəldimi? Kişi kədərli-kədərli cavab verir: - Hə, a dost, xoşuma gəlməyinə gəldi, hər şey yaxşı gəldirdi, amma arada bir gül axıtdın ha...(4).

Əlbəttə bütün deyimlərin yaranma səbəblərini araşdırmaq ayrıca bir tədqiqat mövzudur. Bu barədə Musa Adilovun "Niyə belə deyirik", Məmmədəli Qıpcanın "Söz aləminə səyahət"

kitablarını da uğurlu əsərlərdən hesab etmək olar. Biz də öz növbəmizdə bu sahədə gələcək araşdırıcılarımıza uğurlar arzu edirik.

İndi isə şəxs adı ilə bağlı bəzi nümunələrin müəllif tərəfindən ruscadan tərcümə edilmiş qarşılıqlarına baxaq. Adlar qafiyəyə uyğun olaraq müəllif tərəfindən seçilmişdir:

- **Ac Həzinin dadsız şorbaya da həvəsi var.** *Голодному Федоту и пустые щи в охоту.*
- **Ac Həzinin hər şeyə həvəsi var.** *Голодному Федоту - любые щи в охоту.*
- **Ac Həzinin turpa da həvəsi var.** *Голодному Федоту и репа в охоту.*
- **Adam olmayan yerdə Xudayar da zadəgan olar.** *На безмирье и Фома дворянин.*
- **Adı Namaz, özü - qanmaz.** *С именем Иван, без имени- болван.*
- **Adı Ərva, özü - müqəvvə.** *.С именем Иван, без имени- болван.*
- **Hər şeyi Anar öz cibinə qoyar.** *Роман все кладет в свой карман.*
- **Anası necədirsə, balaları da elədir - Əlinin uşaqları Alikdi, Rüfətin uşaqları da Rufikdi.** *Какова matka, таковы и детки, у Мирона детки Миронычи, у Ивана - Иваннычи.*

- **Baba Elmir sümüksüz balığı sevir.** *Дед Мосей любит рыбку без костей.*
- **Baş əyərlər Əşrəfə, o da yeddi tərəfə.** *Макару поклон, а Макар на семь сторон.*
- **Biri Eldar haqqında, o biri Etibar haqqında.** *Один про Фому, другой про Ерёму.*
- **Bizim Bahadır ora baxmır.** *Наш Демид не туда глядит.*
- **Bizim Emil sizdən pis deyil.** *Наш Тарас не хуже вас.*
- **Bizim Gülgəz artıq söz götürməz.**

Наш Мишка не берет лишка.

- **Bizim talış Xanışın, hər yerdə var tanışı.** *Наш Пахом всюду знаком.*
- **Bizim Mənsur günahkar olmur.** *Наш Филат не бывает виноват.*
- **Bizim talış Xanışdı, Moskvayla tanışdı.** *Наш Пахом с Москвой знаком.*
- **Boyda oxşayır Ağaya, ağılda - müqəvvaya.** *Ростом с Ивана, а умом с болвана.*
- **Bu günün uşağı sabahın qəhrəmanıdır//Dünən yerqazan, sabah qəhrəman.**

Вчера Кузьма огороды копал, а ныне Кузьма в воеводы попал//Прежде Макар гряды копал, а ныне Макар в воеводы попал.

• **Dağ Məhəmmədin yanına getməsə, Məhəmməd dağın yanına gedər.** *Если гора не идет к Магомету, Магомет должен идти к горе.*

• **Düşmən əlindədir Bahadır, Bahar da nağıl danışır.** *Иван был в Орде, а Марья вести рассказывает.*

- **Əlinin günahına görə döymə Vəlini.** *Не бей Фому за Еремину вину.*
- **Hamı bazardan, Nəzər də bazara.** *Люди с базара, а Назар на базар.*
- **Həftədə beş gün kef edər Nəzər.** *У Семёна семь пятниц на неделе.*
- **Hər Xankişinin öz işi var.** *У всякого Гришки свои делишки.*

- **Hər Namaz kimi ağıldan azı ağıllandırmaq olmaz.**

He всяк Наум наставит на ум.

- **Hər Şahlara bir məsəl qoşarlar.** *На всякого Егорку есть поговорка.*
- **Xalidi necədirsə, Xalidəsi də elədir.** *Каков Ананья, такова у него и Маланья.*
- **İmdad çox elədi imdadı, Allah şüşəsin saldırmadı.** *Молилась Фекла, да Бог не вставил стекла.*

• **Kasıb Ələsgərin başına şam qozaları tökülər.** *На бедного Макара и шишки валяются.*

- **Qorxaq Nəzər sərçənin də xətrinə dəyər.** *Оробей Еремей - обидит и воробей.*

• **Qulunun pulu var - dostları yanında, Qulunun pulu qurtardı, hərə öz bağında//Bağda ərik var idi, salam-əleyk var idi, bağda ərik qurtardı, salam-əleyk qurtardı.**

Были денежки - любили Сеню девушки, а не стало денежек - забыли Сеню девушки//У Фомушки денежки - Фомушка Фома; у Фомушки ни денежки - Фомка Фома//Как у Сенюшки две денежки - так Семен да Семен, а у Сенюшки ни денежки - ни во что - Семен.

- **Necədirsə Elmir, evdə də elədir.** *Каков Дема, таково у него и дома.*

- **Necədirsə Qoşqar, elə də hörməti var.** *Каков Савва, такова ему и слава.*

- **Necədirsə Yadigar, elə də papağı var.** *Каков Пахом, такова и шапка на нем.*

- **Nə Əli, nə Vəli.** *Ни Миша, ни Гриша.*

- **Nə oralıqdı Tapdıq, nə də buralıq.** *Ни туда, ни сюда Фетинья.*

• **Nə vaxt Orxanın ağ köynəyi olar, onda da bayram olar.** *Когда у Ивашки белая рубашка, тогда у Ивашки и праздник.*

- **Öz ağılı da satar Namaz, amma ağıllanmaz.** *Фома не купит ума, своего продаст.*

- **Özünü öymə Həsən, heç kimdən yaxşı deyilsən.** *Не гордись, Гордей, ты не лучше людей.*

- **Sev İlkini, gözlə cibini.** *Люби Ивана, а береги кармана.*

- **Tanımazsan Həsrəti, nə sümüyü var, nə əti.** *У нашего Власа ни костей, ни мяса.*

- **Telmanı tanıyırlar arxadan da, yandan da.** *Знают Фоку и сзади и сбоку.*

• **Üz versən sən Nəzərə, Nəzər səndən astar istər.** *Федюшке дали денежку, а он и алтын просит.*

- **Yaxşı deyil Nəşib, çünki boşdu cib.** *Худ Роман, когда пуст карман.*

- **Yaxşısı Emil, amma o deyil.** *Хорош Федот, да не тот.*

- **Yaxşısı Emil, heyif bizim deyil.** *Хороша Маша, да не наша.*

- **Yaxşısı Adil, heyif ki, sizin deyil.** *Хороша Маша, да не ваша.*

• **Yalanı Yaşarı tanımayan de, o, mənim qardaşımdı.** *Ври тому, кто не знает Фому, а я брат ему.*

- **Zahid zurnada çalır, Zəhra isə nağıl danışır.** *Иван в дуду играет, а Марья вести рассказывает.*
- **Zivərin xalası Pəri - çox yekədi cibləri.** *Тетка Варвара - широкие карманы.*
- **Zurna çalır Zahir, ailəsi acından ölür.** *Иван в дудку играет, а семья с голоду умирает.*
- **Zurna çalır Zahir, Zəhra da acından ölür.** *Иван в дуду играет, а Марья с голоду помирает.*

Şəxs adları ilə bağlı folklorda kifayət qədər alqış nümunələrinə rast gəlirik:

- Taşrı dostı, din sərvəri Məhəmməd görkli!
- Məhəmmədin sağ yanında namaz qılan sadiq Əbubəkr Siddiq görkli!
- Qılıç çaldı, din açdı şahı-mərdan Əli görkli!
- Əlinin oğulları, - peyğəmbər nəvələri— Kərbəla yazısında yezidilər əlində şəhid oldı Həsən ilə Hüseyn iki qardaş bilə görkli!

Beləliklə belə qənaətə gəlirik ki, atalar sözləri və məsələlərdə əks olunmuş şəxs adları məhdud saydadır. Azərbaycan xalqının tarixini və məişətini əks etdirən bu adlarmüəyyən adaptasiyalara məruz qalsalar da, kökün qədim türklərə bağlı olduğu aydın olur. Kişi adlarından ən çox Abbas, Koroğlu, Əli, Vəli, Murtuzəli, Qəmbər, Süleyman və Şahbudağ, qadın adlarından isə Fatı adına rast gəlinir. Mövzu baxımından bu vahidlər çox əhatəlidir. Beləliklə, dilimizin dərinliyinə, xalqımızın müdrikliyinə şahid olmaqla, bir daha Azərbaycan folklorunun möcüzəli dünyasının şahidi oluruq. Bu isə Almaz Həsənqızının "Folklorşünaslığa giriş" kitabında göstərdiyi kimi folklorşünaslar üçün olduğu qədər dilçilər üçün çox əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Atalar sözü. Toplayanı Ə.Hüseynzadə. Tərtib edəni H. Qasımzadə. B., "Yazıçı", 1985.
2. Atalar sözləri. Tərtib edəni və ön sözün müəllifi: A.M. Yaqubqızı. B., "Nurlan", 2013.
3. Bilqamus dastanı. "Azərbaycan ensiklopediyası" NPB. Bakı, 1999, 92 səh.
4. Mehdizadə İ. Maralı qoca dağlar. B., "Ozan", 2002, 324 səh.

UOT: 811.512.161

RUS DİLÇİLƏRİNİN TÜRK DİLLƏRİNİN TEMPORAL LEKSIKASINI MÜQAYISƏLİ TƏHLİLİ

RAMAZANOVA SEVINC FƏRƏC QIZI

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

ramazanova.sevinc.93@mail.ru

XÜLASƏ

Türk dillərinin lüğət tərkibi çox zəngindir. Türk dillərinin lüğət fondunda mühüm yer tutan qatlardan biri də temporal leksikadır. Temporal termini latın mənşəli tempus “zaman” sözündən yaranmışdır. Dilçiliyə bu termin funksional qrammatikaların yaranması ilə bağlı gətirilmişdir.

Türk dillərinin leksik qatında, ümumiyyətlə, zaman bildirən leksikanı bir neçə qata bölmək mümkündür. Belə ki, türk dillərində zaman bildirən sözləri zaman anlamlı feillər, isimlər və zərflər formasında qruplaşdırmaq mümkündür.

Zaman və insan ta qədimdən fəlsəfi problemlər sahəsinə aid olan mövzulardan olmuşdur. Zaman məkanla yanaşı, hər bir mədəniyyətdə dünyanın özünəməxsus xüsusi modelini quran məntiqi ilkin parametrdir. Zaman minilliklər boyu daim filosoflar və müxtəlif elm sahələrinin nümayəndələri tərəfindən ən fərqli xüsusiyyətlərinə əsasən araşdırılan universal kateqoriyadır.

Temporallığın təhlilinə həsr olunmuş linqvistik tədqiqatlarda daim vurğulanır ki, zaman münasibətlərinin dildə əks olunması problemi ən çətin problemlərdən biridir. Zamanın linqvistik təəcəssümünün tədqiqi üçün təbiət elmlərinin məlumatlarının öyrənilməsi aktual və vacibdir.

Dilçi alimlər temporal leksikanı həm öz dillərinin, həm də başqa dillərin materialları əsasında və ya müqayisəli şəkildə həm sinxron, həm diaxron planda öyrənmişdirlər.

Rus dilçiliyində temporal leksikaya dair tədqiqat işləri öz zənginliyi və müxtəlifliyi baxımından xüsusilə fərqlənir.

Açar sözlər: zaman, leksika, temporal, dilçilik, tədqiqat

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТЕМПОРАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ РУССКИХ ЯЗЫКОВ ОТЕЧЕСТВЕННЫМИ ЛИНГВИСТАМИ

РЕЗЮМЕ

Словарный запас турецких языков очень богат. Временная лексика является одним из важных пластов в словарном запасе турецких языков. Термин темпоральный происходит от латинского слова tempus «время». Этот термин был введен в языкознание в связи с появлением функциональных грамматик.

В лексическом слое тюркских языков вообще можно разделить лексику, обозначающую время, на несколько слоев. Таким образом, в турецком языке слова, обозначающие время, могут быть сгруппированы в виде глаголов, существительных и наречий, обозначающих время.

Время и человек давно стали темами в области философских проблем. Наряду с пространством время является логическим исходным параметром, создающим уникальную модель мира в каждой культуре. Время – универсальная категория, которая на протяжении тысячелетий постоянно изучается философами и представителями различных дисциплин на основе ее наиболее отличительных признаков.

Лингвистические исследования, посвященные анализу темпоральности, всегда подчеркивают, что проблема языковых отношений является одной из самых сложных проблем. Изучение естественных наук актуально и важно для изучения языкового воплощения времени.

Лингвисты изучали временную лексику как синхронно, так и диахронно на материалах своего языка и других языков или сравнительно.

Особо выделяются по своему богатству и разнообразию исследования темпоральной лексики в русском языкознании.

Ключевые слова: время, лексика, темпоральность, лингвистика, исследования

COMPARATIVE ANALYSIS OF TEMPORAL LEXICON OF RUSSIAN LANGUAGES BY RUSSIAN LINGUISTS

SUMMARY

The vocabulary of Turkish languages is very rich. Temporal vocabulary is one of the important layers in the vocabulary of Turkish languages. The term temporal is derived from the Latin word tempus "time". This term was introduced to linguistics in connection with the emergence of functional grammars.

In the lexical layer of Turkish languages, it is generally possible to divide the lexicon denoting time into several layers. Thus, in Turkish, words denoting time can be grouped in the form of verbs, nouns and adverbs meaning time.

Time and man have long been topics in the field of philosophical problems. Along with space, time is a logical initial parameter that creates a unique model of the world in each culture. Time is a universal category that has been constantly studied for thousands of years by philosophers and representatives of various disciplines on the basis of its most distinctive features.

Linguistic research devoted to the analysis of temporality always emphasizes that the problem of language relations is one of the most difficult problems. The study of natural sciences is relevant and important for the study of the linguistic embodiment of time.

Linguists have studied temporal lexicon both synchronously and diachronously on the basis of materials from their own language and other languages, or comparatively.

Research works on temporal lexicon in Russian linguistics are especially distinguished in terms of their richness and diversity.

Key words: time, vocabulary, temporal, linguistics, research

GİRİŞ: Zaman və insan ta qədimdən fəlsəfi problemlər sahəsinə aid olan mövzulardan olmuşdur. Zaman məkanla yanaşı, hər bir mədəniyyətdə dünyanın özünəməxsus xüsusi modelini quran məntiqi ilkin parametrdir. T.V.Toporova görə insan həyatının cərəyan etdiyi sərhədləri təşkil edən və bununla da bütün digər kateqoriyaları-taleyi, qanunu, ictimai quruluşu müəyyən edən məkan və zamandır. "Zaman" anlayışı milli-mədəni mənsubiyyətindən asılı olmayaraq insan dünyasının sadələvh mənzərəsində müvcuddur. N.Y.Şvedova dilin semantik çərçivəsini və bununla da ən mücərrəd səviyyəsini təşkil edən 20 ümumi semantik kateqoriyadan (animasiya, hərəkət, vəziyyət, obyekt, ölçü, yervə s.) biri kimi zamanın adını çəkir.

Zaman minilliklər boyu daim filosoflar və müxtəlif elm sahələrinin nümayəndələri tərəfindən ən fərqli xüsusiyyətlərinə əsasən araşdırılan universal kateqoriyadır. Zamanın bir tədqiqat obyektini kimi konseptuallaşdırılması bir çox elmi fənlərin maraqlarına təsir göstərir: fizika, riyaziyyat, fəlsəfə, dilçilik, sosiologiya, biologiya, psixologiya, mədəniyyətşünaslıq və s. Çoxaspektli təbiəti, fərqli yönlərdən təhlil və araşdırılma xüsusiyyətlərinə görə zaman kateqoriyası elmdə daim diqqət mərkəzində olan mühüm məsələlərdən biri kimi tədqiqatçıların diqqətini həmişə cəlb etmişdir. Zaman bir çox elm sahələrində tədqiq edilmiş və indi də edilməkdədir. Hətta müxtəlif elm sahələrinin nümayəndələri tərəfindən fizioloji zaman, kimyəvi zaman, bioloji zaman, geoloji zaman, sosioloji zaman, tarixi zaman, iqtisadi zaman, bədii zaman kimi xüsusi zamanların mövcud olduğu qeyd edilir. Obyektiv aləm və obyektiv aləmdə mövcud olan, yalnız irəliyə doğru hərəkət edən mütləq zamanın vahidliyi, reallığı və dönməzliyi, demək olar ki, hər kəs tərəfindən qəbul olunmuşdur. Bununla yanaşı bir çox elm sahələrində zaman problemi kəskin şəkildə qoyulur və hər bir obyektini, hər bir sistemin özünəməxsus zamana malik olması fikri tədrisən qəbul olunur [2, s.9].

ƏSAS HİSSƏ: Türk dillərinin lüğət tərkibi çox zəngindir. Türk dillərinin lüğət fondunda mühüm yer tutan qatlardan biri də temporal leksikadır. Temporal termini latın mənşəli tempus "zaman" sözündən yaranmışdır. Dilçiliyə bu termin funksional qrammatikaların yaranması ilə bağlı gətirilmişdir. Funksional qrammatika nəzəriyyəsinə görə, dildə müxtəlif semantik sahələr

üzrə leksik yaruslar formalaşmışdır. Bu baxımdan dilçilikdə lokativlik, temporalıq, inkarlıq, kəmiyyət və s. semantik sahələr üzrə tədqiqatların aparılması müasir tendensiyalardandır. Türk dillərinin leksik qatında, ümumiyyətlə, zaman bildirən leksikanı bir neçə qata bölmək mümkündür. Belə ki, türk dillərində zaman bildirən sözləri zaman anlamlı feillər, isimlər və zərflər formasında qruplaşdırmaq mümkündür.

Türk dillərində zaman bildirən sözlərin bəzilərinin eyni leksemlərlə, bəzilərinin isə fərqli leksemlərlə ifadə olunması kök türk dilindən ayrıldıqdan sonra müstəqil inkişafının nəticəsidir.

Zaman problemi qədim zamanlardan bəri müxtəlif elm sahələri üzrə bir çox tədqiqatçılar tərəfindən tədqiq edilmişdir. Linqvistik zaman real zamanın mürəkkəb psixi prosesləri nəticəsində insan şüurunda əks olunur. XX əsrin ortalarından etibarən zaman problemi leksiko-semantik sahələr əsasında öyrənilir. Dilçilər dünyanın dil mənzərəsinin fərdi temporal qavrayışını təsvir etmək üçün temporal leksemlərlə maraqlanırlar.

Temporallığın təhlilinə həsr olunmuş linqvistik tədqiqatlarda daim vurğulanır ki, zaman münasibətlərinin dildə əks olunması problemi ən çətin problemlərdən biridir. Y.S.Stepanov bu münasibətlə qeyd edir ki, "Zaman" anlayışı onsuz da özlüyündə çətindir, üstəlik, müxtəlifbaxış bucaqları onu qarışdırır. Amma bu problemi müqayisəli şəkildə öyrənməyə çalışanlar daha böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Onlar bəyan etməyə məcburdular ki, müxtəlif dillər eyni vaxtı nəinki müxtəlif cür ifadə edir, həm də zamanın özünün müxtəlif konstruksiyalarını yaradır, onu fərqli şəkildə təmsil edir.

Zamanın linqvistik təcəssümünün tədqiqi üçün təbiət elmlərinin məlumatlarının öyrənilməsi aktual və vacibdir. Məsələn: zaman fəlsəfədə kosmos və hərəkətlə ayrılmaz şəkildə bağlı olan materiyanın mövcudluq formalarından biri kimi müəyyən edilir, fizikada zaman məkanla vəhdətdə zamanın bütün mümkün anlarında cisimlərin bütün mümkün mövqələrinin məcmusudur, mədəniyyətşünaslıqda zaman ən mühüm mədəni koordinantdır, onun köməyi ilə insanlar reallığı dərk edir və onların şüurunda mövcud olan dünya modelini qurur [1, s.37].

Dildə zaman maraqlı tədqiqat obyektidir, ona görə də təəccüblü deyil ki, temporallığı ifadə edən leksik vasitələrlə bağlı bir çox cəhətlər artıq dilçilərin diqqətini cəlb edib. Dilçilik elmində zaman leksemləri sahə təşkili baxımından müəyyən qədər təfərrüfatı ilə tədqiq edilmişdir. D.Q.İşçuk, V.V.Morkovkina, A.P.Klimenko, N.A.Potaenko, E.V.Terexova və başqaları zamanın semantik sahəsinin və onun daxilindəki müxtəlif qrup və alt qrupların öyrənilməsinə fərqli yanaşmalar (məntiqi semantik, funksional, psixolinqvistik və s.) təqdim edir. Bu əsərlərdə zaman mənasının müxtəlif cəhətləri fərqləndirilir. Temporallığı ifadə edən leksik vasitələr, zaman mənasının özü və zaman sahəsinin həcmi müxtəlif cür şərh olunur.

Zaman mənası daşıyan leksik vahidlər bütün dünyagörüşünün əsasını təşkil edən xalqın mədəniyyətini dərk etməyin əsas vasitəsidir. Zaman anlayışının etnomədəni şərtliliyi linqvokulturologiya çərçivəsində atalar sözləri və frozoloji vahidlər vasitəsilə çatdırılır. Temporal mənə daşıyan sözlərin müqayisəli aspektə öyrənilməsi öyrənilən dillərin hər birinin linqvokulturologiyasını ən aydın şəkildə əks etdirir. Türk dillərində temporal leksikanın tədqiqi eyni zamanda, zəngin türk mədəniyyətini, etnoqrafiyasını, tarixi leksikasını öyrənməyə imkan verir. Türk dillərinin genoloji qohumluğu, müasir türk dillərinin eyni kök dildən törəməsi həmin dillərin temporal leksikasının da bənzərliyinə səbəb olur.

Azərbaycan dilçilik elmində linqvistik problemlərin öyrənilməsində mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bununla belə, Azərbaycan dilçiliyində hələ də tədqiqata cəlb edilməmiş, tam öyrənilməmiş problemlər qalmaqdadır. Bunlardan biri də spesifikliyi ilə diqqəti cəlb edən,

müxtəlif elm sahələrinin diqqətində olan zaman problemidir. Azərbaycan dilçiliyində zaman kateqoriyası yetərli səviyyədə araşdırılmış, onun tədqiqinə ayrıca monoqrafiyalar, dissertasiyalar, dəyərli məqalələr həsr edilmiş, dərsləklərdə ondan bəhs edilmişdir. Bu günə qədər Azərbaycan dilçiliyində zaman anlayışı ilə bağlı aparılmış həmin tədqiqat və araşdırmalarda zaman probleminin ayrı-ayrı yönələri tədqiq edilib öyrənilmişdir. Zaman anlayışına fərqli yönəldən yanaşılan bir neçə tədqiqat işlərini nəzərə almasaq, bu tədqiqatlarda zaman problemi, əsasən, felin zaman kateqoriyası ilə hədudlanmışdır.

Zamanın həm morfoloji, həm də morfologiya hədudlarından kənara çıxaraq sintaktik, leksik və hətta mətn kateqoriyası kimi öyrənilməsi ilə bağlı olan məsələlər istər xarici, istərsə də ölkə tədqiqatçılarının diqqətini cəlb etmişdir. Zaman kimi fundamental fəlsəfi-məntiqi kateqoriyanın linqvistik yönümünü təkcə dilin morfoloji səviyyəsi ilə məhdudlaşdırmır, eləcə də həmin hadisənin səviyyələrarası təqdimatı məsələlərini işıqlandırmaq zərurətini meydana çıxarır [6,s.9].

Temporal leksika haqqında yazarkən bu mövzunun araşdırılmasının həm tarixi, həm də müasir vəziyyətinə nəzər salmaq lazım gəlir. Temporal leksikanın öyrənilməsi hər zaman dilçilərin diqqət mərkəzində olub, bununla belə, bu sahəyə olan maraq XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq daha da artmışdır. Xüsusən, ingilis və rus dilçiliyində temporallığa dair tədqiqatlar öz zənginliyi ilə seçilir. Türk dillərində temporal leksikanın tədqiqi, öyrənilməsi sahəsində rus dilçilərinin əsərləri qiymətli nümunələr hesab olunur. Müxtəlif dövrlərdə, xüsusilə, müasir dövrdə türk dillərinin temporal leksikası rus alimlərinin daim diqqət mərkəzində olmuşdur.

Dilçi alimlər temporal leksikanı həm öz dillərinin, həm də başqa dilləri materialları əsasında və ya müqayisəli şəkildə həm sinxron, həm diaxron planda öyrənmişdir. Bu tədqiqat işləri araşdırılan materialın həcminə görə, bir dil əsasında və ya müqayisəli tədqiq üsuluna görə bir-birindən fərqlənir.

Azərbaycan dilçiliyində temporal leksikaya semantik yanaşmaya dair İlham Tahirovun "Temporal leksika" və "Azərbaycan və ingilis dillərində zaman kateqoriyası" adlı tədqiqat işləri qiymətli nümunələrdir. İlham Tahirov linqvistikada zaman anlayışını fərqli aspektdən tədqiq etmişdir. Bu zamana qədər dilçiliyimizdə morfoloji kateqoriya kimi zamana aid yazılan əsərlərdən fərqli olaraq o, zamanı daha geniş, temporallıq adlanan kateqoriya kimi tədqiqata cəlb etmiş, temporal leksikanın Azərbaycan dilçiliyində ilk tədqiqatçısı olmuşdur.

İlham Tahirov tədqiqat işində Azərbaycan və ingilis dilininin materiallarından istifadə etmişdir. İki dildə işlənən zaman anlayışlı sözləri müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb etmişdir [5, s.30].

Türk dillərinin materialları əsasında temporal leksika Azərbaycan dilçiləri tərəfindən tədqiq edilməmişdir. Bu mövzünü dilçiliyimizdə öyrənilməmiş problem olaraq qalmaqdadır.

Rus dilçiliyində temporal leksikaya dair tədqiqat işləri öz zənginliyi və müxtəlifliyi ilə fərqlənir. V.V.Morkovkinin rus dilində zaman mənalı leksikanın ideoqrafik təsvirinə həsr olunmuş tədqiqatı xüsusi seçilir. Müəllif sözlərin əlifba sırası ilə deyil, məna yaxınlığına görə yerləşdirildiyi ideoqrafik lüğətlərin yaradılması üçün temporal leksikanı zaman mənalarının aşkarlanması məqsədilə araşdırır. Rus dilində temporal isimlərin, sifətlərin və zərflərin ifadə etdiyi zaman mənalarının müfəssəl və dərin təhlili T.A.Lisitsina tərəfindən verilmişdir. Tədqiqatçı qeyd edilən temporal leksikanın semantik təsnifatı üçün nitq momenti ilə əlaqənin olub-olmadığı əlamətini götürür.

Dilçilik ədəbiyyatında "lingvistik zaman" anlayış-termininin tamamilə başqa mənada işləndiyi də müşahidə edilir. "Linqvistik zaman" anlayışına xüsusi məqalə həsr etmiş Makovski onu dildəki dəyişmələrin tarixi inkişaf prosesi ilə bağlayır [4, s.3].

E.Tarasova "dil zamanı"nı "lingvistik zaman"la qarışdırmamağı məsləhət görür. Tədqiqatçının fikrincə, "dil zamanı"nı müxtəlif səviyyəli dil vasitələrinin, dərk edən subyektdən asılı olmayaraq dildə mövcud olan müxtəlif dil vahidlərinin və strukturlarının sistemi kimi başa düşmək lazımdır. "Linqvistik zaman" isə tədqiqatçı dilin metadil funksiyasını əks etdirən "ikinci dərəcəli" anlayış kimi izah edir: linqvistik zaman "özü özünü "dərk edən", təsvir edən dildir, linqvistik zaman dil zamanının xarakteri haqqında elmi təsəvvürləri ifadə edir və ona (dil zamanına) müxtəlif yanaşma və interpretasiyalara imkan verən baxışlar sistemidir" [7, s.10].

Türk dillərinin materialları əsasında temporal leksika, təəssüflər olsun ki, tam əhatəli şəkildə araşdırılıb öyrənilməmişdir. Bununla belə, rus dilçiliyində ayrı-ayrı türk dillərinin rus dili ilə müqayisəli şəkildə öyrənilməsinə, bu dillərdə temporallığın tədqiqinə dair qiymətli tədqiqat işləri yazılmışdır. "Kumuk və ingilis dillərində ismin temporal semantikasi" (T.İlmutdinova), "Çuvaş, tatar və rus dillərində zaman kateqoriyasının semantik ifadə üsulları" (T.Borisovna), "Kumuk və rus dillərində dünya şəkillərində zaman anlayışı" (L. Yurievna), "Başqırd dilində aspektuallığın funksional-semantik kateqoriyası" (R.Asxatovna), "Tatar, türk və ingilis dillərində keçmiş-spesifik formalarının qrammatik semantikasi və funksional xüsusiyyətləri" (A.Səlimovna), "Rus və Başqırd dillərində zaman konseptual sferasının təzadlı tədqiqi" (Z.Muxtarova) və s tədqiqat işləri zaman anlayışının linqvistik təhlilinə dair qiymətli elmi əsərlərdir.

NƏTİCƏ: Zaman universal bir varlıq kateqoriyası kimi müxtəlif bilik sahələrinin alimləri üçün təhlil predmenti olmuş və indi də elmi tədqiqat obyektı olaraq qalır. Elm üçün sirr olaraq qalan zaman alimlər tərəfindən müxtəlif formalarda (fizika, astronomik, fərdi, linqvokulturologiya və s.) nəzərdən keçirilir. Hər bir zaman növünü ayırd etmək üçün bütün elmlərin məlumatlarını vəhdətdə və qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirmək lazımdır. Zamanı müqayisəli linqvistik aspektdə tədqiq edərkən belə, fəlsəfə, təbiət və dəqiq elmlərin məlumatlarını nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Məhz onların nəzəri mövqeləri, məşhur alimlərin-filosofların ideyaları zaman haqqında fikirlərin formalaşması üçün əsasdır ki, bu da zamanın təkə obyektiv mövcudluğunu deyil, həm də subyektivliyini bilməyə imkan verir [2, s.112].

Zaman anlayışının etnomədəni şərtliliyi linqvokulturologiya çərçivəsində atalar sözləri və frozoloji vahidlər vasitəsilə çatdırılır. Bütün dillərdə olduğu kimi türk dillərində də vaxtı bildirən komponentləri olan frozoloji vahidlər, atalar sözləri və məsəllər dildə ətraf aləm və orada baş verən proseslər, cəmiyyət və onun xarici dünyanı qavrayışı haqqında fikirləri əks etdirir. Temporal mənə daşıyan sözlərin müqayisəli aspektdə öyrənilməsi öyrənilən dillərin hər birinin linqvokulturologiyasını ən aydın şəkildə öyrənməyə imkan verir.

Geniş türk dilləri ailəsinin lüğət fonduna daxil olan "zaman" semantik atributuna malik isimlər temporallığın müqayisəli təhlili üçün kifayət qədər material verir. Türk dillərində temporal lüğətin öyrənilməsində E.R.Tenişev, E.V.Sevortyan, N.A.Baskakov, A.N.Kononov, S.N.İvanov, İ.V.Kormuşın və başqalarının əsərləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Айдиева, Тахбина Ильмутдиновна. Временная семантика имени существительного в кумыкском и английском языках, 2009.
2. Султанова, Людмила Юрьевна. Концепт "время" в кумыкской и русской языковых картинах мира.2009.
3. Əsgərov Mayıl. Türk dillərində zaman formaları, adverbial fel formaları və onlar arasında funksional-semantik əlaqələr. Bakı: 2003
4. Маковский М. М. Понятие лингвистического времени // Иностранные языки в школе, 1976, № 6.
5. Tahirov İlham. Azərbaycan və ingilis dillərində zaman kateqoriyası. Bakı: Nurlan,2007.
6. Tahirov İlham. Temporal leksika. Bakı: Nurlan, 2008.
7. Тарасова Е.В. Языковое поле темпоральности в синхронии и диахронии, АДД, Краснодар, 1993.
8. Ульянова, Татьяна Борисовна. Лексико-семантически еспособы выражения категории времени в чувашском, татарском и русском языках. 2007.

UOT: 37(094)

XARICI DILLƏRİN TƏDRISİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN MOTİVASİYA NÖVLƏRİ

XUDAYAROVA GÜNEL

Azərbaycan Dillər Universiteti

gunel.xudayarova@gmail.com

XÜLASƏ

Məqalədə xarici dil dərslərində motivasiyanın formalaşdırılması üçün müxtəlif elmi mənbələr təhlil edilir və müqayisələr aparılır, bu barədə psixoloji və metodoloji ədəbiyyatlarda verilmiş nəzəriyyələr ümumiləşdirilir. Burada motivasiyanın növləri və onların dərstdə formalaşdırılması xüsusiyyətləri təhlil edilir, daxili və xarici motivasiyanın formalaşdırılması zamanı qarşıya çıxan problemlər, onların həlli yolları izah olunur, integrativ və instrumental motivasiya ilə əlaqəli qeyd edilən fikirlər ümumiləşdirilərək müqayisə edilir. Bundan əlavə, məqalədə motivasiyanın strukturu, onun formalaşdırılması kateqoriyaları, motivlər və tələbələrin təlabatları barədə təhlillərarapılır. Burada ingilis dili dərslərində daxili motivasiyanın yaradılması üçün istifadə edilən motivasiyaedici vasitələr və onların əhəmiyyəti barədə məlumat verilir. Həmçinin, məqalədə təlim motivasiyası anlayışı da izah edilir. Sonda, təlim motivasiyasının əhəmiyyəti ümumiləşdirilir.

Açar sözlər: daxili motivasiya, xarici motivasiya, motivlər, integrativ motivasiya, instrumental motivasiya

TYPES OF MOTIVATION USED IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

ABSTRACT

The article analyzes and compares various scientific sources for the formation of motivation in foreign language lessons, summarizes the theories given in the psychological and methodological literature. It analyzes the types of motivation and the features of their formation in the lesson, explains the problems encountered in the formation of internal and external motivation, their solutions, summarizes and compares the ideas related to integrative and instrumental motivation. In addition, the article analyzes the structure of motivation, the categories of its formation, motives and needs of students. It provides information on the motivational tools used to create internal motivation in English lessons and their importance. The article also explains the concept of learning motivation. Finally, the importance of learning motivation is summarized.

Keywords: internal motivation, external motivation, motives, integrative motivation, instrumental motivation

ТИПЫ МОТИВАЦИИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются и сравниваются различные научные источники формирования мотивации на уроках иностранного языка, обобщаются теории, изложенные в психологической и методической литературе. Анализируются типы мотивации и особенности их формирования на уроке, разъясняются проблемы, возникающие при формировании внутренней и внешней мотивации, их решения, обобщаются и сравниваются идеи, относящиеся к интегративной и инструментальной мотивации. Кроме того, в статье анализируется структура мотивации, категории ее формирования, мотивы и потребности студентов. Она предоставляет информацию о мотивационных инструментах, используемых для создания внутренней мотивации на уроках английского языка, и их важности. В статье также объясняется концепция учебной мотивации. Наконец, резюмируется важность мотивации к обучению.

Ключевые слова: внутренняя мотивация, внешняя мотивация, мотивы, интегративная мотивация, инструментальная мотивация

Təhsilin səmərəli nəticələnməsi üçün motivasiya vacib amil hesab olunur. Xüsusilə, xarici dillərin tədrisi zamanı motivasiyanın formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təlim

zamanı tələbələri motivasiya edən müxtəlif strategiyalar vardır. Motivasiyanı formalaşdırmağın yollarını bilmək və müxtəlif motivasiya edici vasitələrdən effektiv istifadə etmək tələbələrindərsə maraqla yanaşmasını təmin edir və onların təlim nailiyyətlərini artırmağa kömək edir. Motivasiya barəsində aparılan araşdırmalarda onun vacibliyi ilə bərabər mürəkkəb bir proses olması fikridə qeyd olunur.

Xüsus ilə, xarici dili müxtəlif məqsədlərlə öyrənən tələbələr üçün motivasiyanın formalaşdırılması zamanı onların tələbatlarını ödəmək çətin və mürəkkəb prosesdir. Məlumdur ki, güclü motivasiya olmazsa, təlim nailiyyətləridə yüksək ola bilməz.

İngilis dili biliklərinə tam yiyələnən zaman yüksək təlim nailiyyətlərinin olması üçün motivasiyanı düzgün formal aşdırmaq lazımdır. İngilis dilinin dünya dövlətləri arasında rolunun artdığı indiki dövrdə tələbələrdə bilik və bacarıqların formalaşdırılmasını motivasiya edici vasitələrlə təşkil etməyin faydaları çoxdur. Motivasiya tələbələri görəcəkləri işə ruhlandırır.

C.Harmerikinöv motivasiyanı fərqləndirir: daxili və xarici motivasiya.

Daxili motivasiya öyrənmə həvəsini artırmağa köməkdir. Daxili motivasiya olan tələbələr təlim zamanı uğur əldə etməyə həvəsli olurlar.

Xarici motivasiya kənar təsirləri əhatə edir. Burada imtahandan keçmək və ya xarici ölkəyə səyahət edən zaman səlissə kommunikasiya bacarıqlarına yiyələnmək məqsədilə tələbələr dilbiliklərinə yiyələnirlər.

Müşahidələr göstərir ki, müəllimlər xarici motivasiyaya nisbətən daxili motivasiya formalaşan tələbələrə daha çox təsir göstərə bilirlər.

Bundan əlavə, o, motivasiyanın instrumental və integrativ növlərində fərqləndirir. Instrumental motivasiya işə düzəlmək və ya xaricdə yaşamaq məqsədilə dil öyrənlərinin dərəcə həvəslə yanaşmasını təmin edir. Integrativ motivasiya zamanı işə tələbələr cəmiyyətdə ingilis dilindən istifadə etməyin üstünlük olduğunu düşündükləri üçün dil bilikləri qazanırlar [3, s.90].

Motivasiyanın formalaşdırılması zamanı motivasiya növlərini daha dərindən təhlil edən zaman onların xüsusiyyətlərini belə izah etmək mümkündür – belə ki, əgər görülən işin və ya davranışın əsas səbəbləri əldə etmək istədiklərimizdirsə, bu xarici motiv hesab edilir. Məsələn: hazırda ingilis dili dünya dilləri sırasında dominant mövqeyə malikdir. İnsanlar arasında nüfuzə malik olmaq üçün və ingilis dilini praqmatik məqsədlər üçün öyrənən şəxslər xarici motivlərin təsiri altında bilik əldə edirlər.

Lakin, davranışı icra edən şəxsin maraqları və tələbatları tam bu istiqamətə yönəlibsə, yəni o bu işdən həzz alırsa, bu daxili motiv hesab olunur. Məsələn: ingilis dilini Şeksprin dili olduğu üçün, həmin ölkənin mədəniyyətinə, onun tarixinə və s. maraq göstərdiyinə görə öyrənən tələbələrdə daxili motivlərin təsiri daha yüksəkdir. Onlar müxtəlif hekayələri ingilis dilində oxumaqdan, musiqinin təkcə ritminə deyil, eyni zamanda, onun sözlərinə diqqət edərək dinləməkdən zövq alırlar. Daxili motivləri güclü olan tələbələrin təlim nailiyyətlərinin daha yüksək və uğurlu olduğu müşahidə olunur.

Cook hesab edir ki, Qardner və Lambert tərəfindən təklif edilən integrativ və instrumental motivasiya ikinci dilin öyrənilməsində faydalı və səmərəlidir. Onlar iki növ motivasiya olduğunu iddia edirlər. Belə ki, tələbələrin dil daşıyıcısı olan xalqın mədəniyyətinə yiyələnməsi və cəmiyyətin bir üzvü kimi özünü hiss etməsi dil biliklərinin formalaşmasında vacib hesab olunur. Digər bir məsələ işə dil öyrənən zaman onun faydalı tərəflərinin nəzərə alınmasıdır. İki

motivasiya növünü təhlil edən zaman Ellis qeyd edir ki, ən yaxşı motivasiya integrativ motivasiya hesab olunur. O bildirir ki, integrativ motivasiya daha üstündür və yaxşı təşkil olunur. Instrumental və integrativ motivasiya olunmayan tələbələr tədris zamanı ikinci dilə yiyələnərkən müxtəlif problemlərlə üzləşəcək, ümumiyyətlə, dil öyrənmə prosesi onlar üçün çətin olacaqdır [4].

R.Qardner də xarici dilin öyrənilməsi zamanı motivasiyanın komponentləri təhlil edərək integrativ motivasiyanı instrumental motivasiyadan üstün tutur. O, motivasiyaya daxil olan komponentləri ümumiləşdirir və 4 əsas kateqoriyanı müəyyənləşdirir:

1. Öyrənilən dilin daşıyıcılarına qarşı münasibət
2. Xarici dil öyrənilməsi prosesinə qarşı münasibət
3. Motivasiyanın formalaşması indeksləri
4. Ümumi münasibətlər [2].

Birinci kateqoriya ingilis dili dərslərində öyrənilən dilin daşıyıcılarına olan münasibəti və həmin cəmiyyətə qarşı olan rəftarı özündə ehtiva edir.

İkinci kateqoriya üzrə təsnifatda birbaşa tədris zamanı motivasiyanın formalaşmasını əhatə etdiyi üçün buraya müəllim və tələbələrin fəaliyyətləri, öyrənmə strategiyaları, istifadə edilən motivasiyaedici təlim vasitələrinə münasibəti əks etdirir.

Üçüncü kateqoriya dilöyrənənlərin təlimə olan maraqlarını, onların hədəflərini və gördükləri işləri əhatə edir.

Sonuncu, dördüncü kateqoriyaya isə ingilis dilinin öyrənilməsinə olan ümumi maraqlar, səmərəli təlim nəticəsi əldə etmək istəyi, müvəffəqiyyət qazanmaq və s. aid edilir.

Lakin, bu araşdırma metodiki və psixoloji ədəbiyyatlarda birmənalı qarşılanmur. N.A.Emel-yanova qeyd edir ki, yuxarıda sadalanan R.Qardner modeli xarici dilin öyrənilməsindən əvvəl baş verən prosesləri və onların aspektlərini nəzərə almır. Bu baxımdan o, həmin modeli nataman hesab edir və belə izah edir: "Modeldə qeyd edilən kateqoriyalar dəyişməz və affektiv şəxsi xüsusiyyətləri dilin öyrənilməsinə qarşı olan situativ münasibətlərdən fərqləndirilmir" [8, s.63].

R.Qardnerin təsnifatını təhlil edən alimlərdən biri də S.N.Çxartışvili isə onun münasibət məsələsinə diqqət çəkməsini mühüm hesab etmir. O, qeyd edir ki, dil təlimində münasibət məsələsindən daha çox tələbat məsələsinə diqqət çəkmək lazımdır. S.N.Çxartışvili bu tələbatları aşağıdakı kimi ümumiləşdirir:

- təlimin əhəmiyyətliyiinin dərk olunması;
- intellektual fəallığın olması;
- biliklərin əldə edilməsi;
- müvəffəqiyyət qazanılması;
- təkmilləşmənin təmin edilməsi;
- sosial nüfuz qazanmağa çalışması;
- sərbəstliyin olmasına cəhd etməsi [11, s. 242].

Dilöyrənənlərin bu tələbatlarını nəzərə almaqla təlim nailiyyətlərini artırmağın mümkün olacağını qeyd edən müəllif bu strukturun R.Qardnerin strukturundan daha əhəmiyyətli olmasını vurğulayır.

V.S.İllin isə motivasiyanın strukturunu aşağıdakı 4 komponentdən ibarət olaraq təsnif edir:

1. vasitəli maraqlar;
2. vasitəsiz maraqlar;
3. idraki təlabatlar;
4. xarici amillər [10, s.421].

Xarici dillərin tədrisi zamanı motivasiyanın formalaşdırılması məsələsini araşdıran İ.A.Zimnyaya isə bunu belə qruplaşdırır:

1. İdraki-kommunikativ təlabatların formalaşdırılması;
2. Təlim materiallarının öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdirici məzmunu;
3. Şəxsiyyətyönümlü fəaliyyətlərin əhəmiyyətli hesab edilməsi [9, s.310].

Buraya idraki-kommunikativ təlabatlara ana dili ilə xarici dilin ünsiyyət vasitəsi kimi eyni əhəmiyyətə malik olması, təlabatlar və motivlərin ünsiyyətin yaranmasına təsiri aid edilir. Təlim materiallarının məzmununun öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdirici xarakterə malik olması xarici dil öyrənənlərdə motivlər formalaşdırıldıqdan sonra nəzərə alınır. Şəxsiyyətyönümlü fəaliyyətlər isə tələbələrin fərd kimi özünüdərkini təmin edir.

İngilis dili dərslərində şəxsiyyətyönümlü fəaliyyətlərin təşkili müəllim və tələbələrin birgə çalışmalarının öyrənmə və öyrətmə prosesinə təsirini əhatə edir. Burada müəllimlərlə tələbələr arasında qarşılıqlı fəaliyyətlərin qurulması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Buraya aşağıdakılar daxildir:

- tələbələrə inanmaq və bunu onlara nümayiş etdirmək;
- təhsilənlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq hədəfləri müəyyənləşdirmək;
- dilöyrənənlərdə daxili motivasiyanı aşkara çıxarmaq;
- tələbələrin emosional xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq təlim zamanı onlara səmimi münasibət göstərmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu barədə geniş araşdırmalar aparılır, müəllimlərlə təhsilənlərin fəaliyyətlərində motivasiyanın müxtəlif növlərinin təsirləri ilə bağlı fərqli fikirlər bildirilir. Metodoloji ədəbiyyatlarda motivasiya probleminin həlli istiqamətində müxtəlif fikirlərin təhlilinə ilk dəfə bioloji impulslar nəzəriyyəsinə rast gəlinir. Bioloji impulslar nəzəriyyəsinə qədər deyilən fikirlərdə motivasiyanın formalaşdırılması yalnız bioloji təlabatlar və ətraf mühitin təsiri ilə əlaqələndirilir [5].J.C.Richards və T.S.Rodgers təlim zamanı motivlərin təsir gücünü araşdırırlar. Onların fikrincə, geniş-idraki motivlər geniş həcmli materialların dərk olunmasına təsir etsə də, onlar təlim-idraki motivlərlə müqayisədə daha az təsirə malikdirlər. Müəlliflər qeyd edir ki, xarici dil təlimi zamanı utilitar-praktik motivlər digər motivlərlə müqayisədə daha çox təsirə malikdirlər. Onlar təlim motivlərini bu baxımdan iki cür şərh edirlər:

1. Təhrikedici motivlər – müxtəlif məqsədləri həyata keçirməyə istiqamətləndirir.

Apelt bu təlim motivlərinə aşağıdakıları daxil edir:

- Müəllim motivi – tələbələr müəllimin rəğbətini qazanmaq üçün xarici dil öyrənirlər.
- Valideyn motivi – valideynlərini qururlandırmaq üçün dilöyrənənlər ingilis dilini öyrənməyə çalışırlar.

- Mənfəət motivi – gələcəkdə dil bilməyin onun üçün faydalı tərəflərini dərk etdikləri üçün öyrənməyə maraqla yanaşırlar.
  - Bilik motivi – xarici dilin yeni təcrübələr əldə etmək üçün öyrənilməsinə əks etdirir.
2. İctimai motivlər – cəmiyyətdə qəbul edilən dəyərləri fərdin dərk etməsini təmin edir. Belə tələbələr cəmiyyətdə öz mövqeyini qorumaq və sosiallaşmaq üçün xarici dil öyrənməyə çalışırlar [7].

Motivasiya ilə bağlı mövcud araşdırmalarda psixanalitik təsəvvürlər də geniş yer tutur. Burada qeyd edilir ki, insanların davranışı erkən uşaqlıq yaşlarında formalaşır və zamanla onlar dəyişikliyə uğramadan aşkara çıxarılır [6, s.132]. Yəni, tələbələrdə formalaşan bu davranışlar onların erkən yaşlarında mövcud olan sabit motivlər nəticəsində üzə çıxır.

Ümumiyyətlə, psixanalitik tədqiqatlarda uğur əldə etmək üçün motivasiyanın formalaşdırılmasının 4 əsas amili müəyyənləşdirilir:

1. Uğur əldə etməyə çalışmaq – uğursuzluqdan qorxmadan məqsədlərin üçün cəhd etmək;
2. Özünümüşahidə;
3. Hədəfləri müəyyənləşdirmək;
4. Şəxsiyyətlərarası dəstək [7, s.134].

Müasir metodikada isə uğur motivasiyası təlim prosesinin metodologiyası ilə əlaqələndirilərək 6 əsas mərhələsi qeyd edilir:

1. təlim materiallarının məzmununun ön plana çəkilməsi;
2. müxtəlif təlim strategiyaları – oyunlar, tapşırıqlar və s. vasitəsilə dilöyrənənlərdə düşünmə fəaliyyətinin formalaşdırılması;
3. uğur motivlərinin müxtəlif terminlərinin təhsilənlər tərəfindən öyrənilməsi;
4. dilöyrənənlərin mənəvi dəyərlərinin nəzərə alınması;
5. biliklərin müxtəlif situativ proseslərdə tətbiq edilməsi;
6. müəllimin dəstəyi olmadan tələbələrin sərbəst fəaliyyətlərinin təşkil edilməsi [1, s.51].

Ümumilikdə, tələbələrin motivasiyasını artırmaq üçün istifadə edilən motivlər onların müvəffəqiyyət qazanması və dil biliklərini təkmilləşdirməsinə kömək edəcək mexanizmləri hazırlamağa istiqamətlənir. Tələbələrin emosional düşüncə tərzini və onların keçirdikləri hisslər motivasiyanın formalaşdırılmasına birbaşa təsir edir və onların davranış mexanizmlərini müəyyənləşdirir. Bu zaman, motivasiyanın növləri təhlil edilir və tələbələrə görüləcək işi yerinə yetirməyə təhrik edəcək vasitələr müəyyənləşdirilir. Təlim zamanı şəxsiyyəti formalaşdıran, dilöyrənənləri bilik əldə etməyə istiqamətləndirən motivlərin seçilməsi dərslərin səmərəli yekunlaşmasının ilkin şərtlərindən hesab olunur.

Məlumdur ki, tələbənin gördüyü iş üçün alacağı mənəvi mənfəət onu motivə edən başlıca amildir. Dərslərin əvvəlində dilöyrənənləri motivasiya edərək dərslə cəlb etmək onların digər mərhələlərdə də fəal iştirakçıya çevrilməsini təmin edir. Bunun üçün motivasiyanı quran zaman real həyatla əlaqəli məsələlərə daha çox üstünlük verilməsi təklif olunur. Belə olan halda tələbələrin qeyd edəcəkləri fikirlər çoxalır və onların maraqları dərslə yönəlir. Tələbələrdə daxili motivasiyanın formalaşdırılması üçün aşağıdakı təlim vasitələrindən istifadə olunması məqsədəuyğundur:

UOT: 82.0

ORTA DÖVR AZƏRBAYCAN ƏDƏBIYYATI. KLASSİK POETİK TƏFƏKKÜR

LEYLA MAHMUDOVA

Bakı Mühəndislik Universiteti

lismayilova@beu.edu.az

XÜLASƏ

Tarixi dövrləşmədə XIII-XVI əsrləri əhatə edən Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatı ədəbiyyat tariximizdə xüsusi yerə malikdir. Çətin ictimai-siyasi şəraitdə formalaşmasına baxmayaraq öz sanballı tutumunu qoruyan ədəbiyyatımız bu tarixi dövrləşmədə ictimai-fəlsəfi məzmun, bədii dil və poetik üslubun üstün inkişafı ilə seçilir. Hürufizm və sufizm cərəyanlarının təsiri ilə canlanan bu dövr, ana dili, xalq ruhu, mübarizə əzmi, milli mənəviyyatın bədii ifadəsi, dünyəvilik meyilləri və bəşəri ideyaların təcəssümü ilə dini-ideoloji cərəyanlardan da bəhrələnərək unudulmaz irsi daha da yadda qalan etmişdir. Bu dövrdə klassik poeziyamız bədii-fəlsəfi ideaları rəhbər tutaraq estetik sənətkarlıq üslubu ilə müxtəlif şəkillərlə xalqın hislərini, sevincini, kədərini, qəzəbini, məhəbbət və nifrətini, inam və əqidəsini, məslək və dözümlülüyünü aydın şəkildə ifadə edə bilmişdir.

Açar sözlər: Orta dövr, poeziya, Azərbaycan ədəbiyyatı, XIII-XVI əsr, lirika.

MIEVEAL AZERBAIJAN LITERATURE. CLASSICAL POETIC THINKING

ABSTRACT

The medieval Azerbaijan literature has a special place in our history which covers the 13th and 16th centuries in the historical period. Despite difficult socio-political conditions, our literature maintains its significant position and it is distinguished by the development of literary language, poetic style and socio-philosophical content in this historical cycle. Revived by the influences of Hurufism and Sufism, this era has been more memorable than the religious-ideological legacies of the mother tongue, folk spirit, struggle and artistic expression of national morality, worldly tendencies and the embodiment of human ideas. During this period, our classical poetry was able to express the feelings, joy, sadness, anger, love and hate, faith and belief, profession and endurance of the people in aesthetic art style guided by artistic and philosophical ideas.

Keywords: Medieval, Poetry, Azerbaijani Literature, XIII-XVI Century, Lyrics.

СРЕДНЕВЕКОВАЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА. КЛАССИЧЕСКОЕ ПОЭТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ

РЕЗЮМЕ

Средневековая азербайджанская литература, которая охватывает XIII-XVI века в исторический период, занимает особое место в нашей истории. Несмотря на сложную социально-политическую ситуацию, наша литература, которая сохраняет свое значимое положение, отличается преобладающим развитием социально-философского содержания, художественного языка и поэтического стиля в этот исторический период. Возрожденная влиянием хуруфизма и суфизма, эта эпоха была более запоминающейся, чем религиозно-идеологическое наследие родного языка, народного духа, борьбы, художественного выражения национальной морали, мирских тенденций и воплощения человеческих идей. В это время наша классическая поэзия, руководствуясь художественными и философскими идеями, смогла выразить чувства людей, радость, грусть, гнев, любовь и ненависть, веру и убеждения, смог открыто выразить свои профессии и выдержку.

Средневековье, поэзия, азербайджанская литература, XIII-XVI века, лирика.

Ədəbiyyat tarixinə nəzər salsaq görürük ki, bu tarix həqiqətən də maraqlı, keşməkeşli, daima yenilənən, rəngarəng və yaddaqalan bir tarixdir. Ədəbiyyat tarixini bizə aydın göstərə bilmədiy qaranlıq və dumanlı dövrlərdə doğulmuş, zaman-zaman inkişaf etmiş, müxtəlif şəkillərdə, müxtəlif tərzlərdə təkamül edə-edə bizim dövrə gəlib çatmışdır. Həyat həqiqətlərinin obrazlı inikasını təcəssüm etdirən bədii ədəbiyyat söz mövcud olduğu gündən bu çağa qədər

keşməkeşli yol keçmiş, onu yaradanların dünyagörüşünü, meyl və maraqlarını, arzu və istəklərini poetik nümunələrdə yaşatmışdır. Bədii ədəbiyyatın tarixini, onun xalqın və ümumiyyətlə, bəşər cəmiyyətinin tarixi inkişafı ilə bağlılığını öyrənib şərh edən ədəbiyyat tarixi, hələ yazılı ədəbiyyat mövcud olmadığı dövrlərdən indiki dövrə qədər xalq yaradıcılığından qaynaqlanan bədii ədəbiyyatın zəmanəmizə qədər keçdiyi böyük, mürəkkəb tarixi inkişaf yolunu elmi surətdə işıqlandırmış və işıqlandırmaqdadır.

Ədəbiyyat tarixi keçmişdə yaranmış ədəbi abidələrin təsviri deyil, bəlkə həmin əsərlərlə birlikdə onlara əsaslanaraq xalqın mənəvi aləminin, ictimai mübarizəsinin tarixini izləmək deməkdir. Müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı hadisələrə cavab verən bədii əsərlər xalqın hislərini, sevincini, kədərini, qəzəbini, məhəbbət və nifrətini, inam və əqidəsini, məslək və dözümlülüyünü əks etdirdiyi, zəmanəsinin əks sədasi olduğu üçün onların vasitəsilə xalqın duyğu və düşüncələrinin tarixini izləyirik.(1, səh.4)

Ədəbiyyatımızın tarixi inkişafı bir sıra elm xadimlərimiz tərəfindən tədqiq edilmiş, bu tədqiqat ətrafında tutarlı əsərlər yazılmış, elmi araşdırmalar aparılmışdır. "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi 7 cildə", Y.Qarayevin "Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər", B.Əhmədovun "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi 3 cildə", B. Şəfizadə "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi", E. Əlibəyazadə "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (ən qədim dövrlər)", "Azərbaycan Ədəbiyyatı tarixi 6 cildə", Y.Babayevin "Azərbaycan Ədəbiyyatı tarixi", Ə.Səfərli Azərbaycan "Ədəbiyyatı tarixi" və sairə bu sahədə yazılmış qiymətli əsərlər bu araşdırmaların tutarlı nəticələridir. Akademik İsa Həbibbəyli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrləşdirilməsinin elmi təsnifatı adlı məqaləsində tarixi dövrləşməni tədqiq edərək yazır ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrləşdirilməsinin müasir konsepsiyası üçün müəyyən edilmiş meyarlar ədəbiyyatımızın çoxəsrlik tarixində baş vermiş ictimai-mədəni və ədəbi-tarixi proseslərin reallıqlarını, keçilmiş inkişaf yolunun özünəməxsusluqlarını obyektiv şəkildə özündə əks etdirməyə imkan yaradır. Ədəbi-tarixi proseslərin reallıqları dedikdə isə Azərbaycan ədəbiyyatının təbii məntiqindən, daxili təkamülündən doğan sənət idealları ilə xalqın müxtəlif dövrlərdəki ümummillə ideallarının dialektik əlaqəsi, sintezi və vəhdəti nəzərdə tutulur. Bu üzvi əlaqə nəzərə alınmadan milli ədəbiyyat tarixinin inkişaf yolunun obyektiv dövrləşdirilməsini müəyyən etmək çox çətin olar. Qeyd olunan prinsiplər Azərbaycan ictimai-mədəni fikrinin və ədəbiyyatının əsrlər boyu keçdiyi inkişaf yolunun ana xətlərini və başlıca məzmununu, əsas inkişaf istiqamətlərini özündə əks etdirir. Burada hər hansı bir kənar ideologiyanın diqtəsi ilə təklif olunan meyllər özünə yer almamışdır. Akademik tarixi dövrləşmə mərhələlərinin təsnifatını verərək mövzunu daha da konkretləşdirir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin inkişaf mərhələləri. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin aşağıda təqdim olunan dövrləşdirmə modeli ümumdünya ədəbi proseslərinin gedişatı müstəvisində Azərbaycan xalqının çoxəsrlik tarixi ərzində milli ədəbiyyatın keçdiyi təkamül proseslərinin daxili inkişaf qanunauyğunluğundan, təbii məntiqindən doğan elmi təsnifatdır:

1. Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı: Mifologiya və epos dövrü
2. Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının ortaqlıq başlanğıc dövrü (VII-X əsrlər)
3. İntibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (XI-XII əsrlər).
4. Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı (XIII-XVI əsrlər).
5. Erkən realizm dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (XVII-XVIII əsrlər).

6. Azərbaycan ədəbiyyatının maarifçi realizm dövrü (XIX əsr);
7. Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm və romantizm epoxası (XIX əsrin doxsanıncı illərindən Azərbaycanda sovet hakimiyyətinədək).
8. Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (1920-1991-ci illər).
9. Milli özünüdərkə qayıdış mərhələsi və keçid dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (1970-1995).
10. Müstəqillik dövrü çoxmetodlu Azərbaycan ədəbiyyatı.(3, səh. 15-16)

Tarixi dövrləşmədə XIII-XVI əsrləri əhatə edən Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatı - ədəbiyyat tarixində xüsusi yerə malikdir. Bu dövrü qısa şəkildə xarakterizə etsək görürük ki, XIII - XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı yeni mühim keyfiyyətlər qazanmış, özünəməxsus mürəkkəb bir inkişaf yolu keçərək yüksək təkamül nöqtəsinə çatmışdır. İctimai-fəlsəfi məzmun, bədii dil və poetik üslub baxımından Füzuli qələminin qüdrəti ilə kamillik dərəcəsinə yetən bu dövr Azərbaycan poeziyası artıq yaxın Şərq xalqlarının söz sənətinə təsir göstərməyə başlayır.

Təbii haldır ki, istənilən dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti həmin dövr yaradıcıları üçün ilk təsiredici amil olmuşdur. Bu baxımdan bəhs etdiyimiz dövrün mənzərəsinə qısaca nəzər salsaq görürük ki, XIII əsrin əvvəllərindən başlayan ağır monqol əsarəti bir müddət ədəbiyyat, incəsənət və elmin inkişafını ləngitdi. Lakin dilimizə və mədəniyyətimizə təsir göstərə bilmədilər. Monqol əsarətində olsa belə Azərbaycan yenə də öz mədəniyyətinin inkişafını davam etdirdi və Şərqi ən mühim mədəni mərkəzlərindən biri olaraq qalmaq bacardı. (4, səh.5) XIV əsrin sonlarından Azərbaycan yeni bir dəhşətli istilaya-Teymurləng istilasına məruz qaldı.Teymurləngin ölümündən sonra hakimiyyət uğrunda gedən daxili müharibələr Azərbaycan feodallarına ölkənin iqtisadiyyatını bərpa edib, öz müstəqil hakimiyyətlərini yaratmağa imkan verdi və beləliklə ölkənin şimalında Şirvanşahlar, cənubda Qaraqoyunlular, daha sonra isə Ağqoyunlu dövləti yarandı. XV əsrdə yaranmış feodal dövlətlər zəifləməyə başladı, ara müharibələri gücləndi, mərkəzləşmiş, qüdrətli bir dövlət yaratmaq zərurəti yarandı.(4,səh.18).XVI əsrin əvvəllərində ölkədə vahid Azərbaycan dövləti yaratmaq üçün əlverişli şərait yarandı. Bu şəraitdən bacarıqla istifadə edən Səfəvilər sülaləsi XVI əsrin əvvəllərindən hakimiyyəti öz əllərinə alıb, qüdrətli vahid Azərbaycan dövləti yaratmağa müvəffəq oldular.

Göründüyü kimi tarixin bu keşməkeşli mərhələsi xalqımızın mədəni həyatı üçün də bir sınaq idi və elm, incəsənət, maarif və ədəbiyyat belə bir mühitdə formalaşırdı. Ümumi şəkildə ifadə etsək bəhs etdiyimiz dövr ədəbiyyatı daha çox klassik poeziya ilə yadda qalır.

Bu dövr klassik ədəbiyyatımız İzzəddin Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, Əssar Təbrizi, İmadəddin Nəsimi, Şah Qasım Ənvar, Kişvəri, Şah İsmayıl Xətayi, Məhəmməd Füzuli kimi ən mütərəqqi, savadlı, ziyalıların real həyatın gözəlliklərini, bəşəri məhəbbəti, azad fikirliliyi, dostluq və sədaqəti tərənnüm edən əsərləri ilə təmsil olunurdu.

Azərbaycan bədii təfəkkürünün ən fundamental təzahür olunduğu mənbə klassik poeziyadır. Azərbaycan klassik poeziyası, sözün tam mənasında fəlsəfi poeziyadır. Burada təsəvvüfi addımlarla eşq yolculuğu da var, bədii-fəlsəfi idealar da, estetik sənətkarlıqda. Ümumilikdə deyə bilərik ki, XIII-XVI əsrlər Azərbaycan poeziyası özünəməxsus spesifik, mürəkkəb bir inkişaf yolu keçərək yüksək təkamül nöqtəsinə çatmışdır.

Ədəbiyyat tarixinin orta əsrlər dövrünün birinci mərhələsi sayılan XIII-XIV əsrlərə nəzər saldıqda poeziyada ictimai-fəlsəfi lirikanın üstün səviyyəyə yüksəldiyini görürük. Azərbaycan lirikasını bu dövrdə təmsil edən yazıçılar lirikada eşq-məhəbbət duyğuları ilə yanaşı, ictimai

ideyaları da əks etdirməkdə məharətli idilər. Qazı Bürhanəddinin tuyuq janrında yazdığı şeirlərindəki bədii forma yenilikləri ilə yanaşı, dövlətçilik təfəkküründən doğan ictimai motivlər orta əsr Azərbaycan poeziyasının ictimai məzmununu daha da dolğunlaşdırmışdır. Böyük mütəfəkkir Mövlana Cəlaləddin Ruminin ən yaxın məsləkdaşı, "Azərbaycan ürfani-fəlsəfi şeirinin günəşi" olan Şəms Təbrizi nəinki hürufi şeirin bütün rəmzlərindən yaradıcı şəkildə istifadə etmiş, hətta klassik lirikaya ilk dəfə olaraq bir çox əlavə rəmzləri gətirməyə nail olmuşdur. Bütün bunların əsasında Azərbaycan ədəbiyyatının yeni tipli orta əsrləri formalaşmış və inkişaf etmişdir.

Bu dövrdə ədəbiyyatımızın əsas aparıcı qüvvəsi lirika, xüsusən məhəbbət lirikası idi. Lirikanın aparıcı qol olması özünü poeziyada divan ədəbiyyatı ilə sübut edirdi. Bu mərhələdə bədii sözü daha obrazlı deyə bilmək istiqamətində sağlam rəqabət mühiti yaranmış, məzmunu itməmək şərti ilə təsvir vasitələri yaratmaq uğrunda ciddi mübarizə getmişdir. Dövrün lirikası obrazlı, təsirli, emosional və mənalı şeirlərdən təşkil olunmuş, qəzəl, qəsidə, rübai, qitə, mürəbbə, müxənnəs, müstəzad, tərkibbənd, tuyuq, müfrəd və s. Şer janrlarında yazılmış parlaq nümunələrlə əks olunurdu.

XIII əsrdən başlayaraq Yaxın Şərq bədii fikrində olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında da qəzəl bir janr kimi öz təsdiqini tam tapdı. Həm də maraqlıdır ki, ənənəvi orta əsr ədəbi-nəzəri traktatlarında qəzəlin qarşısına qoyulan tələblərdən fərqli olaraq, poetik təcrübədə janrın mövzu dairəsi daha geniş vüsət və əhatəlilik kəsb edir. Aşiq və məşuqə münasibətləri, məhəbbətin nəşəsi və kədəri, vüsal, hicran səhnələri öz hakim mövqeyini saxlasa da, təbiət mənzərələri, ictimai-siyasi, didaktik-etik motivlər də qəzəlin predmetinə çevrilir, sırf fəlsəfi, sufi-panteist qəzəllər yaranır. (5, səh.35) Bir janr kimi qəzəl klassik lirikada işlədilən poetik formaların ən məşhur səviyyəsinə isə Məhəmməd Füzulinin qüdrəti ilə çatır.

Orta əsrlərdə Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrində sufizm və hürufizm cərəyanları qüvvətlənmiş, yalnız bədii düşüncənin deyil, dini-ideoloji mühitin də aparıcı axınları funksiyasında çıxış etmişdir. Bu dövrdə Fəzlullah Nəimi Astrabadi (1339-1401) hürufizmin siyasi-ideoloji nəzəriyyəsinə yaratmışdır. Böyük mütəfəkkirin "Cavidannamə" traktatı zamanında hürufilərin müqəddəs kitabı hesab edilmişdir (Rəhim Əliyev). Mahmud Şəbüstərinin (1287-1320) "Gülşəni-raz" traktatında sufizmin nəzəri əsasları işlənilib hazırlanmışdır. İmadəddin Nəsimi (1359-1417) hürufi ədəbiyyatı yüksək səviyyəyə qaldıraraq poeziyada yeni bir istiqamət açmışdır. Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığında sufi düşüncəsi kamil insan ideyasının yüksək bədii ifadəsinə xidmət edir. Bununla belə, orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı hürufizm və sufizm cərəyanlarının sərhədlərini aşaraq, bütövlükdə Zamanın ümummillə və bəşəri ideyalarını tərənnüm etmişdir. Ona görə də orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatına yalnız sufizm, yaxud hürufizm ədəbiyyatı demək doğru olmazdı. Bu tarixi mərhələnin ədəbiyyatında müşahidə edilən ana dili, xalq ruhu, mübarizə əzmi, milli mədəniyyətin bədii ifadəsi, dünyəvilik meyilləri və bəşəri ideyaların təcəssümü dini-ideoloji cərəyanlardan daha çox Zamandan, ənənədən və həyatdan gəlirdi. (2, Səh.8-9)

Azərbaycan dilində yazılmış ilk poeziya nümunələri İzzəttin Həsənoğlunun yaradıcılığında vüsət tapırdı. Belə bir qiymətli ənənənin başlanğıcı məhz orta əsrlərdə qoyuldu. Klassik ədəbi dil isə öz ənənəsi üzrə davam etdirilirdi. Doğrudur, klassik ədəbi dil ibtidai savadlı adamların başa düşməsi üçün çətin bir dil idi, lakin ədəbi dil Azərbaycan xalqının orta əsrlərdə yaratdığı ədəbi, fəlsəfi, dini, elmi, tarixi əsərlərin dili kimi milli mədəniyyətimizin yaradılmasında və sonrakı nəsillərə çatdırılmasında misilsiz rol oynayırdı. (6, səh.155) Bu Azərbaycan mədəniyyətinin islami epoxasının, qızıl əsrinin dilidi, qiymətsiz milli sərəvətdir.

Epik şeirin inkişafı da bu dövrdə danılmazdır. Bu dövrdə həm fars dilində həm də ana dilində çoxlu sayda epik poeziya örnəkləri yaradılmışdır. Epik şeirin yüksəlişində istər kəmiyyətə, istərsə də keyfiyyətə ciddi yüksəliş baş verdi. Əgər Xətayi və Füzulinin poemalarının dəyərini, ədəbi-tarixi meydanımızdakı yerini nəzərə alsaq, mənzərənin nə olduğunu uğurlu, könülaçan olduğunu təsəvvür edə bilərik. (7, səh.325)

Belə nəticəyə gələ bilərik ki, öz məxəzini qədim dövür ədəbiyyatından götürmüş Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı qədim dövrlə erkən yeni dövr arasında etibarlı bir bağ qurmuş, yeni dövür ədəbiyyatın inkişafına isə etibarla rəvac vermişdir. İctimai-fəlsəfi lirikanın üstün səviyyəyə yüksəldiyi XIII-XVI əsir Azərbaycan poeziyası özünəməxsus spesifik, mürəkkəb bir inkişaf yolu keçərək yüksək təkamül nöqtəsinə çatmışdır. Hürufizm və sufizm cərəyanlarının təsiri ilə canlanan bu dövür, ana dili, xalq ruhu, mübarizə əzmi, milli mənəviyyatın bədii ifadəsi, dünyəvilik meyilləri və bəşəri ideyaların təcəssümü ilə dini-ideoloji cərəyanlardan da bəhrələnərək unudulmaz irsi daha da yadda qalan etmişdir.

Beləliklə, türk-müsəlman ədəbi mühitində, Şərqdə və Qafqazda XIII əsrdə İzəddin Həsən-oğlu ilə başlanıb, XVI əsrdə Məhəmməd Füzuli şeiri zirvəsinə qədər yüksələn anadilli Azərbaycan ədəbiyyatı tanınmış, özünü isbat etmiş və şöhrət qazanmışdır. Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı çoxəsrlik ədəbi fikrimizin tarixinə anadilli ədəbiyyat epoxası kimi daxil olmuşdur. XIII-XVI əsrlərdə bütövlükdə Azərbaycanda anadilli ədəbiyyatın bütün oturmuş sistemi formalaşmışdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.

1. Əlyar Səfəri, Xəlil Yusifli. Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi Bakı-2008 "Ozan" nəşriyyat, səh4
2. 525-ci qəzet 2017. 9 dekabr. İsa Həbibbəyli
3. Poetika, izm elmi jurnalı, 2017-ci il 26 dekabr nəşri İsa Həbibbəyli
4. Azərbaycan Klassik Ədəbiyyatından Seçmələr II cild Şərq-Qərb Bakı 2005
5. Azadə Rüstəmov. Seçilmiş Əsərləri iki cildə, I cild, Bakı-elm 2014
6. Ədəbiyyat Nəzəriyyəsi. Rəhim Əliyev, Bakı – 2008
7. Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi. Yaqub Babayev (XIII-XVIII əsrlər), Bakı 2014

UOT:37 (094)

FƏALİYYƏTYÖNÜMLÜ YANAŞMAYA (AKSIONEL YANAŞMA) UYĞUN OLARAQ AZƏRBAYCAN UNIVERSITETLƏRİNDƏ İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ BƏDİİ MƏTNLƏRİN TƏDRİSİ

ELNARƏ QƏMBƏROVA

ADU

XÜLASƏ

Məqalədə bədii mətnin ingilis dilinin uğurlu tədrisi üçün aksionel/fəaliyyətönlü yanaşmaya müvafiq tədrisi məsələləri araşdırılır. Bədii mətnin nəticəyönümlü tədrisinə imkan verən layihə pedaqogikası çərçivəsində təlim tapşırıqları hazırlanır. Mövzu ilə bağlı təşkil olunmuş mədəni-kütləvi tədbir bədii mətnin müvəffəq təqdimatına imkan yaratdığı təcrübə əsasında təsdiqlənir. Bu qənaətə gəlinir ki, hər şeydən əvvəl müəllimlər orijinal mətnləri öyrənməyə tələbələrə həvəsləndirməli, tədrisin təşkilinə zəmin yaratmalıdırlar. Hazırlanmış didaktik modelin bədii mətnin fəaliyyətönlü/aksionel yanaşmaya müvafiq tədrisi fənlərarası, mədəniyyətlərarası mübadiləni də formalaşdırmağa xidmət etdiyi nəzərə çatdırılır.

Açar sözlər: tədris, aksionel yanaşma (fəaliyyətönlü yanaşma), layihə, tapşırıq, bədii mətn

**TEACHING LITERARY TEXTS IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES AT AZERBAIJANI UNIVERSITIES IN
ACCORDANCE WITH THE ACTION-ORIENTED APPROACH (AKSONNEL APPROACH)**

ABSTRACT

The article examines the issues of teaching a literary text in accordance with the action / action-oriented approach to the successful teaching of English. Training tasks are prepared within the framework of project pedagogy, which allows for result-oriented teaching of the literary text. The cultural event organized on the topic is confirmed on the basis of experience that allows the successful presentation of the literary text. It is concluded that, first of all, teachers should encourage students to study the original texts and create a basis for the organization of teaching. It is noted that the developed didactic model serves to form the interdisciplinary and intercultural exchange of the literary text in accordance with the activity-oriented / action approach.

Keywords: teaching, aksionnel approach (activity-oriented approach), project, task, literary text

**ПРЕПОДАВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВУЗАХ
АЗЕРБАЙДЖАНА В СООТВЕТСТВИИ С ДЕЯТЕЛЬНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫМ ПОДХОДОМ
(АКСИОННЕЛЬНИЙ ПОДХОД)**

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы обучения художественному тексту в соответствии с деятельностью-ориентированным подходом к успешному обучению английскому языку. Учебные задания готовятся в рамках проектной педагогики, что позволяет проводить ориентированное на результат обучение художественному тексту. Культурное мероприятие, организованное по теме, утверждается на основе опыта, позволяющего успешно представить художественный текст. Делается вывод о том, что в первую очередь преподаватели должны побуждать учащихся к изучению оригинальных текстов и создавать основу для организации обучения. Отмечается, что разработанная дидактическая модель служит для формирования междисциплинарного и межкультурного обмена художественного текста в соответствии с деятельностным подходом.

Ключевые слова: обучение, аксионельный подход (деятельностный подход), проект, задача, художественный текст

İngilis dili dərslərində proqramlar, əsasən bədii mətnin tədrisinə həsr olunmuş bir neçə mətn verilməklə linqvistik aspektlərin öyrənilməsinə istiqamətlənib. Universitet mühitində orijinal materiallar vasitəsilə tədris olunan linqvistik səriştə leksik, fonetik və sintaktik, eləcə də mədəniyyət və mədəniyyətlərarası səviyyədə daha çox bilik və bacarıq əldə etməyi nəzərdə

tutur. Bu zaman bədii mətnin tədrisi ikinci plana keçir. Bu məqalədə ədəbiyyatın dillərində mədəniyyətlərin tədrisindəki yeri və bədii mətnin aksionel yanaşmaya (fəaliyyətyönümlü yanaşma) görə tədrisini necə təşkil etmək məsələləri tədqiq olunur.

“Bədii mətn” dövrü, cəmiyyəti, dili, mədəniyyəti, əks etdirir”. [4, s. 23]

Bu isə, dil dərslərində bədii mətnlərdən istifadənin aktuallığını göstərir. Bədii mətnlərin tədrisi ənənəvi üsullara qayıtmaq deyil, aksionel yanaşma- fəaliyyətyönümlü yanaşma vasitəsilə tədrisi yenidən canlandırmağa zəmin yaradır.

Dillər üçün Ümumi Avropa İstinad Çərçivə (CERF) (Avropa Şurası, 2001) sənədi Avropada dil tədrisi üçün istinad sənədidir. Onun müəllifləri dilin tədrisi zamanı, fəaliyyətyönümlü yanaşmaya uyğun olaraq vəzifə bölgüsünə müvafiq tapşırıqları yerinə yetirməyi tövsiyə edirlər. CERF “resurs” kimi qəbul edilən bədii mətnləri təkcə estetik deyil, tərbiyəvi, əxlaqi, emosional cəhətdən dəyərləndirir və dil və mədəni məqsədlər üçün əvəzsiz mənbə olduğunu ön plana çəkir. [3, s. 47]

Beləliklə, Çərçivə sənədi bədii mətnə tapşırıq şəklində yanaşaraq statusu yenidən müəyyənləşdirir. Müəllimin qarşısına qoyduğu məqsədə uyğun olaraq verilmiş nəticəyə nail olmaq üçün nəzərdə tutduğu hər hansı bir fəaliyyət məqsədi vəzifə kimi müəyyən edilir. [3, s. 16].

Avropa Çərçivə Sənədi “dildən estetik və ya poetik istifadəyə” çağırır [3, s. 35]. Bədii mətnlərlə tələbənin xüsusilə də, yuxarı kurs tələbələrinin həyata keçirə biləcəyi “fəaliyyətlər/tapşırıqlar” üçün dəstək kimi istifadə olunur, çünki onlar təhsil layihəsi çərçivəsində oxumaq, anlamaq və yazma ilə əlaqələndirilir. Biz didaktik modelimizdə bunu təqdim edəcəyik.

Puren [8, s. 132] tapşırığın və ya mikro tapşırıqların mümkün icrası kimi gördüyü təhsil layihələrinə tələbələr cəlb etməyi tövsiyə edir: “Sosial fəaliyyət perspektivi tələbələr arasında böyük muxtariyyəti nəzərdə tutan real layihələrə üstünlük verir. Bu da layihənin tətbiqə kömək etdiyini vurğulayır (learning by doing) Riçer [9, s. 39]. Tələbə bu zaman bilik prosesinin aktyoruna çevrilir. O, bilik və bacarıqlara layihələrin həyata keçirilməsi yolu ilə yiyələnir və beləliklə, onun mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarının və öyrənmək üçün bacarıqlarının inkişafı təmin olunur.

Tələbələrin bədii mətnlərlə bağlı maraq və ehtiyaclarını təhlil etmək məqsədi ilə III kurs tələbələri ilə bədii mətnin tədrisinin necə təşkil olunduğu və effekti ilə bağlı anket sorğusu keçirdik. Sorğuda 24 tələbə iştirak etdi. Sorğunun nəticələrinə görə tələbələrin əksəriyyəti əmək bazarında təklif olunan imkanlara görə maraq dairələrini ifadə etdilər. 20 nəfər ingilis dilinə, 4 nəfər isə, ingilis bədii ədəbiyyata marağını qeyd etdi. Göründüyü kimi, bədii mətnlərlə bağlı nəticə aşağı səviyyədədir.

İkinci sual bədii mətnin öyrənilməsinin çətinlikləri ilə bağlı idi. 18 tələbə oxuzamanı məzmunun leksik cəhətdən başa düşülməsinin çətin olduğunu və sualların çox mürəkkəb olduğunu qeyd etdi. Yazıçıların, şairlərin və onların əsərlərinin adlarını çəkmək tələb olunan suala cavabda isə, demək olar ki, bütün tələbələr dərslərdə verilən müəlliflərlə bağlı məlumat yazdılar.

Sualların təhlili bədii ədəbiyyata və mütaliyə həvəsinin olmadığını açıq şəkildə göstərdi. On ikitələbə oxumağı sevmədiklərini söylədi; 7 tələbə ümumiyyətlə sualları tam cavablandırmadı. İyirmi dörd tələbədən 5 tələbə mütaliyə maraq göstərdiyini qeyd etdi, çünki onların

valideynləri ingilis dili bilir, gündəlik fəaliyyətlərində işlə bağlı istifadə edirlər və ailənin yanaşması fərqlidir.

Yuxarı kurslarda təhsil alan azərbaycanlı tələbələrə ingilis dilinin bədii mətnlər vasitəsilə kommunikatıvyönümlü tədrisi üçün sillabüslərdə lazımı qədər oxu və təhlil üçün maraqlı bədii mətnlərnəzərdə tutulmur. Öyrənmə tematik metodologiyaya uyğun aparılır. Sadəcə paratext öyrənilir, müəllifdən sitat gətirilir və mətnlər aid olduqları mövzulara və ya növlərə görə təhlil edilir. Bədii mətnin tədrisinə dövrün güzgüsü və hər şeydən əvvəl müəllifin ruhunu əks etdirən dəyər kimi az yer verilir. Əslində bədii mətn tələbəyə düzgün çatdırılırsa, ona ömürlük toxunur, təsir edirvə yaddaşında silinməz izlər buraxır.

Universitetdə təhsil alan tələbələr, gələcək müəllimlər öz təhsillərindəki ədəbi boşluqları doldurmağa çalışırlar və bunun faydasını görmürlər. Müəllimlər qeyd edirlər ki, əslində bu tələbələr orta məktəblərdən bədii ədəbiyyata, mütaliyəyə maraq və həvəs göstərməyə alışdırılmalı idilər.

Bundan əlavə, aşağı kurslarda bu məsələlər geniş aspektdə nəzərə alınmalı və bədii mətnlərin tədrisi də önə çəkilməlidir. İxtisas üzrə pedaqoji fakültə tələbəni tələb olunan vəzifələri yerinə yetirməyə hazırlamaq üçün onlara linqvistik və akademik bacarıqlar aşılrayır, peşəkar karyeraları üçün: dil fəaliyyətinin didaktikası, qiymətləndirmə, kurikulumların tədrisi, fonetika və fonologiya, vəs məsələləri əsas götürür. Mətn janrları ilə bağlı mətnlərin növləri verilərəkən bu məsələlərə toxunulur, bədii əsərlərdən bəzi fraqmentlər nəzərdə tutulur. Bu yanaşma isə, metodoloji xarakter daşıyır və daha konkret olaraq janr didaktikasını və daha az ədəbiyyatı hədəfləyir. Bu müşahidələrdən sonra biz bədii mətnin fəaliyyət nöqtəyi-nəzərindən tədrisini sınaqdan keçirmək istədik; bədii mətn üzrə fərqli fəaliyyət ideyasına müvafiq tədrisini planlaşdırıdıq.

Biz bu praktik hissədə bədii mətndən istifadə etmək üçün aksionel yanaşmayamüvafiq eyni auditoriyavə eyni tələbələrlə iş apardıq.

Layihənin tətbiq olunacağı çərçivəni müəyyən etmək üçün ingilis dili müəllimləri ilə linqvistik səviyyəni müəyyən etdik. Beləliklə, didaktik modelimizin icrasıIII kursların dil səviyyəsinə uyğun nəzərdə tutulur.Sue Leathertərəfindən yazılmış "Like Fathers" (in "Death in the Dojo") [6 s. 72] hekayəsi tələbələrimizin dil səviyyəsinə uyğun gəlir. Bundan əlavə, ingilisdilli yazar tərəfindən yazılmışdır və tələbələrə yaxından təsir edə biləcək bir mövzudan, boksdan bəhs edir.

İngilis dili Müəllimləri Assosiasiyası (AZETA) və British Council ilə əməkdaşlıq edərək, biz bir layihə və mədəni-küləvi tədbir hazırladıq,"İdman sağlamlıqla yanaşı, özünü təqdimatdır" layihəsini rellaşdırıdıq. 11 aprel 2021-ci il saat 11:00-da və aşağıda qeyd etdiyimiz müxtəlif həyata keçirmə mərhələləri ilə yerinə yetirdik.

Project:

Azerbaijan University

Faculty of Education 1, Teaching Metodology of Foreing Languages department (English, French)

Public:students in the 3td year of the bac

Level: A2 / B1

Number of hours: 20

Project objective: To study a literary work and to reinvest it in the linguistic activities of reception and production in different contexts: cultural, poetic and artistic.

Macro task: Organize a cultural event based on the literary work of Sue Leather entitled "Like Fathers". In order to accomplish this complex task, we have broken it down into three micro tasks:

Micro task 1

Discover the context and the literary work "Like Fathers" (in "Death in the Dojo").

Micro task 2 Author-related research.

Micro task 3 Participate in a creativity workshop.

Aksionel yanaşmaya müvafiq olaraq hazırladığımız model bədii mətnin tədrisinin tədqiqatımızın məqsədinə uyğun müxtəlif mikro tapşırıqlarla və yekun tapşırıqla reallaşması ilə mümkün oldu.

"Like Fathers" adlı ədəbi əsərin seçimi düzgün idi. Təxminən eyni taleyi yaşamış ata və oğulun həyatından bəhs edən hekayə, əvvəl boksçu sonra isə jurnalist taleyi yaşamış insnlara həsr olunub.

Birincisi, "beyin fırtınası" adlanan texnika makro tapşırığı ortaya çıxardı. Mikro tapşırıqların seçilməsi üçün çoxlu fikirlər var idi. Layihənin sosial tərəfləri tələbələrə səfərbər etdi, çünki son nəticəni geniş ictimaiyyətə təqdim etmək böyük məsuliyyətidir. Beləliklə, tələbələr layihənin uğur qazanması üçün bütün mümkün səyləri etməyə hazır idilər.

Mikro tapşırıq səviyyəsində dil fəaliyyətinin həyata keçirilməsi.

Layihənin məqsədi tələbələrə səfərbər etmək, onların sosial fəallığını təmin etmək, bu fragmentə- bədii parçaya müvafiq anlama və tətbiqlə bağlı müxtəlif dil bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Bu ədəbi əsər dörd dil fəaliyyəti üzərində işləmək üçün çox yaxşı bir imkan idi. Tələbələrə birlikdə hər bir fəaliyyətin, tapşırığın məqsədlərini və qəbul ediləcək metodoloji proseduru müəyyən etdik.

Mikro tapşırıq 1: Konteksti və "Like Fathers" ədəbi əsərinin məzmununu anlamağa çalışın.

Oral comprehension.

Dinləyib-anlama: Şifahi anlama digər dil fəaliyyətlərinə körpü rolunu oynayan əsəri və yazıçıyı tanımaq və tarixi kontekstlə tanış olmağa imkan verən bir addımdır.

Understand a documentary on the sportsman Con Blakeston/Con Blakeston haqqında sənədli filmi izləyib-anlamağa çalışın.

Auditoriyada kollektiv şəkildə iki dəfə mətni dinlədikdən sonra və sənədin başa düşülməsini dəqiqləşdirmək üçün biz çox seçimli testə, mövzu ilə bağlı leksikonu tapmaq üçün yerləşdirmə tapşırığına və sənədli filmin qruplarda müzakirəsinə nail olduq.

Know the author and his works.

Müəllifi və əsərlərini tanıyın.

Tələbələrə sərbəst fəaliyyətə yönəltmək üçün biz onları üç qrupa ayırdıq və onlara İnternet səhifələrində müəlliflə bağlı məlumat toplamaq tapşırığı verdik. Onlar aktiv və təkrar dinləmədən sonra yazılı əsəri genişləndirməli idilər. (tematik vərəqləri yazın və təqdim edin).

Written comprehension. Consult the press on reading.

Yazılı anlamaya müvafiq, yəni oxu ilə bağlı mətbuata müraciət edin.

Tələbələr Con Blakestonla bağlı araşdırma edirlər.

Əsərtəsvir olunan dövrə aid hadisələrdən xəbər verir. Əsəri üç mərhələdə oxuyun və təhlil edin: məlumatlandırıcı oxu, dərin oxu və qarşılıqlı əlaqə. Avropa Çərçivəsində qeyd olunan fərdi oxumanın birinci mərhələsindən sonra biz əsərdən istifadə etmək üçün beş qrup yaratdıq. Əsər ardıcılıqla bölünür və hər bir qrupa verilir. Metodiki araşdırma onlara suallara dərin və ətraflı cavab verməyə imkan verdi.

Written production.

Write a detailed plan on the theme.

Yazılı produktiv nitq. Mövzu ilə bağlı ətraflı plan yazın.

Mövzu şifahi və yazılı başa düşüldükdən sonra "Like Fathers"də təsvir olunan dövr üzrə tədqiqat işi aparılmışdır (məlumatların toplanması, məlumatların prioritetləşdirilməsi, ardıcıl plan.)

Editor a biographic file of the author.

Müəllifin tərcümeyi-halını yazın. Tələbələr qruplarda şifahi anlama üzrə müsahibələri dinləyərkən qeydlər aparmış, əsas fikirləri (müəllifin həyatı, təhsili, uşaqlığı, ədəbi-bədii ədəbiyyata bağlılığı haqqında təfərrüatlar) müəyyən etmiş, müəllif haqqında avtobiografik məlumat hazırlamışlar.

Make thematic sheets from the work.

Mövzu ilə bağlı tematik vərəqlər, iş vərəqləri hazırlayın. Tələbələr məzmunun başa düşülməsindən sonra cüt-cüt qruplaşaraq mövzuya uyğun leksik sahəni müəyyənləşdirdilər, semantik şəbəkələr hazırladılar və idman, jurnalistika, sevgi, dostluq, xoşbəxtlik, mövzusunda tematik vərəqlər, iş vərəqləri hazırladılar.

Oral production. Present and lead a debate.

Şifahi produktiv nitq.

Mövzu ilə bağlı müzakirə təşkil edin. İngilis dili və bədii-musiqi təhsili olan tələbələrləbiurgə görüş təşkil olundu, diskussiya ilə davam edən iki təqdimat edildi.

Ətraflı tədqiqat planı PowerPoint təqdimatında təqdim olundu.

Presentation on the writer and his work.

Yazıçı və onun yaradıcılığı haqqında təqdimat.

Bioqrafik məlumatdan və yazılmış tematik vərəqlərdən ilhamlanaraq tələbələr yazıçını, əsəri və mövzuları təqdim etməyə müvəffəq oldular.

Facilitate a class debate.

Auditoriya müzakirəsini təşkil edin.

Digər tələbələrlə bu görüş vasitəsilə ikili məqsəd hədəflənir: bir tərəfdən, ingilisdillində tələbələrin danışıq, şifahi nitq, kommunikasiya bacarıqları inkişaf edir, simulyasiya etmələri

təmin olunur, digər tərəfdən, mədəni məqsədlərlə digər qruplarla, ədəbi-bədii qabiliyyətləri, musiqi bacarığı olanlarla müştərək iş birliyində hərtərəfli inkişaflarına zəmin yaranır.

Əvvəlcə tələbələr davamlı olaraq danışıdılar, əsirin xülasəsini və hazırladıqlarını təqdim etdilər və beləliklə də, yoldaşlarına bütöv bir layihə təqdim etdilər. İkincisi, onlar ictimaiyyətlə əlaqə saxladılar. Həqiqətən, motivasiyalı və yaxşı məlumatlı, İngilis dilli və incəsənət təhsilli, musiqi qabiliyyətli tələbələr birgə bu layihədə iştirak etdi, əsəri tez oxuyub, mənimsəyib, bədii-musiqili təqdimat etdilər.

Mikro tapşırıq 2: Interview with a writer / author

Yazıçı/Müəllif ilə müsahibə.

Mikro tapşırıq 2 tələbələri müsahibə kimi xüsusi yazı növünün başa düşülməsinə və onları hazırlamaq bacarıqlarına yiyələnməyə kömək edir. Görüşdə müəllifdən soruşmaq üçün bir sıra suallar tərtib olunur. Universitet tələbələrini akademik səviyyədə ətraflı didaktik unsiyət situasiyası yaratmaq üçün səy göstərir.

Tələbələr yeni pragmatik bacarıqlar əldə edirlər (ədəbi əsərin məzmunundan başlayaraq yazıçı ilə müsahibəyədək), eləcə də dil (nitq aktlarını mənimsəmək: təqdim etmək, sorğu-sual etmək) və nitq bacarıqlarını inkişaf etdirmək (yazıçı ilə İngiliscə danışmaq, auditoriya ilə inamla ünsiyyət qurmaq...).

Mikro tapşırıq 3: Participate in an interactive creativity workshop.

Yaradıcı interaktiv fəaliyyət qurmaq.

Bu tapşırıqla ədəbi, bədii və mədəniyyətlərarası məsələləri layihədə öz əksini tapdı. İdman və jurnalistika mövzusu vasitəsilə tələbələr fəallığa, qoçaqlığa, cəsurluğa, özünəinam, dostluğa, tolerantlığa, ümidə, vətən sevgisinə səslənirdilər.

Növbəti tapşırıq əsərdən ilhamlanaraq şeirlər yazmaq oldu.

Compose poems inspired by the work.

Bu mikro tapşırıq arzu, sevgi, zövq alma kimi duyğuları yazı praktikasına birləşdirdi və müzakirələri gücləndirdi. Tələbələr müəllimləri ilə birlikdə qafiyələnməni yoxladılar və sonra poetik baza yaradıldı. Əsərin kollektiv oxusu məzmunun mənimsənilməsindən şeir yazmağa qədər yaradıcı tapşırıqla nəticələndi. Leksik tapşırıqlara qayıdış qruplarda bir neçə yazı və düzəliş testindən sonra mətnə dördlülük yazmağa imkan verdi. Tələbələr çox həvəs və maraqla işlədilər, qafiyə seçdilər, hecaları saydılar, zamanın necə keçdiyini görmədən söz axtardılar.

Beləliklə, əsərin leksikası sadə və poetik üslubda qafiyələnməyə imkan verir.

Tələbələr bu oyun-tapşırıq vasitəsilə əsərin məzmununu poetik formada yenidən yazmaq, ciddi iş görmək, yoxlamaq, özünü qiymətləndirmək və yenidən tərtib etmək bacarıqlarına yiyələnirlər.

Establish an intercultural study between a literary work and a painting:

Ədəbi əsərlə rəsm əsəri arasında mədəniyyətlərarası əlaqə qurun.

Məzmunla rəsm arasındakı əlaqə mövzunun daha yaxşı mənimsənilməsinə təmin edir.

Didaktik modelin qiymətləndirilməsi

Mədəni-kütləvi tədbirdən sonra fəaliyyətyönümlü yanaşmaya müvafiq olaraq bədii mətn haqqında rəy formalaşdırmaq üçün ikinci sorğunun cavablarını topladıq. Anketimiz iki istiqmətdə hazırlanmışdı: əsərin oxunuşu və tapşırıqların hazırlanması.

Mədəni-kütləvi tədbirdən sonra rəy/feedback.

Nəticələrin təhlili. Birinci istiqamət.

Tələbələrin əksəriyyəti əsəri məmnuniyyətlə oxuduqlarını bildirdilər: əsər maraqlı mövzuya həsr olunub, idman və jurnalistika hər ikisi onlar üçün maraqlıdır və eyni zamanda ata və oğulun oxşar tale və fəaliyyətləri maraq doğurur. Bəzi tələbələr isə, mətnin sadə və axıcı üslubunu qeyd etdi. Tapşırıqlarla bağlı cavablar da müsbət oldu. Bu tapşırıqlar tələbələrin potensial imkanlarını üzə çıxardı, yaradıcı və zənginləşdirici tapşırıqlar idi, demək olar ki, hamısı öz nailiyyətlərindən sevinir və fəxr edirdi. Tələbələrin əksəriyyəti "stresssiz" fəaliyyətin əyləncəli tərəfini ifadə etdi. Müəllimlər də işin cəlbedici, lakin çətin olduğunu bildirdilər. Fərqli şifahi və yazılı tapşırıqlar onları cəlb etmək və uğur qazandırmaq üçün kifayət qədər zəif olan iki qrupla da aparıldı.

İkinci istiqamətin təhlili. Mədəni-kütləvi tədbirin təşkilində tələbələrin fəallığı və həvəsi açıq-aydın görünürdü. Nümayiş zamanı diqqətəlayiq dinamizmin və bağlılığın şahidi olduq. Tələbələr də, müəllimlər kimi, tədbirin uğurlu keçməsinə arzuladılar və buna yetəncə səy göstərdilər. Doğrudan da, bu müsbət hal bədii mətnin düzgün seçildiyini və qəbul edilən yanaşmanın uğurunu nümayiş etdirdi. Müəllimlər və tələbələr təsdiqlədi ki, tədbir uğurlu keçdi və bu təcrübənin təkrarlanması çox müsbət haldır. Bu tədbirdən sonra bədii mətnlə bağlı dil müəllimlərinin də fikirlərini topladıq. Onların fikrincə, tapşırıqlar yaradıcı və həvəsləndirici olsa da, xüsusilə səviyyələrin heterojenliyinə, müxtəlifliyinə, fərqliliyinə görə çətin idi. Buna baxmayaraq, müəllimlər bədii mətnin yeni formaya uyğunlaşdırılmış tədrisinin tərəfdarıdır. Hamı fəaliyyətyönümlü yanaşmaya müvafiq olaraq sistemli şəkildə aparılan tapşırıqların tələbələrin gizli potensialını aşkar etməsinə maraq və heyərlə qarşılıdı. Oxu, yazı, incəsənət, şeir, rəsm və mədəni aspektləri birləşdirərək uğur qazanmaq mümkün olduğuna əmin oldular.

Güclü tərəflər. Bu model sayəsində biz tələbələrimizin linqvistik bacarıqları ilə yanaşı, geniş auditoriya qarşısında ingilis dilində özünəinamlı çıxışlarını, sərbəst fikir ifadə etmək bacarıqlarını formalaşdırmağa nail olduq.

Fəaliyyətyönümlü yanaşmaya müvafiq didaktik modelin tətbiqi aşağıdakı müsbət məqamları vurğulamağa imkan verdi:

- Kollektiv fəaliyyəti təşkil etmək.
- Özünüqiymətləndirmə prosesini təkmilləşdirmək.
- Tapşırıqları səviyyələrin müxtəlifliyinə uyğunlaşdırmaq.
- Yaradıcılığa cəlb etmək.
- Seçə bilmək bacarıqlarını təkmilləşdirmək.
- İngilis dilində danışmağasövq etmək.
- Fonetik və intonasiya korreksiyasını kontekstləşdirmək: sosial kontekstdə yerləşdirilmiş para-verbal elementlər (səs, axın, vurğu).

Zəif tərəflər. Bütün layihə rəvan həyata keçirilmədi. Layihənin iddialı güclü tərəflərinə baxmayaraq, bəzi çatışmazlıqlarında qeyd etmək lazımdır:

- İştirakçıların səviyyəsində heterojenliyin olması.
- Hazırlaşmalarına baxmayaraq, bəzilərinə səhnə qorxusu (təqdimat zamanı tərəddüd).
- Fəaliyyətlərin ardıcılığı zamanı qruplarda təşkilatlanmanın olmaması.
- Bəzi tələbələrin şifahi nitqində linqvistik səhvlərin olması.

Tədqiqatda bədii mətni ingilis dilinin uğurlu tədrisi üçün fəaliyyətyönümlü yanaşmaya müvafiq tədris etməyə cəhd olundu, bədii mətnin nəticəyönümlü tədrisinə imkan verən layihə pedaqogikası çərçivəsində təlim tapşırıqları hazırlandı. Mövzu ilə bağlı təşkil olunmuş mədəni-kütləvi tədbir bədii mətnin müvəffəq təqdimatına imkanyaratdı. Bu qənaətə gəldi ki, hər şeydən əvvəl müəllimlər orijinal mətnləri öyrənməyə tələbələri həvəsləndirməli, tədrisin təşkilinə zəmin yaratmalıdırlar. Bədii mətnin fəaliyyətyönümlü/aksionel yanaşmaya müvafiq tədrisi fənlərarası, mədəniyyətlərarası mübadiləni də formalaşdırmağa xidmət etdi.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Carrell, P.L. Facilitating ESZ reading by teaching text structure. TESOL Quarterly, 1985, 19, pp. 727-52.
2. Carter, R. And Mcrae, f. Language, literature and the Learner. Longman, 1996.
3. CEFR, C. d. L. (2001), 'Common European Framework of Reference for Languages', Les Éditions Didier, Paris, 15, 16, 35,47
4. Coppolani, R. (1980), 'Lecture-production ou lecture-consommation ? (Le texte littéraire dans une classe de français langue étrangère)', Français dans le Monde 152, 23.
5. Droukis, D Seaching for authentic materials. JATEFL Issues, 2003, 173, pp. 12-13.
6. Huseynzadeh G. (2015) Communicate, Advanced English, III-IV, 283s, 72.
7. Puren, C. (2004), 'De l'approche par les tâches à la perspective actionnelle', Recherche et pratiques pédagogiques en langues de spécialité. Cahiers de l'Aplivt 23(1).
8. Puren, C. (2006), Explication de textes et perspective actionnelle : la littérature entre le dire scolaire et le faire social.', Site Internet de l'APLV : www.aplvlanguesmodernes.org.
9. Richer J. (2009), Lectures du cadre : Continuité ou rupture?, In Lions-Oliveri Marie-Laure & Liria Philippe (dir.). Approche actionnelle dans l'enseignement des langues : onze articles pour mieux comprendre et faire le point. Barcelone: Maison des langues 39.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

1. "The Baku Engineering University Journal- Philology and Pedagogy" accepts original unpublished articles and reviews in the research field of the author.
2. Articles are accepted in English.
3. File format should be compatible with **Microsoft Word** and must be sent to the electronic mail (journal@beu.edu.az) of the Journal. The submitted article should follow the following format:
  - Article title, author's name and surname
  - The name of workplace
  - Mail address
  - Abstract and key words
4. The title of the article should be in each of the three languages of the abstract and should be centred on the page and in bold capitals before each summary.
5. **The abstract** should be written in **9 point** type size, between **100** and **150** words. The abstract should be written in the language of the text and in two more languages given above. The abstracts of the article written in each of the three languages should correspond to one another. The keywords should be written in two more languages besides the language of the article and should be at least three words.
6. **UDC** and **PACS** index should be used in the article.
7. The article must consist of the followings:
  - Introduction
  - Research method and research
  - Discussion of research method and its results
  - In case the reference is in Russian it must be given in the Latin alphabet with the original language shown in brackets.
8. **Figures, pictures, graphics and tables** must be of publishing quality and inside the text. Figures, pictures and graphics should be captioned underneath, tables should be captioned above.
9. **References** should be given in square brackets in the text and listed according to the order inside the text at the end of the article. In order to cite the same reference twice or more, the appropriate pages should be given while keeping the numerical order. For example: [7, p.15].

Information about each of the given references should be full, clear and accurate. The bibliographic description of the reference should be cited according to its type (monograph, textbook, scientific research paper and etc.) While citing to scientific research articles, materials of symposiums, conferences and other popular scientific events, the name of the article, lecture or paper should be given.

Samples:

  - a) **Article:** Demukhamedova S.D., Aliyeva İ.N., Godjayev N.M.. *Spatial and electronic structure of monomeric and dimeric conapeetes of carnosine with zinc*, Journal of structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
  - b) **Book:** Christie ohn Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, p.386-398, 2002
  - c) **Conference paper:** Sadychov F.S., Aydın C., Ahmedov A.İ. Appligation of Information – Commu-nication Technologies in Science and education. II International Conference."Higher Twist Effects In Photon- Proton Collisions", Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss 384-391
References should be in 9-point type size.
10. The margins sizes of the page: - Top 2.8 cm. bottom 2.8 cm. left 2.5 cm, right 2.5 cm. The article main text should be written in Palatino Linotype 11 point type size single-spaced. Paragraph spacing should be 6 point.
11. The maximum number of pages for an article should not exceed 15 pages
12. The decision to publish a given article is made through the following procedures:
  - The article is sent to at least to experts.
  - The article is sent back to the author to make amendments upon the recommendations of referees.
  - After author makes amendments upon the recommendations of referees the article can be sent for the publication by the Editorial Board of the journal.

YAZI VƏ NƏŞR QAYDALARI

1. "Journal of Baku Engineering University" Filologiya və pedaqogika - əvvəllər nəşr olunmamış orijinal əsərləri və müəllifin tədqiqat sahəsi üzrə yazılmış icmal məqalələri qəbul edir.
  2. Məqalələr İngilis dilində qəbul edilir.
  3. Yazılar **Microsoft Word** yazı proqramında, (**journal@beu.edu.az**) ünvanına göndərməlidir. Göndərilən məqalələrdə aşağıdakılara nəzərə alınmalıdır:
    - Məqalənin başlığı, müəllifin adı, soyadı,
    - İş yeri,
    - Elektron ünvanı,
    - Xülasə və açar sözlər.
  4. **Məqalədə başlıq hər xülasədən əvvəl** ortada, qara və böyük hərflə xülasələrin yazıldığı hər üç dildə olmalıdır.
  5. **Xülasə** 100-150 söz aralığında olmaqla, 9 punto yazı tipi böyüklüyündə, məqalənin yazıldığı dildə və bundan əlavə yuxarıda göstərilən iki dildə olmalıdır. Məqalənin hər üç dildə yazılmış xülasəsi bir-birinin eyni olmalıdır. Açar sözlər uyğun xülasələrin sonunda onun yazıldığı dildə verilməklə ən azı üç sözdən ibarət olmalıdır.
  6. Məqalədə UOT və PACS kodları göstərməlidir.
  7. Məqalə aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:
    - Giriş,
    - Tədqiqat metodu
    - Tədqiqat işinin müzakirəsi və onun nəticələri,
    - İstinad ədəbiyyatı rus dilində olduğu halda orijinal dili mötəzə içərisində göstərməklə yalnız Latın əlifbası ilə verilməlidir.
  8. **Şəkil, rəsm, grafik və cədvəllər** çapda düzgün, aydın çıxacaq vəziyyətdə və mətn içərisində olmalıdır. Şəkil, rəsm və grafiklərin yazıları onların altında yazılmalıdır. Cədvəllərdə başlıq cədvəlin üstündə yazılmalıdır.
  9. **Mənbələr** mətn içərisində kvadrat mötəzə daxilində göstərməklə məqalənin sonunda mətn daxilindəki sıra ilə düzəlməlidir. Eyni mənbəyə iki və daha çox istinad edildikdə əvvəlki sıra sayı saxlanmaqla müvafiq səhifələr göstərməlidir. Məsələn: [7,səh.15].

Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans, və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərməlidir.
- Nümunələr:**
- a) **Məqalə:** Demukhamedova S.D., Aliyeva İ.N., Godjayev N.M.. *Spatial and electronic structure of monomeric and dimeric complexes of carnosine with zinc*, Journal of structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
  - b) **Kitab:** Christie ohn Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, 2002
  - c) **Konfrans:** Sadychov F.S., Aydın C., Ahmedov A.İ.. Appligation of Information-Communication Technologies in Science and education. II International Conference. "Higher Twist Effects In Photon- Proton Collisions", Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss 384-391
- Mənbələr 9 punto yazı tipi böyüklüyündə olmalıdır.
10. **Səhifə ölçüləri:** üstədən 2.8 sm, altından 2.8 sm, soldan 2.5 sm və sağdan 2.5 sm olmalıdır. Mətn 11 punto yazı tipi böyüklüyündə, **Palatino Linotype** yazı tipi ilə və tək simvol aralığında yazılmalıdır. Paraqraflar arasında 6 punto yazı tipi aralığında məsafə olmalıdır.
  11. Orijinal tədqiqat əsərlərinin tam mətni bir qayda olaraq 15 səhifədən artıq olmamalıdır.
  12. Məqalənin nəşrə təqdimi aşağıdakı qaydada aparılır:
    - Hər məqalə ən azı iki ekspertə göndərilir.
    - Ekspertlərin tövsiyələrini nəzərə almaq üçün məqalə müəllifə göndərilir.
    - Məqalə, ekspertlərin tənqidi qeydləri müəllif tərəfindən nəzərə alındıqdan sonra Jurnalın Redaksiya Heyəti tərəfindən çapa təqdim oluna bilər.

YAZIM KURALLARI

1. "Journal of Baku Engineering University- Filoloji ve Pedagoji" önceler yayımlanmamış orijinal çalışmaları ve yazarın kendi araştırma alanın-da yazılmış derleme makaleleri kabul etmektedir.
2. Makaleler İngilizce kabul edilir.
3. Makaleler Microsoft Word yazı programında, (**journal@beu.edu.az**) adresine gönderilmelidir. Gönderilen makalelerde şunlar dikkate alınmalıdır:
  - Makalenin başlığı, yazarın adı, soyadı,
  - İş yeri,
  - E-posta adresi,
  - Özet ve anahtar kelimeler.
4. **Özet** 100-150 kelime arasında olup 9 font büyüklüğünde, makalenin yazıldığı dilde ve yukarıda belirtilen iki dilde olmalıdır. Makalenin her üç dilde yazılmış özeti birbirinin aynı olmalıdır. Anahtar kelimeler uygun özeti sonunda onun yazıldığı dilde verilmekle en az üç sözcükten oluşmalıdır.
5. Makalede UOT ve PACS tipli kodlar gösterilmelidir.
6. Makale şunlardan oluşmalıdır:
  - Giriş,
  - Araştırma yöntemi
  - Araştırma
  - Tartışma ve sonuçlar,
  - İstinat Edebiyatı Rusça olduğu halde orjinal dili parantez içerisinde göstermekle yalnız Latin alfabesi ile verilmelidir.
7. **Şekil, Resim, Grafik ve Tablolar** baskıda düzgün çıkacak nitelikte ve metin içerisinde olmalıdır. Şekil, Re-sim ve grafiklerin yazıları onların alt kısmında yer almalıdır. Tablolarda ise başlık, tablonun üst kısmında bulunmalıdır.
8. **Kullanılan kaynaklar**, metin dâhilinde köşeli parantez içerisinde numaralandırılmalı, aynı sırayla metin sonunda gösterilmelidir. Aynı kaynaklara tekrar başvurulduğunda sıra muhafaza edilmelidir. Örneğin: [7,seh.15]. Referans verilen her bir kaynağın künyesi tam ve kesin olmalıdır. Referans gösterilen kaynağın türü de eserin türüne (monografi, derslik, ilmi makale vs.) uygun olarak verilmelidir. İlimi makalelere, sempozyum, ve konferanslara müracaat ederken makalenin, bildirinin veya bildiri özetlerinin adı da gösterilmelidir.

Örnekler:

- a) **Makale:** Demukhamedova S.D., Aliyeva İ.N., Godjayevev N.M.. *Spatial and Electronic Structure of Monomerik and Dimeric Conapeetes of Carnosine Üith Zinc*, Journal of Structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
- b) **Kıtap:** Christie ohn Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, p.386-398, 2002
- c) **Kongre:** Sadychov F.S., Aydın C., Ahmedov A.İ. Appligation of Information-Communication Technologies in Science and education. II International Conference. "Higher Twist Effects In Photon- Proton Collisions", Baku, 01-03 Noyabr, 2007, ss 384-391

Kaynakların büyüklüğü 9 punto olmalıdır.

9. **Sayfa ölçüleri**; üst: 2.8 cm, alt: 2.8 cm, sol: 2.5 cm, sağ: 2.5 cm şeklinde olmalıdır. Metin 11 punto büyük-lükte **Palatino Linotype** fontu ile ve tek aralıkta yazılmalıdır. Paragraflar arasında 6 puntoluk yazı mesa-fesinde olmalıdır.
10. Orijinal araştırma eserlerinin tam metni 15 sayfadan fazla olmamalıdır.
11. Makaleler dergi editör kurulunun kararı ile yayımlanır. Editörler makaleyi düzeltme için yazara geri gönderebilir.
12. Makalenin yayına sunuşu aşağıdaki şekilde yapılır:
  - Her makale en az iki uzmana gönderilir.
  - Uzmanların tavsiyelerini dikkate almak için makale yazara gönderilir.
  - Makale, uzmanların eleştirel notları yazar tarafından dikkate alındıktan sonra Derginin Yayın Kurulu tarafından yayına sunulabilir.
13. Azerbaycan dışından gönderilen ve yayımlanacak olan makaleler için,(derginin kendilerine gönderilmesi zamanı posta karşılığı) 30 ABD Doları veya karşılığı TL, T.C. Ziraat Bankası/Üsküdar-İstanbul 0403 0050 5917 No'lu hesaba yatırılmalı ve makbuzu üniversitemize fakslanmalıdır.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. «Journal of Baku Engineering University» - Филология и педагогика публикует оригинальные, научные статьи из области исследования автора и ранее не опубликованные.
2. Статьи принимаются на английском языке.
3. Рукописи должны быть набраны согласно программы **Microsoft Word** и отправлены на электронный адрес (**journal@beu.edu.az**). Отправляемые статьи должны учитывать следующие правила:
  - Название статьи, имя и фамилия авторов
  - Место работы
  - Электронный адрес
  - Аннотация и ключевые слова
4. **Заглавие статьи** пишется для каждой аннотации заглавными буквами, жирными буквами и располагается по центру. Заглавие и аннотации должны быть представлены на трех языках.
5. **Аннотация**, написанная на языке представленной статьи, должна содержать 100-150 слов, набранных шрифтом 9 punto. Кроме того, представляются аннотации на двух других выше указанных языках, перевод которых соответствует содержанию оригинала. Ключевые слова должны быть представлены после каждой аннотации на его языке и содержать не менее 3-х слов.
6. В статье должны быть указаны коды UOT и PACS.
7. Представленные статьи должны содержать:
  - Введение
  - Метод исследования
  - Обсуждение результатов исследования и выводов.
  - Если ссылаются на работу на русском языке, тогда оригинальный язык указывается в скобках, а ссылка дается только на латинском алфавите.
8. **Рисунки, картинки, графики и таблицы** должны быть четко выполнены и размещены внутри статьи. Подписи к рисункам размещаются под рисунком, картинкой или графиком. Название таблицы пишется над таблицей.
9. **Ссылки** на источники даются в тексте цифрой в квадратных скобках и располагаются в конце статьи в порядке цитирования в тексте. Если на один и тот же источник ссылаются два и более раз, необходимо указать соответствующую страницу, сохраняя порядковый номер цитирования. Например: [7, стр.15]. Библиографическое описание ссылаемой литературы должно быть проведено с учетом типа источника (монография, учебник, научная статья и др.). При ссылке на научную статью, материалы симпозиума, конференции или других значимых научных мероприятий должны быть указаны название статьи, доклада или тезиса.

Например:

- a) **Статья:** Demukhamedova S.D., Aliyeva I.N., Godjayev N.M. *Spatial and electronic structure of monomeric and dimeric complexes of carnosine with zinc*, Journal of Structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
- b) **Книга:** Christie on Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, 2002
- c) **Конференция:** Sadychov F.S, Fydin C, Ahmedov A.I. Application of Information-Communication Nechnologies in Science and education. II International Conference. *“Higher Twist Effects In Photon-Proton Collision”*, Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss.384-391

Список цитированной литературы набирается шрифтом 9 punto.

10. **Размеры страницы:** сверху 2.8 см, снизу 2.8 см, слева 2.5 и справа 2.5. Текст печатается шрифтом **Pala-tino Linotype**, размер шрифта 11 punto, интервал-одинарный. Параграфы должны быть разделены расстоянием, соответствующим интервалу 6 punto.
11. Полный объем оригинальной статьи, как правило, не должен превышать 15 страниц.
12. Представление статьи к печати производится в ниже указанном порядке:
  - Каждая статья посылается не менее двум экспертам.
  - Статья посылается автору для учета замечаний экспертов.
  - Статья, после того, как автор учел замечания экспертов, редакционной коллегией журнала может быть рекомендована к печати.